

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME
EUROPSKI SUD ZA LJUDSKA PRAVA

Vodič kroz praksu Europske konvencije o ljudskim pravima

Prava zatvorenika

Ažuriran 30. travnja 2022.

Pripremljeno Tajništvo. Nije obvezujuć za Sud.

Izdavači ili organizacije koji žele prevesti i/ili reproducirati ovaj vodič ili dio ovog vodiča u tiskanom ili elektroničkom obliku trebaju se javiti na publishing@echr.coe.int za daljnje informacije o postupku.

Želite li znati koji su prijevodi Vodiča kroz praksu trenutno u pripremi, molimo pogledajte [Pending translations](#).

Ovaj vodič izvorno je sastavljen na engleskom jeziku. Tekst se redovno ažurira, a najnovije ažuriranje učinjeno je 30. travnja 2022. Podložan je redakcijskim izmjenama.

Vodiči kroz sudsku praksu dostupni su za preuzimanje www.echr.coe.int (Case-law – Case-law analysis – Case-law guides). Za ažuriranje ove publikacije pratite račun Suda na Twitteru na https://x.com/ECHR_CEDH?mx=2.

Za ovaj prijevod, koji se objavljuje u dogovoru s Vijećem Europe i Europskim sudom za ljudska prava, odgovoran je isključivo Ured zastupnika Republike Hrvatske pred Europskim sudom za ljudska prava.

© Vijeće Europe / Europski sud za ljudska prava, 2025.

Sadržaj

Sadržaj	3
Bilješka čitateljima	5
Uvod	6
I. Opća načela	7
II. Uvjeti boravka u zatvoru	9
A. Prijem i vođenje evidencije.....	10
B. Smještanje.....	11
C. Uvjeti boravka	12
D. Higijena	14
E. Odjeća i posteljina.....	15
F. Prehrana	15
G. Tjelovježba i rekreacija	17
H. Pretrage i kontrola.....	17
I. Prijevoz zatvorenika	19
III. Kontakt s vanjskim svijetom	21
A. Kontakt i posjeti obitelji.....	21
B. Pravo na brak	25
C. Zaštita različitih sredstava komunikacije	25
IV. Zdravstvena skrb u zatvoru	28
A. Opća načela.....	28
B. Tjelesne bolesti, invaliditet i starost	30
C. Zarazne bolesti.....	33
D. Skrb za duševno zdravlje	36
E. Ovisnost o drogama	38
F. Ostala zdravstvena pitanja	39
1. Pasivno pušenje	39
2. Štrajk glađu	40
V. Red u zatvoru	41
A. Upotreba sile.....	42
B. Upotreba sredstava za tjelesno ograničavanje slobode	43
C. Stegovne mjere i kazna	44
D. Nasilje među zatvorenicima	46
VI. Posebne mjere visoke sigurnosti i sigurnosne mjere	47
A. Posebni zatvorski režimi	47

B. Boravak u samici	50
VII. Posebne kategorije osoba lišenih slobode.....	52
A. Žene s dojenčadi i maloljetnim osobama	52
B. Strani državljani i manjine.....	55
C. Zatvorenici osuđeni na kaznu doživotnog zatvora	56
D. Osobe lišene slobode u kontekstu oružanog sukoba	60
VIII. Prava zatvorenika u sudskom postupku	60
A. Pristup pravnom savjetovanju	60
B. Djelotvorno sudjelovanje u domaćem sudskom postupku	61
C. Komunikacija sa Sudom	63
IX. Sloboda mišljenja, savjesti i vjeroispovijedi.....	64
X. Sloboda izražavanja.....	65
XI. Rad u zatvoru	67
XII. Vlasništvo zatvorenika	69
XIII. Obrazovanje.....	70
XIV. Pravo glasovanja	71
XV. Zabrana diskriminacije	73
XVI. Pravo na djelotvoran pravni lijek	77
XVII. Prava zatvorenika u izvanteritorijalnom kontekstu	80
A. Opća načela.....	80
B. Posebni rizici u izvanteritorijalnom kontekstu.....	80
Popis navedenih predmeta	84

Bilješka čitateljima

Ovaj vodič jedan je u nizu vodiča kroz sudsku praksu koje je objavio Europski sud za ljudska prava (dalje u tekstu: „Sud”, „Europski sud” ili „Strasburški sud”) kako bi informirao pravne praktičare o najvažnijim presudama i odlukama koje je donio Sud. U ovom se vodiču analizira i sažima sudska praksa na temelju različitih članaka Europske konvencije o ljudskim pravima (dalje u tekstu: „Konvencija” ili „Europska konvencija”) koja se odnosi na prava zatvorenika. Treba ga čitati zajedno s vodičima kroz sudsku praksu po člancima, na koje sustavno upućuje.

Navedena sudska praksa odabrana je među vodećim, značajnim i/ili nedavnim presudama i odlukama¹.

Presude i odluke Suda ne služe samo za odlučivanje u predmetima pred Sudom već i općenitije za pojašnjenje, zaštitu i razvoj pravila koja proizlaze iz Konvencije, čime doprinose tome da države poštuju obveze koje su preuzele kao ugovorne stranke (*Irska protiv Ujedinjene Kraljevine*, 18. siječnja 1978., stavak 154., Serija A br. 25 i, nedavno, *Jeronovičs protiv Latvije* [VV], br. 44898/10, stavak 109., 5. srpnja 2016.).

Stoga je zadaća sustava ustanovljenog Konvencijom odlučivati, u općem interesu, o pitanjima javne politike, čime se podižu opći standardi zaštite ljudskih prava i širi poznavanje sudske prakse iz područja ljudskih prava diljem zajednice država potpisnica Konvencije (*Konstantin Markin protiv Rusije* [VV], 30078/06, stavak 89., ECHR 2012). Doista, Sud je naglasio ulogu Konvencije kao „ustavnog instrumenta europskog javnog poretka” u području ljudskih prava (*Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi protiv Irske* [VV], br. 45036/98, stavak 156., ECHR 2005-VI i, nedavno, *N. D. i N. T. protiv Španjolske* [VV], br. 8675/15 i 8697/15, stavak 110., 13. veljače 2020.).

¹ Citirana sudska praksa može biti na jednom ili na oba službena jezika (engleskom ili francuskom) Suda i Europske komisije za ljudska prava. Ako nije drukčije naznačeno, sva upućivanja odnose se na presude o osnovanosti koje je donijelo vijeće Suda. Kratica „(odl.)” znači da se upućivanje odnosi na odluku Suda, a „[VV]” da je predmet bio pred velikim vijećem. Presude vijeća koje nisu postale konačne prije objavljivanja ovog ažuriranja označene su zvjezdicom (*).

Uvod

1. Sud je često pozvan odlučiti o prigovorima zbog povrede različitih članaka Konvencije koji se odnose na postupanje sa zatvorenicima, kao i na ograničenja njihovih prava ili miješanje u njihova prava. Sud je razvio bogatu sudsku praksu u kojoj se utvrđuju priroda i opseg prava zatvorenika na temelju Konvencije i obveze domaćih vlasti u pogledu postupanja sa zatvorenicima.
2. U ovom vodiču pružen je pregled sudske prakse Suda u vezi s pravima zatvorenika. Njegova struktura odražava različite faze boravka u zatvoru i u njemu se razrađuju različiti aspekti života u zatvoru. Vodič sadržava transverzalnu analizu sudske prakse Suda i u obzir uzima sve mjerodavne odredbe Konvencije koje se odnose na prava zatvorenika.
3. Za potrebe ovog vodiča izraz „zatvorenici” ponajprije obuhvaća osobe kojima je neko sudsko tijelo odredilo pritvor ili koje su lišene slobode nakon osude, ali može se odnositi i na sve druge osobe koje su iz bilo kojeg drugog razloga smještene u zatvor. Nadalje, potrebno je napomenuti da se načela koja se odnose na prava zatvorenika mogu primjenjivati na osobe zadržane u čekaonicama ili sličnim prostorima namijenjenima kratkotrajnoj upotrebi, kao što su policijske postaje i ustanove za prihvrat imigranata (*Muršić protiv Hrvatske* [VV], 2016., stavak 92.; vidi, primjerice, *Gruzija protiv Rusije (I)* [VV], 2014., stavci 192. – 205.; *Khlaifia i drugi protiv Italije* [VV], 2016., stavci 163. – 167.; *Sakir protiv Grčke*, 2016., stavci 50. – 53.). Ta načela mogu se primijeniti i na osobe smještene u psihijatrijske ustanove (*Solcan protiv Rumunjske*, 2019., stavci 24. – 29.).

I. Opća načela

Članak 3. Konvencije

„Nitko se ne smije podvrgnuti mučenju ni nečovječnom ili ponižavajućem postupanju ili kazni.”

Članak 5. Konvencije

„1. Svatko ima pravo na slobodu i na osobnu sigurnost. Nitko se ne smije lišiti slobode, osim u sljedećim slučajevima i u postupku propisanom zakonom:

- (a) ako je zatvoren u skladu sa zakonom nakon presude nadležnog suda
- (b) ako je zakonito uhićen ili pritvoren zbog nepoštovanja zakonitog sudskog naloga ili radi osiguranja izvršenja neke zakonom propisane obveze
- (c) ako je zakonito uhićen ili pritvoren radi dovođenja nadležnoj sudbenoj vlasti kad postoji osnovana sumnja da je počinio kazneno djelo ili kad je razumno vjerovati da je to nužno radi sprječavanja izvršenja kaznenog djela ili bijega nakon njegova počinjenja
- (d) ako se radi o zakonitom zatvaranju maloljetnika radi izricanja odgojne mjere nadzora ili o njegovu zakonitom pritvoru radi dovođenja nadležnoj sudbenoj vlasti
- (e) ako se radi o zakonitom lišenju slobode osoba radi sprječavanja širenja zaraznih bolesti, o pritvaranju umobolnika, alkoholičara, ovisnika o drogi ili skitnica
- (f) ako se radi o zakonitom uhićenju ili pritvoru neke osobe kako bi ju se spriječilo da neovlašteno uđe u zemlju ili osobe protiv koje je u tijeku postupak protjerivanja ili izručenja.

...”

Članak 8. Konvencije

„1. Svatko ima pravo na poštovanje svoga privatnog i obiteljskog života, doma i dopisivanja.

2. Javna vlast neće se miješati u ostvarivanje tog prava, osim u skladu sa zakonom i ako je u demokratskom društvu nužno radi interesa državne sigurnosti, javnog reda i mira, ili gospodarske dobrobiti zemlje, te radi sprječavanja nereda ili zločina, radi zaštite zdravlja ili morala kao i radi zaštite prava i sloboda drugih.”

4. Prema sudskoj praksi Suda, Konvencija ne prestaje djelovati ispred zatvorskih vrata (*Khodorkovskiy i Lebedev protiv Rusije*, 2013., stavak 836.; *Klibisz protiv Poljske*, 2016., stavak 354.). Zatvorenici općenito i dalje uživaju sva temeljna prava i slobode zajamčene Konvencijom osim prava na slobodu, pri čemu zakonito određeno zatvaranje izričito ulazi u područje primjene članka 5. Konvencije. Primjerice, zatvorenici ne smiju biti zlostavljani, podvrgnuti nečovječnom ili ponižavajućem kažnjavanju ili uvjetima protivnima članku 3. Konvencije; i dalje uživaju pravo na poštovanje obiteljskog života; pravo na slobodu izražavanja; pravo na praktično vršenje svoje vjeroispovijedi; pravo na djelotvoran pristup odvjetniku ili sudu u smislu članka 6.; pravo na poštovanje dopisivanja (*Hirst protiv Ujedinjene Kraljevine (br. 2)* [VV], 2005., stavak 69.).

5. Svako ograničenje tih drugih prava mora biti opravdano iako to opravdanje mogu biti razlozi sigurnosti, posebice sprječavanje zločina i nereda koji neizbježno proizlaze iz okolnosti povezanih s boravkom u zatvoru. Međutim, nema govora stoga da zatvorenik gubi svoja konvencijska prava samo zbog svojeg statusa osobe zatvorene nakon osude (*Ibid.*, stavci 69. – 70.).

6. Ključno načelo na kojem se temelji sudska praksa Suda u vezi s pravima zatvorenika jest nužnost postupanja sa svim osobama lišenima slobode uz poštovanje njihova dostojanstva i ljudskih prava. Doista, sama bit konvencijskog sustava zaštite ljudskih prava temelji se na poštovanju ljudskog

dostojanstva (*Bouyid protiv Belgije* [VV], 2015., stavci 89. – 90.), što obuhvaća i postupanje sa zatvorenicima (*Vinter i drugi protiv Ujedinjene Kraljevine* [VV], 2013., stavak 113.).

7. Postoji posebno snažna veza između pojmova „ponižavajućeg postupanja” i poštovanja „dostojanstva” (*Bouyid protiv Belgije* [VV], 2015., stavak 90.). Stoga, kada se postupanjem ponižava ili omalovažava pojedinca, na način da se ne poštuje ili se umanjuje njegovo ljudsko dostojanstvo, ili se pobuđuje osjećaj straha, tjeskobe ili manje vrijednosti koji može slomiti psihički i tjelesni otpor pojedinca, postupanje se može smatrati ponižavajućim i ući u domašaj zabrane iz članka 3. (*Muršić protiv Hrvatske* [VV], 2016., stavak 98.; *Ananyev i drugi protiv Rusije*, 2012., stavak 140.; *Varga i drugi protiv Mađarske*, 2015., stavak 70.).

8. U kontekstu lišenja slobode Sud je dosljedno naglašavao da, kako bi moglo ući u područje primjene članka 3., trpljenje i poniženje koje je tu uključeno mora u svakom slučaju nadilaziti neizbježan element trpljenja ili poniženja povezan s lišenjem slobode. Država mora osigurati da je osoba lišena slobode u uvjetima koji su sukladni s poštovanjem ljudskog dostojanstva, da ju način i metoda izvršenja te mjere ne izlažu trpljenju ili nedaćama težine koja nadilazi neizbježnu razinu trpljenja svojstvenu lišenju slobode i da su, s obzirom na praktične uvjete boravka u zatvoru, njezino zdravlje i dobrobit na odgovarajući način osigurani (*Kudła protiv Poljske* [VV], 2000., stavci 92. – 94.; *Idalov protiv Rusije* [VV], 2012., stavak 93.; *Muršić protiv Hrvatske* [VV], 2016., stavak 99.).

9. Čak i nepostojanje namjere da se osobu lišenu slobode ponizi ili omalovaži smještajem u loše uvjete, iako je to čimbenik koji je potrebno uzeti u obzir, neće nepobitno isključiti utvrđenje povrede članka 3. Konvencije (*Peers protiv Grčke*, 2001., stavak 74.; *Mandić i Jović protiv Slovenije*, 2011., stavak 80.). Stoga nedostatak bilo kakvih pokazatelja da su vlasti postupale s namjerom da ponize ili omalovaže podnositelja zahtjeva ne može ni na koji način promijeniti utvrđenje da su vlasti podnositelja izložile nedaćama težine koja nadilazi neizbježnu razinu trpljenja svojstvenu lišenju slobode u suprotnosti s člankom 3. (*Helhal protiv Francuske*, 2015., stavak 63.). Doista, Sud je naglasio da su osobe u pritvoru u ranjivom položaju i da vlasti imaju obvezu zaštititi ih (*Rooman protiv Belgije* [VV], 2019., stavak 143.).

10. S tim u vezi, Sud je smatrao i da je dužnost tužene Vlade organizirati svoj zatvorski sustav na takav način da osigura poštovanje dostojanstva osoba lišenih slobode, bez obzira na financijske ili logističke poteškoće (*Muršić protiv Hrvatske* [VV], 2016., stavak 99.; *Neshkov i drugi protiv Bugarske*, 2015., stavak 229.).

11. U svojoj sudskoj praksi o pravima zatvorenika na temelju raznih odredbi Konvencije Sud posebno naglašava načelo rehabilitacije, odnosno ponovne integracije osuđene osobe u društvo (*Murray protiv Nizozemske* [VV], 2016., stavak 101.). Međutim, napomenuo je da je kazna i dalje jedan od ciljeva smještaja u zatvor (*Ibid.*) i da je osnovna funkcija kazne zatvora zaštita društva, primjerice, sprječavanjem zločinca da ponovno počini kazneno djelo i time uzrokuje daljnju štetu (*Mastromatteo protiv Italije* [VV], 2002., stavak 72.). Također, Sud je prepoznao legitiman cilj politike progresivne društvene reintegracije osoba osuđenih na kaznu zatvora. S toga gledišta prepoznao je vrijednost mjera, kao što je privremeni izlazak iz zatvora, koje omogućuju društvenu reintegraciju zatvorenika čak i ako su osuđeni za nasilna kaznena djela (*Ibid.*).

12. Nedavno je Sud primijetio da je u europskoj kaznenoj politici naglašen rehabilitacijski cilj kazne zatvora, čak i u slučaju osoba osuđenih na kaznu doživotnog zatvora. Tako se, primjerice, u okolnostima u kojima se Vlada želi pozvati isključivo na rizik koji počinitelji predstavljaju za javnost kako bi opravdala njihov daljnji smještaj u zatvoru, mora uzeti u obzir potreba za poticanjem rehabilitacije tih počinitelja. Štoviše, bez obzira na činjenicu da Konvencija ne jamči pravo na rehabilitaciju kao takvo, sudska praksa Suda pretpostavlja da bi osuđenim osobama, uključujući osobe osuđene na kaznu doživotnog zatvora, trebalo omogućiti da se rehabilitiraju. Iako države nisu odgovorne za postizanje rehabilitacije osoba osuđenih na kaznu doživotnog zatvora, one ipak imaju obvezu omogućiti tim zatvorenicima da se rehabilitiraju. To se treba smatrati obvezom sredstva, a ne rezultata. Međutim, ona podrazumijeva pozitivnu obvezu da se osobama osuđenima na kaznu doživotnog zatvora osiguraju zatvorski režimi koji su sukladni s ciljem rehabilitacije i koji takvim

zatvorenicima omogućuju napredak prema rehabilitaciji (*Murray protiv Nizozemske* [VV], 2016., stavci 101. – 104.).

II. Uvjeti boravka u zatvoru

Članak 3. Konvencije

„Nitko se ne smije podvrgnuti mučenju ni nečovječnom ili ponižavajućem postupanju ili kazni.”

Članak 5. Konvencije

„1. Svatko ima pravo na slobodu i na osobnu sigurnost. Nitko se ne smije lišiti slobode, osim u sljedećim slučajevima i u postupku propisanom zakonom:

- (a) ako je zatvoren u skladu sa zakonom nakon presude nadležnog suda
- (b) ako je zakonito uhićen ili pritvoren zbog nepoštovanja zakonitog sudskog naloga ili radi osiguranja izvršenja neke zakonom propisane obveze
- (c) ako je zakonito uhićen ili pritvoren radi dovođenja nadležnoj sudbenoj vlasti kad postoji osnovana sumnja da je počinio kazneno djelo ili kad je razumno vjerovati da je to nužno radi sprječavanja izvršenja kaznenog djela ili bijega nakon njegova počinjenja
- (d) ako se radi o zakonitom zatvaranju maloljetnika radi izricanja odgojne mjere nadzora ili o njegovu zakonitom pritvoru radi dovođenja nadležnoj sudbenoj vlasti
- (e) ako se radi o zakonitom lišenju slobode osoba radi sprječavanja širenja zaraznih bolesti, o pritvaranju umobolnika, alkoholičara, ovisnika o drogi ili skitnica
- (f) ako se radi o zakonitom uhićenju ili pritvoru neke osobe kako bi ju se spriječilo da neovlašteno uđe u zemlju ili osobe protiv koje je u tijeku postupak protjerivanja ili izručenja.

...”

Članak 8. Konvencije

„1. Svatko ima pravo na poštovanje svoga privatnog i obiteljskog života, doma i dopisivanja.

2. Javna vlast neće se miješati u ostvarivanje tog prava, osim u skladu sa zakonom i ako je u demokratskom društvu nužno radi interesa državne sigurnosti, javnog reda i mira, ili gospodarske dobrobiti zemlje, te radi sprječavanja nereda ili zločina, radi zaštite zdravlja ili morala kao i radi zaštite prava i sloboda drugih.”

13. Razna pitanja povezana s uvjetima boravka u zatvoru, posebice pitanje prenapučenosti u zatvoru, bila su predmet postupaka donošenja pilot-presude u odnosu na sljedeće države: Bugarsku (*Neshkov i drugi protiv Bugarske*, 2015.); Mađarsku (*Varga i drugi protiv Mađarske*, 2015.); Italiju (*Torreggiani i drugi protiv Italije*, 2013.); Poljsku (*Orchowski protiv Poljske*, 2009.; *Norbert Sikorski protiv Poljske*, 2009.); Rumunjsku (*Rezmiveş i drugi protiv Rumunjske*, 2017.); Rusiju (*Ananyev i drugi protiv Rusije*, 2012.); i Ukrajinu (*Sukachov protiv Ukrajine*, 2020.).

14. U tom kontekstu Sud je na nužnost poboljšanja uvjeta smještaja uputio i u vodećim presudama u odnosu na sljedeće države: Belgiju (*Vasilescu protiv Belgije*, 2014.); Francusku (*J.M.B. i drugi protiv Francuske*, 2020.); Grčku (*Samaras i drugi protiv Grčke*, 2012.; *Tzamalīs i drugi protiv Grčke*, 2012.; *Al. K. protiv Grčke*, 2014.); Rumunjsku (*Iacov Stanciu protiv Rumunjske*, 2012.); Sloveniju (*Mandić i Jović protiv Slovenije*, 2011.; *Štrucl i drugi protiv Slovenije*, 2011.); Republiku Moldaviju (*Shishanov protiv Republike Moldavije*, 2015.); i Portugal (*Petrescu protiv Portugala*, 2019.).

A. Prijem i vođenje evidencije

15. Kao što potvrđuje sudska praksa Suda, nijedna osoba ne bi trebala biti smještena u pritvor ili zadržana u pritvoru bez valjanog rješenja o određivanju pritvora. Razdoblje lišenja slobode u načelu je „zakonito” i valjano ako se temelji na sudskom rješenju (*Mooren protiv Njemačke* [VV], 2009., stavak 74.). Svaki nedostatak u rješenju o određivanju pritvora ne čini nužno taj pritvor nezakonitim. Sud razlikuje rješenja koja nevaljana *ex facie*, što je slučaj ako nedostatak u rješenju predstavlja „veliku i očitu nepravilnost”, i rješenja koja su valjana i djelotvorna *prima facie* osim ako i sve dok ih ne poništi viši sud. U skladu s tim, osim ako ne predstavljaju veliku i očitu nepravilnost, nedostaci u rješenju o određivanju pritvora mogu se ispraviti tijekom postupka sudskog preispitivanja (*Ibid.*, stavak 75.).²

16. S tim u vezi, potrebno je napomenuti i da pretpostavka iz članka 5. stavka 1. točke (a) Konvencije da osoba bude zakonito zatvorena nakon „presude nadležnog suda” ne znači da Sud mora postupak koji je doveo do te presude podvrgnuti sveobuhvatnom ispitivanju i provjeriti ispunjava li u potpunosti sve pretpostavke iz članka 6. Konvencije.³ Međutim, Sud je smatrao i da, ako je „presuda” rezultat postupka koji je predstavljao „očito uskraćivanje pravde”, odnosno koji je bio očigledno suprotan odredbama članka 6. ili načelima sadržanima u njemu, posljedično lišenje slobode ne bi bilo opravdano na temelju članka 5. stavka 1. točke (a) (*Stoichkov protiv Bugarske*, 2005., stavak 51.).

17. U svakom slučaju, praksa smještaja okrivljenika u pritvor bez posebne pravne osnove ili jasnih pravila kojima se uređuje njihovu situaciju nespojiva je s načelima pravne sigurnosti i zaštite od proizvoljnosti, koja su zajednička nit u cijeloj Konvenciji i vladavini prava (*Svershov protiv Ukrajine*, 2008., stavak 54.). Doista, svako lišenje slobode trebalo bi biti u skladu sa svrhom zaštite pojedinca od proizvoljnosti (*Saadi protiv Ujedinjene Kraljevine* [VV], 2008., stavak 67.).

18. Svako lišenje slobode i prijem u pritvor moraju biti propisno evidentirani. Sud je smatrao da nezabilježeno pritvaranje pojedinca predstavlja potpuno negiranje jamstava od temeljne važnosti sadržanih u članku 5. Konvencije i najtežu povredu te odredbe (*El-Masri protiv Bivše Jugoslavenske Republike Makedonije* [VV], stavak 2012. stavak 233.). Nepostojanje evidencije o podacima kao što su datum, vrijeme i mjesto pritvaranja, ime pritvorene osobe, razlozi za pritvor i ime osobe koja ga je izvršila mora se smatrati nespojivim s pretpostavkom zakonitosti i sa samom svrhom članka 5. Konvencije (*Fedotov protiv Rusije*, 2005., stavak 78.; *Mushegh Saghatelyan protiv Armenije*, 2018., stavak 165.).

19. U nekim slučajevima, nakon pritvaranja, može biti nužno i ispitati obiteljsku situaciju pritvorene osobe jer se može otvoriti pitanje u vezi sa skrbi za dijete pritvorene osobe nakon što ona bude odvedena u pritvor (*Hadzhieva protiv Bugarske*, 2018., stavci 60. – 67.). Međutim, zatvorsko osoblje ima obvezu čuvati povjerljive obiteljske i druge privatne podatke o zatvorenicima (*Norman protiv Ujedinjene Kraljevine*, 2021., stavci 87. – 90.).

20. U kontekstu postupaka prijema, važno je i evidentiranje informacija o zdravstvenom stanju zatvorenika, među ostalim, prema potrebi, i liječničkog pregleda. S tim u vezi, Sud je smatrao da se priroda zahtjeva za državu u pogledu zdravlja osoba lišenih slobode može razlikovati ovisno o tome je li neka relevantna bolest kojom je osoba zaražena prenosiva ili neprenosiva. Prema mišljenju Suda, širenje prenosivih bolesti, a posebice tuberkuloze, hepatitisa i HIV-a/AIDS-a, trebalo bi biti pitanje javnog zdravlja, posebice u zatvorskom okružju. Sud je stoga smatrao poželjnim da se osobama lišenima slobode, uz njihovu suglasnost, u razumnom roku nakon prijema u zatvor, omogući pristup besplatnim testovima probira za hepatitis i HIV/AIDS (*Cătălin Eugen Micu protiv Rumunjske*, 2016., stavak 56.).

21. Međutim, s tim u vezi, važno je imati na umu da osobni zdravstveni podaci spadaju u privatni život pojedinca. Doista, prema sudskoj praksi Suda, zaštita osobnih podataka, osobito zdravstvenih

2. Dodatno vidjeti [Vodič kroz članak 5. Europske konvencije o ljudskim pravima](#).

3. Dodatno vidjeti [Vodič kroz članak 6. \(kazneni aspekt\) Europske konvencije o ljudskim pravima](#).

podataka, od temeljne je važnosti za uživanje prava osobe na poštovanje privatnog i obiteljskog života zajamčenog člankom 8. Konvencije.⁴ Poštovanje povjerljivosti zdravstvenih podataka bitno je načelo u pravnim sustavima svih Ugovornih stranaka Konvencije. Ključno je ne samo poštovati osjećaj privatnosti pacijenta već i očuvati njegovo povjerenje u medicinsku struku i zdravstvene usluge općenito. Nedostatak takve zaštite mogao bi odvratiti osobe kojima je potrebna medicinska pomoć od otkrivanja informacija osobne i intimne prirode potrebnih za primjereno liječenje, pa čak i od traženja takve pomoći, čime bi ugrozile svoje zdravlje i, u slučaju prenosivih bolesti, zdravlje zajednice. Sud stoga zahtijeva da se u domaćem zakonu osiguraju odgovarajuće zaštitne mjere kako bi se spriječilo svako priopćavanje ili otkrivanje osobnih zdravstvenih podataka koje nije u skladu s jamstvima iz članka 8. Konvencije (*Mockutė protiv Litve*, 2018., stavak 93.).

22. Slična razmatranja vrijede za zadržavanje i upotrebu drugih osobnih podataka. Sud je naglasio da je potreba za takvim zaštitnim mjerama tim veća u slučajevima kada je riječ o zaštiti osobnih podataka koji se automatski obrađuju. U domaćem pravu trebalo bi posebno osigurati da su takvi podaci relevantni i da nisu pretjerani u odnosu na svrhe za koje se pohranjuju te da se čuvaju u obliku koji identifikaciju ispitanika ne omogućuje dulje nego što je potrebno za svrhu za koju se ti podaci pohranjuju. U domaćem pravu moraju se i pružiti odgovarajuća jamstva kako bi se osigurala djelotvorna zaštita zadržanih osobnih podataka od pogrešne uporabe i zlouporabe (*S. i Harper protiv Ujedinjene Kraljevine* [VV], 2008., stavak 103.; *Gardel protiv Francuske*, 2009., stavak 62.).

B. Smještanje

23. Konvencija zatvorenicima ne daje pravo na izbor mjesta gdje će izdržavati kaznu zatvora, a činjenica da su zatvorenici odvojeni od obitelji i smješteni na određenoj udaljenosti neizbježna je posljedica njihova boravka u zatvoru. Ipak, smještanje pojedinca u zatvor koji je toliko udaljen od njegove obitelji da su posjeti vrlo otežani ili čak onemogućeni može u nekim okolnostima predstavljati miješanje u obiteljski život jer je mogućnost da članovi obitelji posjećuju zatvorenika ključna za održavanje obiteljskog života. Stoga je sastavni dio prava zatvorenika na poštovanje obiteljskog života to da mu zatvorske vlasti pomognu u održavanju kontakta s užom obitelji (*Vintman protiv Ukrajine*, 2014., stavak 78.).⁵

24. Tako je, primjerice, u predmetu *Khodorkovskiy i Lebedev protiv Rusije*, 2013., stavak 838., Sud zaključio da smještaj podnositelja zahtjeva u udaljeni zatvor (koji se nalazi nekoliko tisuća kilometara od grada u kojem žive njihove obitelji) predstavlja miješanje u njihova prava iz članka 8. Sud je posebice uzeo u obzir uključene velike udaljenosti, geografski položaj dotičnih kolonija i stvarnost ruskog prijevoznog sustava, zbog kojih je putovanje od grada iz kojeg potječu podnositelji do njihovih kolonija predstavljalo dug i iscrpljujući pothvat, pogotovo za njihovu malu djecu. Kao posljedica toga, podnositelji zahtjeva primali su manje posjeta svojih obitelji. Slično tome, Sud je utvrdio da je došlo do miješanja u pravo zatvorenika iz članka 8. u situaciji u kojoj je on smješten u zatvor 700 kilometara udaljen od njegove starije majke, koja je imala zdravstvenih problema i morala je putovati dvanaest do šesnaest sati koristeći se lokalnom željezničkom vezom kako bi vidjela sina, što je sve dovelo do toga da ju podnositelj zahtjeva nije vidio približno deset godina (*Vintman protiv Ukrajine*, 2014., stavci 80. – 83.; vidi i *Rodzevillo protiv Ukrajine*, 2016., stavci 83. – 87.).

25. Miješanje u prava zatvorenika u tom kontekstu mora biti opravdano u skladu s člankom 8. stavkom 2. Konvencije, a zatvorenik mora imati na raspolaganju djelotvorno pravno sredstvo za osporavanje mjera koje predstavljaju miješanje u njegova prava (*Vintman protiv Ukrajine*, 2014., stavci 84., 99., 104. i 115. – 117.).⁶ Štoviše, domaće vlasti moraju zatvoreniku pružiti stvarnu mogućnost da iznese razloge protiv svojeg smještaja u određenu zatvorsku ustanovu i da se ti razlozi odvagaju u

4. Dodatno vidjeti *Vodič kroz članak 8. Europske konvencije o ljudskim pravima*.

5. Dodatno vidjeti odjeljak „Kontakt i posjeti obitelji” u ovom vodiču.

6. Dodatno vidjeti *Vodič kroz članak 8. Europske konvencije o ljudskim pravima*.

odnosu na bilo koja druga razmatranja u svjetlu pretpostavki iz članka 8. Konvencije (*Polyakova i drugi protiv Rusije*, 2017., stavak 100.).

26. Međutim, Konvencija ne jamči kao takvo pravo na premještaj zatvorenika između država (*Serce protiv Rumunjske*, 2015., stavci 53. – 55.; *Palfreeman protiv Bugarske* (odl.), 2017., stavci 36. – 39.). Štoviše, u kontekstu terorizma, Sud je prihvatio primjenu različitih pristupa od strane vlasti namijenjene prekidanju veze između dotičnih zatvorenika i njihova izvornog kriminalnog okruženja kako bi se smanjio rizik da će održavati kontakt s terorističkim organizacijama. Važno je u tom smislu uzeti u obzir postojanje odgovarajućih zaštitnih mjera za zaštitu dotičnog zatvorenika od zlostavljanja i mjere koje vlasti poduzimaju kako bi osigurale kontakt između zatvorenika i njegove obitelji i prijatelja (*Labaca Larrea i drugi protiv Francuske* (odl.), 2017.; *Fraile Iturralde protiv Španjolske* (odl.), 2019.).

27. Konačno, potrebno je napomenuti da, iako premještaj zatvorenika iz jedne ustanove u drugu može biti opravdan razlozima sigurnosti, neopravdani višestruki premještaji zatvorenika mogu otvoriti pitanje na temelju članka 3. Konvencije (*Bamouhammad protiv Belgije*, 2015., stavci 125. – 132.).

C. Uvjeti boravka

28. Sud je često pozvan odlučiti o prigovorima zbog povrede članka 3. Konvencije zbog nedostatnog osobnog prostora stavljenog na raspolaganje zatvorenicima, uglavnom u odnosu na ćelije u kojima boravi više osoba. Sud je u više navrata naglasio da na temelju članka 3. ne može definitivno odrediti određeni broj kvadratnih metara koji bi trebao biti dodijeljen zatvoreniku kako bi bio u skladu s Konvencijom. Doista, Sud je smatrao da brojni drugi relevantni čimbenici, kao što su trajanje lišenja slobode, mogućnosti vježbanja na otvorenom i fizičko i mentalno stanje zatvorenika, igraju važnu ulogu u odlučivanju o tome jesu li uvjeti boravka u zatvoru ispunili jamstva članka 3. (*Muršić protiv Hrvatske* [VV], 2016., stavak 103.; vidi i *Samaras i drugi protiv Grčke*, 2012., stavak 57.; *Varga i drugi protiv Mađarske*, 2015., stavak 76.). Ipak, izraziti nedostatak prostora u zatvorskim ćelijama ima veliku težinu kao aspekt koji je potrebno uzeti u obzir u svrhu utvrđivanja toga jesu li sporni zatvorski uvjeti bili „ponižavajući” u smislu članka 3. (*Orchowski protiv Poljske*, 2009., stavak 122.; *Ananyev i drugi protiv Rusije*, 2012., stavak 143.).

29. U predmetu *Muršić protiv Hrvatske* [VV], 2016., stavci 136. – 141., Sud je pojasnio svoj pristup prigovorima zbog neodgovarajućeg osobnog prostora u smještaju u kojem boravi više zatvorenika. Potvrdio je standard koji prevladava u njegovoj sudskoj praksi o 3 m² podne površine po zatvoreniku u smještaju u kojem boravi više zatvorenika kao relevantan minimalni standard na temelju članka 3. Konvencije. Kada je rapoloživa podna površina osobnog prostora po zatvoreniku manja od 3 m² u smještaju u kojem boravi više osoba u zatvorima, nedostatak osobnog prostora smatra se toliko ozbiljnim da dolazi do čvrste pretpostavke povrede članka 3. Teret dokaza leži na tuženoj Vladi koja bi, međutim, mogla oboriti tu pretpostavku dokazivanjem da su postojali čimbenici koji mogu prikladno nadomjestiti oskudnu dodjelu osobnog prostora.

30. Čvrsta pretpostavka povrede članka 3. obično će se moći oboriti samo ako su kumulativno ispunjeni sljedeći čimbenici:

- smanjenja potrebnog minimalnog osobnog prostora od 3 m² kratka su, povremena i minimalna;
- ta su smanjenja popraćena dovoljnom slobodom kretanja izvan sobe i prikladnim aktivnostima izvan sobe; i
- podnositelj zahtjeva smješten je u ustanovu koja se, općenito gledano, smatra primjerenom zatvorskom ustanovom i ne postoje drugi otegotni aspekti uvjeta njegova boravka u zatvoru.

31. U slučajevima kada je riječ o zatvorskoj ćeliji, u kojoj površina osobnog prostora po zatvoreniku iznosi od 3 - 4 m², čimbenik prostora važan je čimbenik pri ocjeni Suda o primjerenosti zatvorskih

uvjeta. U takvim će slučajevima povreda članka 3. biti utvrđena ako osim čimbenika prostora postoje i drugi aspekti neprimjerenih fizičkih uvjeta boravka u zatvoru povezanih, posebice, s pristupom tjelovježbi na otvorenom, prirodnom svjetlu ili svježem zraku, dostupnosti ventilacije, primjerenosti temperature sobe, mogućnosti upotrebe sanitarnog čvora u privatnosti te poštovanjem osnovnih sanitarnih i higijenskih uvjeta.

32. Kada zatvorenik raspolaže s više od 4 m² osobnog prostora u smještaju u kojem boravi više zatvorenika i kada se stoga ne otvara pitanje u vezi s osobnim prostorom, drugi aspekti fizičkih zatvorskih uvjeta relevantni su za ocjenu Suda o primjerenosti zatvorskih uvjeta podnositelja zahtjeva na temelju članka 3. Konvencije.

33. U tom kontekstu, Sud je naglasio i važnost uloge Odbora za sprječavanje mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja („CPT“) u praćenju uvjeta smještaja te standarda koje on s tim u vezi razvija. Sud je naglasio da pri odlučivanju o predmetima o uvjetima smještaja obraća pozornost na te standarde i na poštovanje tih standarda od strane država ugovornica.

34. Kad je riječ o metodologiji za računanje minimalnog osobnog prostora stavljenog na raspolaganje zatvorniku u smještaju u kojem boravi više zatvorenika, Sud se oslanja na metodologiju CPT-a u odnosu na to pitanje prema kojoj se sanitarni čvor unutar sobe ne smije uračunati u ukupnu površinu sobe. S druge strane, izračun raspoložive površine u sobi trebao bi uključivati prostor koji zauzima namještaj. Ono što je bitno u toj ocjeni jest to; jesu li se zatvorenici mogli normalno kretati unutar sobe (*Muršić protiv Hrvatske*, 2016., stavak 114.; vidi i predmet *Lautaru i Seed protiv Grčke*, 2020., stavak 54., u kojem je čajna kuhinja uračunana u ukupnu površinu ćelije).

35. Nadalje, u predmetu *Muršić*, stavci 127. – 128., Sud je pojasnio metodologiju za svoju ocjenu predmeta o uvjetima smještaja. Konkretno, Sud je naglasio da posebno vodi računa o objektivnim poteškoćama na koje podnositelji zahtjeva nailaze prilikom prikupljanja dokaza za potkrjepljivanje njihovih tvrdnji o uvjetima njihovog boravka u zatvoru. Međutim, podnositelji zahtjeva moraju pružiti detaljan i dosljedan prikaz činjenica koje su predmet prigovora. U određenim slučajevima podnositelji zahtjeva mogu podastrijeti barem neke dokaze u prilog svojim prigovorima. Sud je dokazom smatrao, primjerice, pisane izjave drugih zatvorenika ili, po mogućnosti, fotografije koje su podnositelji dostavili u prilog svojim tvrdnjama.

36. Nakon što se sastavi vjerodostojan i razumno detaljan opis navodno ponižavajućih zatvorskih uvjeta, koji predstavljaju *prima facie dokaze* u pogledu zlostavljanja, teret dokazivanja prebacuje se na tuženu Vladu, koja jedina ima pristup informacijama koje mogu potvrditi ili opovrgnuti te tvrdnje. Od nje se posebno traži da prikupi i dostavi relevantne dokumente i pruži detaljan prikaz zatvorskih uvjeta u kojima boravi podnositelj. Odluka Suda o tom pitanju temelji se i na relevantnim informacijama o zatvorskim uvjetima od drugih međunarodnih tijela, kao što je CPT, te od nadležnih nacionalnih tijela i institucija.

37. Još je jedan važan aspekt odgovarajućih zatvorskih uvjeta neometan i dostatan pristup prirodnom svjetlu i svježem zraku unutar ćelija. U brojnim predmetima Sud je utvrdio da su ograničenja pristupa prirodnom svjetlu i zraku zbog postavljanja metalnih prozorskih kapaka ozbiljno pogoršala situaciju zatvorenika u već prenapučenoj ćeliji i išla znatno u prilog utvrđivanju povrede članka 3. Međutim, u nedostatku bilo kakvih pokazatelja prenapučenosti ili neispravnosti ventilacijskog sustava i umjetne rasvjete, negativan utjecaj kapaka nije sam po sebi dosegao prag težine dovoljan da bi ulazio u područje primjene članka 3. (*Ananyev i drugi protiv Rusije*, 2012., stavci 153. – 154., s daljnjim upućivanjima).

38. Sud je i jasno dao do znanja da slobodan protok prirodnog zraka ne treba miješati s neprikladnim izlaganjem nepovoljnim vanjskim uvjetima, među ostalim iznimnoj vrućini ljeti ili temperaturama nižima od nule zimi. U nekim su se predmetima podnositelji zahtjeva našli u posebno teškim uvjetima jer je prozor ćelije imao kapke, ali nije imao staklo. Stoga su trpjeli i zbog neodgovarajućeg pristupa

prirodnom svjetlu i zraku i zbog izloženosti niskim zimskim temperaturama jer nisu imali način da se zaštite od hladnoće koja je izvana prodirala u ćeliju (*Ibid.*, stavak 155.).

D. Higijena

39. Sud je smatrao da je pristup propisno opremljenim i higijenskim sanitarnim čvorovima od najveće važnosti za održavanje osjećaja osobnog dostojanstva zatvorenika. Ne samo da su higijena i čistoća sastavni dijelovi poštovanja koje pojedinci duguju svom tijelu i svojim susjedima s kojima dijele prostorije tijekom dugih vremenskih razdoblja već one i predstavljaju uvjet za očuvanje zdravlja i ujedno potrebu za očuvanjem zdravlja. Istinski humano okruženje nije moguće bez jednostavnog pristupa toaletnom prostoru ili mogućnosti održavanja vlastitog tijela čistim (*Ananyev i drugi protiv Rusije*, 2012., stavak 156.). Štoviše, nepostojanje odgovarajućeg pristupa propisnim sanitarnim čvorovima otvara pitanje pozitivne obveze domaćih vlasti da osiguraju minimalnu razinu privatnosti za zatvorenike na temelju članka 8. Konvencije (*Szafrański protiv Poljske*, 2015., stavci 37. – 41.).

40. Kad je riječ o pristupu toaletu, brojni predmeti odnosili su se na zahodsku školjku postavljenu u kutu ćelije, koja nije ni na koji način bila odvojena od prostora za boravak ili je bila odvojena jednom pregradom visokom približno jedan do jedan i pol metar. Takva blizina i izloženost smatrali su se ne samo neprimjerenima s higijenskoga gledišta već su i zatvorenika koji upotrebljava toalet lišili bilo kakve privatnosti jer je cijelo vrijeme bio izložen pogledima drugih zatvorenika koji su sjedili na krevetima, ali i čuvara koji su gledali kroz špijunku (primjerice, *Aleksandr Makarov protiv Rusije*, 2009., stavak 97.; *Longin protiv Hrvatske*, 2012., stavak 60.). U nekim predmetima, Sud je smatrao da su nedostatak privatnosti koji proizlazi iz otvorenosti toaletnog prostora ili poteškoće povezane s mogućnošću upotrebe toaleta u ćeliji zbog prenapučenosti posebno negativno utjecali na podnositelje zahtjeva, koji su bolovali od određene bolesti (*Moiseyev protiv Rusije*, 2008., stavak 124.; *Lonić protiv Hrvatske*, 2014., stavak 76.).

41. Nadalje, i ograničeno vrijeme za tuširanje utječe na higijenu i može se smatrati da predstavlja ponižavajuće postupanje sa zatvorenicima. Sud je, primjerice, smatrao da je mogućnost tuširanja ne više od jednom svakih deset dana ili petnaest do dvadeset minuta jednom tjedno očigledno nedovoljna za održavanje odgovarajuće osobne higijene. Štoviše, u brojnim predmetima način na koji je tuširanje organizirano nije osiguravao osobama lišenima slobode osnovnu privatnost jer su ih grupno odvodili u tuš-kabine, jednu ćeliju za drugom, a broj ispravnih tuševa povremeno je bio nedovoljan za sve njih (*Ananyev i drugi protiv Rusije*, 2012., stavak 158., s daljnjim upućivanjima).

42. Nužne sanitarne mjere opreza trebale bi uključivati i mjere protiv zagađenja glodavcima, buhama, ušima, stjenicama i drugim štetočinama. Takve mjere uključuju dostatne i odgovarajuće objekte za dezinfekciju, opskrbu deterdžentima, redovitu fumigaciju i preglede ćelija, a posebice posteljine i madraca, kao i prostora koji se upotrebljavaju za čuvanje hrane. To je neizostavan element za sprječavanje kožnih bolesti, kao što je svrab, koje su, čini se, bile česta pojava u ruskim istražnim zatvorima (*Ibid.*, stavak 159.; *Neshkov i drugi protiv Bugarske*, 2015., stavak 243.).

43. Sud je smatrao i da higijenski ili sigurnosni zahtjevi ne mogu opravdati pravila kojima je predviđena apsolutna zabrana zatvorenicima da puštaju bradu, bez obzira na njezinu duljinu, urednost ili bilo koja druga razmatranja, ako tim pravilima nisu izričito predviđene iznimke od te zabrane (*Biržietis protiv Litve*, 2016., stavci 55. – 58.).

44. Kad je riječ o pravilima kojima se zatvorenike obvezuje na brijanje glave, Sud je naglasio da je posebna značajka prisilnog brijanja kose zatvorenika to što ono podrazumijeva prisilnu promjenu izgleda osobe uklanjanjem kose. Osoba podvrgnuta tom postupanju vrlo će vjerojatno doživjeti osjećaj manje vrijednosti jer se njezin fizički izgled mijenja protiv njezine volje. Štoviše, barem određeno vrijeme zatvorenik čija je kosa obrijana nosi znak postupanja kojemu je bio podvrgnut. Taj je znak neposredno vidljiv drugima, među ostalim zatvorskom osoblju, drugim zatvorenicima i posjetiteljima ili javnosti ako je zatvorenik ubrzo nakon toga pušten na slobodu ili doveden na javno mjesto. Vrlo je

vjerojatno da će dotična osoba osjećati da joj je zbog činjenice da nosi vidljiv fizički znak povrijeđeno dostojanstvo. Sud je stoga smatrao da je prisilno brijanje kose zatvorenicima, u načelu, čin koji može imati za posljedicu umanjeње njihova ljudskog dostojanstva ili može u njima pobuditi osjećaj manje vrijednosti koji bi ih mogao poniziti i omalovažiti. Međutim, to je li dosegnut minimalni prag težine i, posljedično, predstavlja li postupanje kojemu se prigovara ponižavajuće postupanje protivno članku 3. Konvencije ovisit će o konkretnim činjenicama predmeta, među ostalim osobnim okolnostima žrtve, kontekstu u kojem je sporni čin izvršen i njegovu cilju (*Yankov protiv Bugarske*, 2003., stavci 112. – 114.).

E. Odjeća i posteljina

45. Problem neodgovarajuće posteljine često se otvara u kontekstu šireg problema prenapučenosti zatvora. U sudskoj praksi Suda podržava se načelo jedan zatvorenik na jedan krevet. U brojnim predmetima Sud je utvrdio povredu članka 3. Konvencije kad zatvorenici nisu imali zasebno mjesto za spavanje i morali su spavati naizmjenice (*Ananyev i drugi protiv Rusije*, 2012., stavak 146., s daljnjim upućivanjima). Sud je stoga naglasio da svaki zatvorenik mora imati zasebno mjesto za spavanje u ćeliji (*Ibid.*, stavak 148. točka (a)). Važno je imati na umu i higijenske zahtjeve povezane s odgovarajućom posteljinom.⁷

46. Kad je riječ o odjeći, Sud je smatrao da se zahtjev da zatvorenici nose zatvorsku odjeću, iako se može smatrati miješanjem u njihov osobni integritet, nedvojbeno temelji na legitimnom cilju zaštite interesa javnog reda i mira i sprječavanja javnih nereda i zločina (*Nazarenko protiv Ukrajine*, 2003., stavak 139.). Štoviše, Sud nije smatrao da zahtjev za nošenje osobne odjeće u zatvoru ulazi u opseg zaštite na temelju članka 9. Konvencije⁸ (*McFeeley i drugi protiv Ujedinjene Kraljevine*, 1980., odluka Komisije).

47. Ipak, obveza zatvorenika da nosi zatvorsku odjeću tijekom posjeta klinikama izvan zatvora predstavlja miješanje u njegovo pravo na poštovanje privatnog života zajamčeno člankom 8. Konvencije (*T.V. protiv Finske*, 1994., odluka Komisije). U predmetu *Giszcak protiv Poljske*, 2011., stavci 36. – 41.), u kojem zatvorenik nije bio pravodobno i primjereno obaviješten o uvjetima privremenog izlaska iz zatvora, odnosno o obvezi nošenja zatvorske odjeće i lanaca, zbog čega je odbio otići na pogreb, Sud je utvrdio povredu članka 8. Konvencije.

F. Prehrana

48. Sud je smatrao da, kada je hrana dana zatvoreniku očito nedostatna, to samo po sebi otvara pitanje na temelju članka 3. Konvencije (*Dudchenko protiv Rusije*, 2017., stavak 130.). To je bio slučaj, primjerice, kada je podnositelj zahtjeva dobivao samo jedan obrok dnevno (*Kadiķis protiv Latvije (br. 2)*, 2006., stavak 55.; *Stepuleac protiv Moldavije*, 2007., stavak 55.). Međutim, u slučaju kada su hranu koja se poslužuje zatvorenicima redovito provjeravali zatvorski liječnik i nadležna državna tijela i kada su zatvorenicima posluživana tri obroka dnevno za koje se čini da nisu ispod standarda ili neprikladni, Sud nije smatrao da se otvara bilo kakvo pitanje na temelju članka 3. Konvencije bez obzira na zatvorenikovo nezadovoljstvo hranom (*Muršić protiv Hrvatske [VV]*, 2016., stavak 166.).

49. Pitanje odgovarajuće prehrane postaje ključno u slučaju majke koja doji, a koja je smještena u zatvor (*Korneykova i Korneykov protiv Ukrajine*, 2016., stavak 141.).⁹ Ono može biti relevantno i za postupanje sa zatvorenicima tijekom prijevoza do suda (*Starokadomskiy protiv Rusije*, 2008., stavak 58.)¹⁰ ili tijekom prijema osobe u pritvor (*S.F. i drugi protiv Bugarske*, 2017., stavak 87.).

7. Dodatno vidjeti odjeljak „Higijena” u ovom vodiču.

8. Dodatno vidjeti *Vodič kroz članak 8. Europske konvencije o ljudskim pravima*.

9. Vidjeti odjeljak „Žene s dojenčadi i maloljetnim osobama” u ovom vodiču.

10. Vidjeti odjeljak „Prijevoz zatvorenika” u ovom vodiču.

50. Pitanje prehrane može se otvoriti i kada zatvorske vlasti odbiju zatvoreniku osigurati određeni režim prehrane. Komisija je smatrala da se obveza vlasti da osiguraju prehranu zatvorenicima može, po svoj prilici, protumačiti kao zahtjev da se u obzir uzimaju posebne prehrambene potrebe, odnosno hrana koju zatvorenici ne mogu konzumirati zbog vjerskih ili drugih prepreka (*D i E.S. protiv Ujedinjene Kraljevine*, 1990., odluka Komisije). U tom pogledu Sud je naglasio i da je pružanje hrane zatvoreniku koja je u skladu s njegovim vjerskim uvjerenjima važno jer se poštovanje pravila prehrane može smatrati izravnim izražavanjem uvjerenja u smislu članka 9. Konvencije (*Jakóbski protiv Poljske*, 2010., stavak 45.; *Vartic protiv Rumunjske (br. 2)*, 2013., stavci 33. – 36.).¹¹

51. Tako je, primjerice, u predmetu *Jakóbski protiv Poljske*, 2010., stavci 48. – 55., Sud smatrao da se odluka podnositelja zahtjeva da se pridržava vegetarijanskog režima prehrane može smatrati motiviranom ili nadahnutom vjeroispovijedi (budizam) i da nije nerazumna. Slijedom toga, odbijanje zatvorskih vlasti da mu osiguraju takav režim prehrane ulazilo je u područje primjene članka 9. Iako je Sud bio spreman prihvatiti da bi odluka o donošenju posebnih mjera za jednog zatvorenika unutar sustava mogla imati financijske posljedice za zatvorsku ustanovu, morao je razmotriti je li država uspostavila pravičnu ravnotežu između različitih interesa o kojima je bila riječ. Podnositelj zahtjeva samo je zatražio da mu se odobri režim prehrane bez mesnih proizvoda. Njegovi obroci nisu se morali pripremati, kuhati ni posluživati na neki propisani način niti su mu trebali bilo kakvi posebni proizvodi. Nije mu ponuđen nikakav alternativni režim prehrane i nije se savjetovalo s budističkom misijom o pitanju odgovarajućeg režima prehrane. Sud nije bio uvjeren da bi osiguravanje vegetarijanskog režima prehrane za posljedicu imalo bilo kakav poremećaj u upravljanju zatvorom ili smanjenje standarda obroka koji se poslužuju drugim zatvorenicima. Stoga je zaključio da vlasti nisu uspostavile pravičnu ravnotežu između interesa podnositelja zahtjeva i zatvorskih vlasti.

52. Nasuprot tome, u predmetu *Erlich i Kastro protiv Rumunjske*, 2020., u pogledu zahtjeva židovskih zatvorenika da se košer obroci prihvate na temelju presude domaćeg suda, Sud je primijetio da košer obroci moraju sadržavati posebne sastojke dobivene uz pridržavanje vrlo specifičnih pravila i da se moraju pripremati odvojeno, u odvojenim posudama i zasebnim priborom, na poseban način i pod nadzorom predstavnika dotične vjeroispovijedi. U predmetu o kojem je riječ zatvorske vlasti surađivale su sa židovskom vjerskom zakladom kako bi osigurale odvojen prostor u zatvorskoj kuhinji i kako bi židovski zatvorenici pomogli u pripremanju obroka. Štoviše, zaklada je nakon toga bila prisutna u zatvoru tijekom židovskih vjerskih svetkovina i opskrbljivala podnositelje zahtjeva posebnim namirnicama za tu priliku. Domaći sud podnositeljima je dopustio i da, iznimno od važećih pravila, nabave namirnice koje se mogu kuhati i pripremati na licu mjesta. Iako su podnositelji zahtjeva nabavili te proizvode vlastitim sredstvima, mogli su tražiti naknadu od države. U tim okolnostima, Sud je utvrdio da su zatvorske vlasti uvele cijeli niz odgovarajućih mjera i da su domaće vlasti učinile sve što se od njih moglo razumno očekivati da poštuju vjerska uvjerenja podnositelja zahtjeva, osobito s obzirom na to da se košer obroci moraju pripremati u posebnim, strogim uvjetima. Sud je stoga utvrdio da nije došlo do povrede članka 9. Konvencije.

53. Nadalje, kad je riječ o posebnom režimu prehrane koji su propisali liječnici zbog zdravstvenih problema zatvorenika, u predmetu *Ebedin Abi protiv Turske*, 2018., stavci 31. – 54.) Sud nije prihvatio da se neosiguravanje takvog posebnog režima prehrane može opravdati ekonomskim razlozima. Osim toga, s obzirom na nemogućnost zatvorenika da u bilo kojem trenutku potraže liječničku pomoć u bolnici koju sami odaberu, Sud je smatrao da je dužnost domaćih vlasti uputiti stručnjaka da ocijeni standardni jelovnik koji nudi zatvor o kojemu je riječ i istovremeno pozvati podnositelja zahtjeva da se podvrgne liječničkom pregledu koji je posebno povezan s njegovim pritužbama. U predmetu o kojem je riječ, s obzirom na propust domaćih vlasti da poduzmu potrebne mjere za zaštitu zdravlja i dobrobiti podnositelja zahtjeva, Sud je utvrdio povredu članka 3. Konvencije.

11. Vidjeti odjeljak „Sloboda mišljenja, savjesti i vjeroispovijedi” u ovom vodiču. Vidjeti i [Vodič kroz članak 9. Europske konvencije o ljudskim pravima](#).

G. Tjelovježba i rekreacija

54. Tjelovježba i rekreacija dio su šire obveze da se osigura da zatvorenici mogu provesti razuman dio dana izvan svojih soba, uključeni u svrsishodne aktivnosti raznolikog karaktera (rad, rekreacija, obrazovanje). Režimi u ustanovama za osuđene zatvorenike trebali bi biti još povoljniji (*Muršić protiv Hrvatske* [VV], 2016., stavak 133.). Međutim, u kontekstu zatvora, Konvencija ne daje pravo na druženje s drugim zatvorenicima u određeno vrijeme ili na određenome mjestu (*Bollan protiv Ujedinjene Kraljevine* (odl.), 2000.).¹²

55. Pri ocjeni uvjeta boravka u zatvoru Sud posebnu pozornost posvećuje dostupnosti i trajanju tjelovježbe na otvorenom te uvjetima u kojima se zatvorenici mogu njome baviti. U tom pogledu, Sud upućuje na standarde CPT-a u kojima se posebno spominje tjelovježba na otvorenom te smatra da bi se, kao osnovna zaštita dobrobiti zatvorenika, svim zatvorenicima, bez iznimke, trebalo omogućiti barem jedan sat vježbanja na otvorenom svaki dan i po mogućnosti u sklopu šireg programa aktivnosti izvan ćelija. Štoviše, objekti za vježbanje na otvorenom trebali bi biti dovoljno prostrani i kad god je to moguće pružati zaklon od nepovoljnih vremenskih uvjeta (*Ananyev i drugi protiv Rusije*, 2012., stavak 150.).

56. Sud je često primjećivao da je kratko trajanje vježbanja na otvorenom ograničeno na jedan sat dnevno bilo čimbenik koji je dodatno pogoršao situaciju podnositelja zahtjeva, koji je bio zatvoren u svojoj ćeliji ostatak vremena bez ikakve slobode kretanja (primjerice, *Gladkiy protiv Rusije*, 2010., stavak 69.; *Tunis protiv Estonije*, 2013., stavak 46.).

57. I fizičke karakteristike objekata za tjelovježbu na otvorenom imale su istaknutu ulogu u analizi Suda (*Ananyev i drugi protiv Rusije*, 2012., stavak 152.). Primjerice, dvorište za vježbanje koje je samo dva četvorna metra veće od ćelije, ograđeno je zidovima visokima tri metra, a otvor prema nebu prekriven je metalnim rešetkama i debelom mrežom, ne pruža zatvorenicima prave mogućnosti za rekreaciju i oporavak (*Moiseyev protiv Rusije*, 2008., stavak 125.). Slično tome, Sudu je bilo teško shvatiti kako se zatvorenici mogu koristiti dvorištem u lošim vremenskim uvjetima na bilo kakav smislen način ako nad vanjskim dvorištem nema krova (*Mandić i Jović protiv Slovenije*, 2011., stavak 78.). Nasuprot tome, utvrđeno je da je prostrani rekreacijsko dvorište, koje uključuje travnjak i asfaltirane dijelove, kao i zaštitu od nepovoljnih vremenskih uvjeta, i koje je opremljeno raznim rekreacijskim sadržajima primjeren i da je čimbenik koji može značajno ublažiti utjecaj malog osobnog prostora (*Muršić protiv Hrvatske* [VV], 2016., stavci 161. – 163.).

H. Pretrage i kontrola

58. Sud je smatrao da pretraga provedena na primjeren način uz dužno poštovanje ljudskog dostojanstva i u legitimnu svrhu može biti spojiva s člankom 3. (*Wainwright protiv Ujedinjene Kraljevine*, 2006., stavak 42.; *Dejnek protiv Poljske*, 2017., stavak 60.). Međutim, kada način na koji se pretraga obavlja ima obilježja omalovažavanja koja značajno pogoršavaju neizbježno poniženje tijekom tog postupka, dolazi do primjene članka 3. Slično tome, pitanje opravdanosti pretrage može se otvoriti kada nije utvrđena veza pretrage s očuvanjem sigurnosti zatvora i sprječavanjem zločina ili nereda (*Wainwright protiv Ujedinjene Kraljevine*, 2006., stavak 42.).

59. Prema tome, osobne pretrage koje uključuju razodijevanje povremeno mogu biti potrebne kako bi se osigurala sigurnost zatvora ili spriječili neredi ili zločin (*Iwańczuk protiv Poljske*, 2001., stavak 59.; *Van der Ven protiv Nizozemske*, 2003., stavak 60.). Međutim, opetovane, nasumične pretrage zatvorenika bez legitimne svrhe bit će u suprotnosti s člankom 3. (*Roth protiv Njemačke*, 2020., stavci 70. – 72.). Slično tome, izricanje stegovnih sankcija zbog odbijanja podvrgavanja nepotrebним osobnim pretragama koje uključuju razodijevanje i koje uključuju analni pregled može biti u

12. To načelo usvojeno je pozivajući se na članak 11. (Sloboda okupljanja i udruživanja). Dodatno vidjeti [Vodič kroz članak 11. Europske konvencije o ljudskim pravima](#).

suprotnosti s člankom 8. Konvencije (*Syrianos protiv Grčke*, stavci 85. – 91.). Čak i pojedinačni slučajevi osobne pretrage koja uključuje razodijevanje mogu predstavljati ponižavajuće postupanje s obzirom na način na koji je pretraga obavljena, mogućnost da je cilj pretrage bio ponižavanje i omalovažavanje i u slučaju kada za to nije bilo opravdanja (*Valašinas protiv Litve*, 2001., stavak 117.).

60. Primjerice, u predmetu *Van der Ven protiv Nizozemske*, 2003., stavak 60., Sud nije smatrao da je sustavna tjedna osobna pretraga koja uključuje razodijevanje bila opravdana, osobito jer ništa neprimjereno nije pronađeno tijekom pretrage. U predmetu *Valašinas protiv Litve*, 2001., stavak 117., Sud je smatrao da je zahtijevanje od podnositelja zahtjeva da se potpuno razodjene u prisutnosti žene, a zatim dodirivanje njegovih spolnih organa i hrane golim rukama pokazalo očiti nedostatak poštovanja prema podnositelju zahtjeva i umanjilo njegovo ljudsko dostojanstvo u suprotnosti s člankom 3. Konvencije.

61. U predmetu *Iwańczuk protiv Poljske*, 2001., stavak 58., Sud je smatrao neprihvatljivim to što je podnositelju zahtjeva naloženo da se potpuno razodjene pred skupinom zatvorskih čuvara. Nasuprot tome, u predmetu *S.J. protiv Luksemburga (br. 2)*, 2013., stavci 55. – 62.), u kojem je zatvorenik bio podvrgnut osobnoj pretrazi tako što se morao razodjenuti u otvorenoj kabini u nazočnosti određenog broja čuvara, Sud je presudio da nije došlo do povrede članka 3. Sud je posebice napomenuo da raspored prostorija nije bio idealan, ali nije smatrao da se samo iz tog rasporeda može zaključiti da su osobne pretrage provedene u tom području podrazumijevale stupanj trpljenja ili poniženja koji nadilazi ono neizbježno. Osim toga, a posebno s obzirom na osobnu pretragu koja je bila sporna u tom predmetu, u spisu predmeta nije bilo dokaza da je postojala bilo kakva želja za ponižavanjem i, doista, podnositelj zahtjeva nije naveo da je bio žrtva bezobraznih čuvara ili da su se čuvari ponašali na način koji ukazuje na to da su ga htjeli poniziti.

62. Slično tome, u predmetu *Dejnek protiv Poljske*, 2017., stavci 61. – 66. i 75. – 76., u kojem je pretraga provedena u skladu s mjerodavnim domaćim regulatornim okvirom i nije uključivala nijedno obilježje omalovažavajućeg ili ponižavajućeg postupanja, Sud nije utvrdio povredu članka 3. Međutim, utvrdio je da je propust da se na domaćoj razini pruži opravdanje za osobne pretrage ili osobne pretrage koje uključuju razodijevanje u suprotnosti s člankom 8. Konvencije.

63. Doista, Sud je u svojoj sudskoj praksi smatrao da, kada neka mjera ne predstavlja postupanje iz članka 3., ona ipak može biti u suprotnosti s člankom 8. Konvencije, kojim su, *inter alia*, zaštićeni tjelesni i psihički integritet kao dio prava na poštovanje privatnog života. Zahtjev da se osoba podvrgne osobnom pregledu koji uključuje razodijevanje općenito će predstavljati miješanje na temelju prvog stavka članka 8., koje mora biti opravdano u skladu s drugim stavkom tako što je „u skladu sa zakonom” i „nužno u demokratskom društvu” za jedan ili više legitimnih ciljeva ondje navedenih. Prema ustaljenoj sudskoj praksi, pojam nužnosti podrazumijeva da miješanje predstavlja prijeku društvenu potrebu i osobito da je razmjerno legitimnom cilju kojemu teži (*Wainwright protiv Ujedinjene Kraljevine*, 2006., stavak 43.).¹³

64. Pitanje o opravdanosti pretraga ne otvara se samo kad je riječ o zatvorenicima već i kad je riječ o pretragama njihovih posjetitelja. U tom pogledu, Sud je smatrao da je, u slučajevima kada su propisani postupci za pravilno provođenje pretraga osoba iz vanjskog svijeta koje vjerojatno nisu krive ni za kakvu nezakonitu radnju, dužnost zatvorskih vlasti da se strogo pridržavaju tih zaštitnih mjera i da strogim mjerama opreza štite dostojanstvo osoba koje se pretražuju od većeg narušavanja nego što je potrebno (*Ibid.*, stavak 48.).

65. Kad je riječ o kontroli zatvorenika i upotrebi nadzornih kamera, Sud je smatrao da se stavljanje osobe pod stalni videonadzor dok je lišena slobode, što već podrazumijeva znatno ograničenje privatnosti osobe, mora smatrati ozbiljnim miješanjem u pravo pojedinca na poštovanje njegove

13. Dodatno vidjeti [Vodič kroz članak 8. Europske konvencije o ljudskim pravima](#).

privatnosti, kao elementa pojma „privatnog života”, i da stoga dovodi do primjene članka 8. (*Van der Graaf protiv Nizozemske* (odl.), 2004.; *Vasilică Mocanu protiv Rumunjske*, 2016., stavak 36.).

66. U predmetu *Gorlov i drugi protiv Rusije*, 2019., stavci 97. – 100.,) koji se odnosio na stalan nadzor ćelija zatvorenika CCTV kamerama, Sud je naglasio nužnost uspostave odgovarajućeg pravnog okvira kojim se uređuje upotreba takvih mjera. Naglasio je da u zakonu, iako se upravama istražnih zatvora i kaznenih ustanova daje pravo na upotrebu videonadzora, nije dovoljno jasno definiran opseg tih ovlasti i način njihova izvršavanja kako bi se pojedincu pružila odgovarajuća zaštita od proizvoljnosti. U predmetu o kojem je riječ, u nacionalnom pravnom okviru, kako ga tumače domaće vlasti, upravama istražnih zatvora i kaznenih ustanova dana je neograničena ovlast da svakog pojedinca smjeste u istražni zatvor ili u zatvor nakon osude pod stalnim (odnosno danonoćnim) videonadzorom, bezuvjetno, u bilo kojem prostoru ustanove, uključujući ćelije, na neodređeno vrijeme i bez redovitog preispitivanja mjere. U tim okolnostima, prema mišljenju Suda, u nacionalnom pravu nisu osigurane praktički nikakve zaštitne mjere protiv zlouporabe od strane državnih službenika u suprotnosti s člankom 8. Konvencije.

67. Slično tome, Sud je smatrao da, dok se nadzor nad komunikacijom u prostoru za posjete u zatvoru može legitimno provoditi iz sigurnosnih razloga, sustavni nadzor i snimanje komunikacije iz drugih razloga predstavlja miješanje u pravo na poštovanje privatnog života i dopisivanja na temelju članka 8. Konvencije. U tom kontekstu, Sud je posebno naglasio pretpostavku zakonitosti, uključujući jasnoću i predvidljivost mjerodavnog prava (*Wisse protiv Francuske*, stavci 29. – 34.; vidi i predmetu *Doerga protiv Nizozemske*, stavci 44. – 54., koji se odnosio na prisluškivanje, snimanje i čuvanje telefonskih razgovora).

I. Prijevoz zatvorenika

68. Sud je uspostavio opširnu sudsku praksu o uvjetima u kojima se podnositelje zahtjeva u zatvorskim kombijima premješta između istražnih zatvora i sudova.¹⁴ Utvrdio je povredu članka 3. u brojnim predmetima u kojima su podnositelji zahtjeva bili prevoženi u izuzetno skućenim uvjetima. Podnositelji su imali na raspolaganju manje od 0,5 m² podne površine, a neki od njih čak 0,25 m² (primjerice, *Yakovenko protiv Ukrajine*, 2007., stavci 107. – 109.; *Vlasov protiv Rusije*, 2008., stavci 92. – 99.; *Starokadomskiy protiv Rusije*, 2008., stavci 55. – 60.; *Retunscăia protiv Rumunjske*, 2013., stavak 78.; *Radzhab Magomedov protiv Rusije*, 2016., stavak 61.).

69. Sud je primijetio i da je visina zatvoreničkih ćelija, od 1,6 metara, nedovoljna da čovjek normalnog stasa uđe ili ustane, a da se ne saginje, zbog čega su zatvorenici cijelo vrijeme unutar kombija morali ostate u sjedećem položaju (*Idalov protiv Rusije* [VV], 2012., stavak 103.). Osim ograničene površine, u zatvorskim kombijima povremeno se nalazio ukupan broj pritvorenih osoba veći od kapaciteta kombija, što je dodatno otežavalo situaciju podnositelja zahtjeva (*Vlasov protiv Rusije*, 2008., stavak 93.; *Retunscăia protiv Rumunjske*, 2013., stavak 78.). Nedostatna ventilacija tijekom vrućih dana i nedostatak grijanja kada kombi stoji ugašen također su navedeni kao otegotni čimbenici (*Yakovenko protiv Ukrajine*, 2007., stavak 109.).

70. U obzir se uzimala učestalost i broj putovanja u tim uvjetima, kao i njihovo trajanje. Sud je utvrdio povredu članka 3. u slučajevima kada su podnositelji zahtjeva pretrpjeli desetke ili čak stotine takvih putovanja. Nasuprot tome, Sud je utvrdio da minimalni prag težine nije dosegnut u slučajevima kada je izlaganje podnositelja takvim uvjetima bilo vremenski ograničeno (predmet *Seleznev protiv Rusije*, 2008., stavak 59., u kojem se podnositelj zahtjeva samo dva puta vozio u prenatrpanom zatvorskom kombiju trideset minuta; predmet *Jatsõšõn protiv Estonije*, 2018., stavak 45., u kojem je podnositelj zahtjeva odbio nastaviti putovanje nakon prvih dvadeset minuta boravka u kombiju).

14. Vidjeti i *Parlamentarna skupština Vijeća Europe, Rezolucija 2266 (2019) Zaštita ljudskih prava tijekom premještanja zatvorenika*.

71. Kad je riječ o sigurnosnim uređajima koji smanjuju rizik od ozljede u vozilu u pokretu, Sud je utvrdio da nepostojanje sigurnosnih pojaseva ne može samo po sebi dovesti do povrede članka 3. (*Voicu protiv Rumunjske*, 2014., stavak 63., *Jatsõšõn protiv Estonije*, 2018., stavci 42. – 43.). Međutim, napomenuo je da nedostatak sigurnosnog pojasa ili ručki može otvoriti pitanje na temelju članka 3. u određenim okolnostima i u kombinaciji s drugim čimbenicima (predmet *Engel protiv Mađarske*, 2010., stavak 28., u kojem je podnositelj zahtjeva bio paraplegičar, a njegova invalidska kolica nisu bila učvršćena u vozilu u pokretu; predmet *Tarariyeva protiv Rusije*, 2006., stavci 112. – 117., u kojem je pacijent poslije operacije prevezen na nosilima u neprilagođenom zatvorskom kombiju).

72. Kad je riječ o uvjetima prijevoza željeznicom, takve su prigovore uglavnom podnosili osuđeni zatvorenici koji su prevezeni na velike udaljenosti do mjesta izdržavanja kazne zatvora. Ukupno trajanje prijevoza bilo je između dvanaest sati i nekoliko dana. Vrlo skućeni uvjeti, u kojima je više od deset osoba bilo smješteno u odjeljku od 3 m², bili su odlučujući za utvrđenje povrede članka 3. od strane Suda (*Yakovenko protiv Ukrajine*, 2007., stavci 110. – 113.; *Sudarkov protiv Rusije*, 2008., stavci 63. – 69.; *Dudchenko protiv Rusije*, 2017., stavak 131.). U jednom je predmetu podnositelj zahtjeva šezdeset i pet sati putovao sam u malom odjeljku od dva četvorna metra. Međutim, prema propisima o prijevozu osoba lišenih slobode, čuvari su ga provjeravali i tjerali da promijeni položaj svaka dva sata. Sud je smatrao da je posljedična uskrata sna predstavljala težak tjelesni i psihološki teret za podnositelja zahtjeva (*Guliyev protiv Rusije*, 2008., stavci 61. – 65.).

73. Na temelju gore navedene sudske prakse, u predmetu *Tomov i drugi protiv Rusije*, 2019., stavci 123. – 128., Sud je utvrdio sljedeći pristup koji treba primijeniti u pogledu prijevoza zatvorenika:

- ipak, čvrsta pretpostavka povrede nastaje kada se osobe lišene slobode prevozi u vozilima u kojima je osigurano manje od 0,5 m² površine po osobi. Jesu li takvi skućeni uvjeti rezultat prevelikog broja osoba lišenih slobode koje se prevozi zajedno ili ograničavajućeg dizajna odjeljaka nije bitno za analizu Suda, koja je usmjerena na objektivne uvjete prijevoza kakvi su bili i njihov učinak na podnositelje zahtjeva, a ne na njihove uzroke. Nizak strop, posebice u odjeljcima za jednog zatvorenika, zbog kojeg se zatvorenici moraju sagnuti, može pogoršati tjelesnu patnju i umor. Neodgovarajuća zaštita od vanjskih temperatura, kada zatvoreničke ćelije nisu dostatno grijane ili prozračene, predstavljat će otegotan čimbenik;
- čvrsta pretpostavka povrede članka 3. može se pobiti samo u slučaju kratkog ili povremenog prijevoza. Nasuprot tome, mora se smatrati da se štetni učinci prenatrpanosti povećavaju s duljim trajanjem i većom učestalošću prijevoza, što učvršćuje argumentaciju za utvrđenje povrede;
- kad je riječ o dužim putovanjima, kao što su putovanja koja uključuju putovanje željeznicom noću, pristup Suda bit će sličan pristupu koji se primjenjuje na smještaj u fiksnim objektima tijekom razdoblja usporedivog trajanja. Iako se ograničena površina može tolerirati zbog kreveta na kat, bilo bi nespojivo s člankom 3. ako bi se zatvorenicima uskratio san noću zbog nedovoljnog broja mjesta za spavanje ili na drugi način neodgovarajućeg rasporeda spavanja. Čimbenici kao što su propust da se za svaku osobu lišenu slobode organizira pojedinačno mjesto za spavanje ili da se osigura odgovarajuća opskrba pitkom vodom i hranom ili pristup toaletu ozbiljno pogoršavaju situaciju zatvorenika tijekom prijevoza i ukazuju na povredu članka 3.;
- pri odlučivanju o predmetima o uvjetima prijevoza Sud obraća pozornost na standarde CPT-a i na poštovanje tih standarda od strane država ugovornica;
- ocjena povrede članka 3. Konvencije ne može se svesti na isključivo numerički izračun prostora dostupnog osobi lišenoj slobode tijekom prijevoza. Samo sveobuhvatan pristup određenim okolnostima predmeta može pružiti točan prikaz stvarnosti za osobu koju se prevozi.

III. Kontakt s vanjskim svijetom

Članak 8. Konvencije

- „1. Svatko ima pravo na poštovanje svoga privatnog i obiteljskog života, doma i dopisivanja.
2. Javna vlast neće se miješati u ostvarivanje tog prava, osim u skladu sa zakonom i ako je u demokratskom društvu nužno radi interesa državne sigurnosti, javnog reda i mira ili gospodarske dobrobiti zemlje te radi sprječavanja nereda ili zločina, radi zaštite zdravlja ili morala kao i radi zaštite prava i sloboda drugih.”

Članak 10. Konvencije

- „1. Svatko ima pravo na slobodu izražavanja. To pravo obuhvaća slobodu mišljenja i slobodu primanja i širenja informacija i ideja bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice. ...
2. Kako ostvarivanje tih sloboda obuhvaća dužnosti i odgovornosti, ono može biti podvrgnuto formalnostima, uvjetima, ograničenjima ili kaznama propisanim zakonom, koji su u demokratskom društvu nužni radi interesa državne sigurnosti, teritorijalne cjelovitosti ili javnog reda i mira, radi sprječavanja nereda ili zločina, radi zaštite zdravlja ili morala, radi zaštite ugleda ili prava drugih, radi sprječavanja odavanja povjerljivih informacija ili radi očuvanja autoriteta i nepristranosti sudbene vlasti.”

Članak 12. Konvencije

- „Muškarci i žene u dobi za sklapanje braka imaju pravo stupiti u brak i osnovati obitelj u skladu s domaćim zakonima koji uređuju ostvarenje tog prava.”

A. Kontakt i posjeti obitelji

74. Dobro je utvrđena sudska praksa Suda da pritvor, kao i svaka druga mjera kojom se osobu lišava slobode, uključuje tome svojstvena ograničenja privatnog i obiteljskog života te osobe. Međutim, bitan je dio prava zatvorenika na poštovanje obiteljskog života da mu vlasti omoguće ili, ako je potrebno, pomognu u održavanju kontakta s užom obitelji (*Khoroshenko protiv Rusije* [VV], 2015., stavak 110., s daljnjim upućivanjima). U tom kontekstu, Sud naglašava i načelo rehabilitacije, odnosno ponovne integracije osuđene osobe u društvo (*Ibid.*, stavci 121. – 122.).

75. Svako miješanje u podnositeljevo pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog života mora biti opravdano u smislu članka 8. stavka 2. Konvencije.¹⁵ Konkretno, svaki zakon na kojem se temelje ograničenja posjeta obitelji mora ispunjavati pretpostavku „kvalitete prava” na temelju članka 8. U brojnim predmetima protiv Rusije Sud je utvrdio da ta pretpostavka nije ispunjena zbog činjenice da je zakonom tijelu, koje je nadležno za kazneni predmet, dodijeljena neograničena diskrecijska ovlast da odobri ili odbije posjete zatvoru, a nije predviđeno ništa čime bi se ograničio opseg te diskrecijske ovlasti i način njezina izvršavanja. Sud je stoga smatrao da je tim zakonom osobi lišenoj slobode uskraćen minimalni stupanj zaštite od proizvoljnosti ili zlouporabe na koju građani imaju pravo na temelju vladavine prava u demokratskom društvu (*Kungurov protiv Rusije*, 2020., stavci 18. – 20.).

76. Međutim, Sud je prihvatio da je određena mjera kontrole nad kontaktima zatvorenika s vanjskim svijetom potrebna i sama po sebi nije nespojiva s Konvencijom (*Aliev protiv Ukrajine*, 2003., stavak 187.; *Kyriacou Tsiakkourmas i drugi protiv Turske*, 2015., stavak 303.). Takve mjere mogu uključivati ograničenja broja posjeta obitelji, nadzor nad tim posjetima, a ako je to opravdano prirodom kaznenog djela i posebnim pojedinačnim karakteristikama osobe lišene slobode, ta osoba može biti podvrgnuta posebnoj zatvorskoj režimu ili posebnoj organizaciji posjeta (*Hagyó protiv*

15. Dodatno vidjeti [Vodič kroz članak 8. Europske konvencije o ljudskim pravima](#).

Mađarske, 2013., stavak 84.). Štoviše, Sud je utvrdio da nije došlo do miješanja države u prava iz članka 8. osoba lišenih slobode i u situacijama kada nisu pružile dovoljno dokaza da su zatražile posjete obitelji ili druga sredstva ili modalitete komunikacije sa svojim obiteljima i prijateljima za koje su tvrdile da im nisu osigurani (*Kyriacou Tsiakkourmas i drugi protiv Turske*, 2015., stavak 304.).

77. U tom kontekstu treba razlikovati primjenu posebnog zatvorskog režima ili posebne organizacije posjeta tijekom kaznene istrage, kada se mjere razumno može smatrati nužnima za postizanje legitimnog cilja kojemu se teži, i produljenu primjenu takvog režima. U tu svrhu, nadležna tijela trebaju s najvećom pažnjom ocijeniti nužnost produljenja primjene posebnog režima (*Enea protiv Italije* [VV], 2009., stavci 125. – 131.; *Khoroshenko protiv Rusije* [VV], 2015., stavak 124.).

78. Isto tako, u kontekstu zatvora visoke sigurnosti, primjena mjera kao što je fizičko odvajanje može biti opravdana sigurnosnim potrebama zatvora ili opasnošću da će osoba lišena slobode komunicirati sa zločinačkim organizacijama preko obitelji (*Lorsé i drugi protiv Nizozemske*, 2003., stavci 83. – 86.). Međutim, produljena zabrana izravnog kontakta može se opravdati samo ako postoji stvarna i stalna opasnost te vrste (*Piechowicz protiv Poljske*, 2012., stavci 205. – 222.; *Khoroshenko protiv Rusije* [VV], 2015., stavak 125.).¹⁶

79. U predmetu *Trosin protiv Ukrajine*, 2012., stavci 42. – 44., u kojem su u domaćem pravu uvedena automatska ograničenja učestalosti, trajanja i različitih modaliteta posjeta obitelji za sve zatvorenike osuđene na kaznu doživotnog zatvora na fiksno razdoblje od deset godina, Sud je smatrao neprihvatljivim to što u zakonu nije osiguran nikakav stupanj fleksibilnosti za određivanje toga jesu li takva stroga ograničenja primjerena ili uopće nužna u svakom pojedinačnom slučaju iako se primjenjuju na zatvorenike osuđene na najveću kaznu na temelju kaznenog zakona. Sud je smatrao da reguliranje takvih pitanja ne bi trebalo dovesti do nefleksibilnih ograničenja i da se od država očekuje da razviju ocjenu razmjernosti koja vlastima omogućuje da uspostave ravnotežu između suprotstavljenih osobnih i javnih interesa i da uzmu u obzir posebnosti svakog pojedinačnog slučaja.

80. Slično tome, u predmetu *Khoroshenko protiv Rusije* [VV], 2015., stavci 127. – 149., Sud je ispitivao situaciju u kojoj je podnositelj zahtjeva deset godina kontakt s vanjskim svijetom mogao održavati putem dopisivanja, ali su svi drugi oblici kontakta bili podvrgnuti ograničenjima: nije mogao obavljati nikakve telefonske pozive osim u hitnom slučaju; svakih šest mjeseci mogao je primiti samo jedan posjet dvoje odraslih posjetitelja, i to na četiri sata; od svojih srodnika bio je odvojen staklenom pregradom, a zatvorski čuvar cijelo je vrijeme bio prisutan i dovoljno blizu da može čuti razgovor. Ograničenja, propisana izravno zakonom, bila su primijenjena na podnositelja zahtjeva isključivo zbog njegove kazne doživotnog zatvora, bez obzira na bilo koje druge čimbenike. Režim je bio primjenjiv na fiksno razdoblje od deset godina, koje se moglo produljiti u slučaju lošeg ponašanja, ali nije se moglo skratiti. Ograničenja su bila kombinirana u okviru istog režima na fiksno razdoblje i nisu se mogla mijenjati. Sud je smatrao da su takva kombinacija raznih dugotrajnih i teških ograničenja podnositeljeve mogućnosti da prima posjete u zatvoru i propust da se pri određivanju režima posjeta u zatvoru uvaži načelo razmjernosti i potrebu za rehabilitacijom i reintegracijom zatvorenika osuđenih na duge kazne zatvora protivni članku 8. Konvencije.

81. Predmet *Kučera protiv Slovačke*, 2007., stavci 127. – 134. odnosio se na ograničenja obiteljskih posjeta osobi smještenoj u istražni zatvor. Sud je naglasio da, iako postoji legitimna potreba da se podnositelja zahtjeva spriječi da ometa istragu, primjerice, razmjenu informacija sa svojim suoptuženicima, među ostalim svojom suprugom, nije uvjeren da je bilo nužno uskratiti mu posjete njegove supruge u razdoblju od trinaest mjeseci. Sud je naglasio da su, primjerice, mogli biti organizirani posebni posjeti uz nadzor službene osobe. Bilo je upitno i jesu li postojali relevantni i dostatni razlozi za sprječavanje podnositelja zahtjeva da se sastane sa svojom suprugom u tako dugom razdoblju s obzirom na patnju uzrokovanu tako dugom razdvojenosti i činjenicu da je istraga bila praktički okončana. U tim okolnostima Sud je utvrdio povredu članka 8. Konvencije.

16. Vidjeti odjeljak „Posebne mjere visoke sigurnosti i sigurnosne mjere” u ovom vodiču.

82. Kad je riječ o bračnim posjetima, u predmetu *Dickson protiv Ujedinjene Kraljevine* [VV], 2007., stavak 81., Sud se pozvao na činjenicu da su u više od pola država ugovornica zatvorenicima omogućeni bračni posjeti, uz niz različitih ograničenja. Međutim, iako je Sud izrazio odobravanje za pomak u nekoliko europskih zemalja prema bračnim posjetima, još nije protumačio Konvenciju na način da zahtijeva od država ugovornica da donesu propise kojima propisuju takve posjete (*Aliev protiv Ukrajine*, 2003., stavak 188.). U skladu s tim, države ugovornice uživaju široku slobodu procjene pri određivanju koraka koje je potrebno poduzeti kako bi se osigurala usklađenost s Konvencijom uz uvažavanje potreba i resursa zajednice i pojedinaca. Međutim, pitanje bračnih posjeta nedvojbeno ulazi u područje primjene članka 8. (primjerice, *Epnerns-Gefners protiv Latvije*, 2012., stavak 63., s daljnjim upućivanjima) i različita ograničenja u tom pogledu mogu otvoriti pitanje diskriminacije na temelju članka 14. Konvencije.¹⁷

83. U predmetu *Dickson* Sud je razmatrao pitanje odbijanja pristupa jednom paru pogodnosti umjetne oplodnje: suprug je izdržavao kaznu zatvora, a njegova supruga bila je na slobodi. Sud nije utvrdio da bi odobravanje pogodnosti umjetne oplodnje uključivalo bilo kakva sigurnosna pitanja ili nametnulo značajne administrativne ili financijske zahtjeve državi. Naglasio je i pomak u europskoj kaznenoj politici prema sve većoj relativnoj važnosti rehabilitacijskog cilja kazne zatvora, osobito potkraj duge kazne zatvora. Iako je odobravanje pogodnosti umjetne oplodnje bilo moguće u iznimnim slučajevima, prag koji je uspostavljen službenom politikom bio je od samog početka za njih tako visok da nije omogućavao uspostavljanje ravnoteže između suprotstavljenih osobnih i javnih interesa i sprječavao je potrebnu ocjenu razmjernosti ograničenja, kako to zahtijeva Konvencija.

84. Slično tome, u predmetu *Lesław Wójcik protiv Poljske*, 2021., stavci 118. – 135., Sud je utvrdio da sustav bračnih posjeta povezan s ponašanjem zatvorenika, koji sadržava i tome svojstveni element diskrecije, nije u suprotnosti s člankom 8. Konvencije, pod uvjetom da odluke domaćih vlasti u tom pogledu nisu proizvoljne ili očigledno nerazumne.

85. Sud je ispitivao i brojne predmete koji se odnose na odbijanje zahtjeva zatvorenika za dopuštenje za posjet bolesnom srodniku ili prisustvovanje pogrebu srodnika na temelju članka 8. Konvencije (*Płoski protiv Poljske*, 2002., stavci 26. – 39.; *Schemkamper protiv Francuske*, 2005., stavci 19. – 36.). Međutim, Sud je utvrdio da uskraćivanje dopuštenja za posjet bolesnom srodniku ne doseže minimalnu razinu težine da bi ulazilo u područje primjene članka 3. (*Sannino protiv Italije* (odl.), 2005.).

86. S tim u vezi Sud je smatrao da članak 8. Konvencije ne jamči zatvoreniku bezuvjetno pravo izlaska iz zatvora da bi posjetila bolesnog srodnika ili prisustvovala pogrebu srodnika. Na domaćim je vlastima da ocijene osnovanost svakog zahtjeva. Nadzor suda ograničen je na razmatranje spornih mjera u kontekstu konvencijskih prava podnositelja zahtjeva uzimajući u obzir slobodu procjene koja je dana državama ugovornicama. Istovremeno Sud je naglasio da se, čak i ako zatvorenik, po samoj prirodi svoje situacije, mora biti podvrgnut različitim ograničenjima svojih prava i sloboda, svako takvo ograničenje ipak mora moći opravdati kao nužno u demokratskom društvu. Na državi je da dokaže da je ta nužnost zaista postojala, odnosno da dokaže postojanje prijeko društvene potrebe (*Lind protiv Rusije*, 2007., stavak 94.). Doista, Sud posebno naglašava nužnost toga da domaće vlasti provedu detaljnu ocjenu svih pojedinačnih okolnosti predmeta (*Vetsev protiv Bugarske*, 2019., stavak 25.).

87. U predmetima *Schemkamper*, *Sannino* i *Płoski* Sud je, kako bi ocijenio jesu li uskraćivanja dopuštenja za posjet bolesnom srodniku ili prisustvovanje pogrebu srodnika bila „nužna u demokratskom društvu”, uzeo u obzir određene čimbenike kao što su: faza kaznenog postupka protiv podnositelja zahtjeva, priroda kaznenog djela, karakter podnositelja zahtjeva, težina bolesti srodnika, stupanj srodstva, mogućnost izlaska uz pratnju itd. Prema tome, povreda članka 8. utvrđena je u predmetu *Płoski*, u kojem je podnositelj zahtjeva, koji nije bio osuđen, optužen za nenasilno kazneno djelo i tražio je dopuštenje da prisustvuje pogrebima svojih roditelja, koji su umrli u razmaku od mjesec dana, a vlasti nisu navele uvjerljive razloge za odbijanje i nisu razmatrale mogućnost izlaska uz pratnju.

17. Vidjeti odjeljak „Pravo na brak” u ovom vodiču.

Nasuprot tome, u predmetu *Sannino* odbijanje je bilo opravdano jer je podnositelj zahtjeva bio osuđen za ubojstvo i imao je težak karakter. Tražio je dopuštenje da posjeti djeda koji mu nije bio bliži srodnik i koji nije zapravo bio krhkog zdravlja. U novijem predmetu *Schemkamper* Sud je također utvrdio da je odbijanje opravdano jer podnositeljev otac nije bio toliko bolestan da ne bi mogao posjetiti podnositelja u zatvoru.

88. U predmetu *Lind*, stavci 97. – 98., Sud nije utvrdio da su domaće vlasti prekoračile svoju slobodu procjene kad su odbile zahtjev podnositelja da putuje u inozemstvo i posjeti svojeg oca na samrti i prisustvuje njegovu ispraćaju. Međutim, smatrao je da mu je, nakon što je njegov zahtjev za izvanredni izlazak odbijen, trebala biti pružena alternativna mogućnost da se oprost od oca na samrti. Sud nije smatrao da je telefonski razgovor koji je prekinut nakon jedne minute pružio podnositelju razumnu mogućnost da se oprost od svojeg oca na samrti. Sud je stoga utvrdio da je došlo do povrede članka 8. Konvencije.

89. U predmetu *Razvozhayev protiv Rusije i Ukrajine i Udaltsov protiv Rusije*, 2019., stavak 268., u kojem je zahtjev podnositelja da prisustvuje pogrebu svoje majke odbijen, po svemu sudeći, jer je zahtjev za izvanredni izlazak zatražio u zadnji čas, Sud je naglasio da vremenska ograničenja zbog kojih je planiranje njegova prisustvovanja pogrebu bilo složeno nisu bila dovoljan razlog za odbijanje njegovog zahtjeva. Prema mišljenju Suda, uobičajeno je da se pogrebi dogovaraju u vrlo kratkom roku i općenito se smatraju hitnim slučajem. U tom predmetu bilo bi fizički moguće da podnositelj zahtjeva stigne na pogreb koji je održan sljedećeg dana u istom gradu. Stoga je Sud utvrdio da je uskraćivanje dopuštenja podnositelju da prisustvuje pogrebu bilo u suprotnosti s člankom 8. Konvencije.

90. Nasuprot tome, predmet *Guimon protiv Francuske*, 2019., stavci 37. – 52., odnosio se na odbijanje da se zatvorenici osuđenoj za kaznena djela terorizma dopusti izlazak iz zatvora uz pratnju kako bi odala počast svojem pokojnom ocu. Sud je utvrdio da nije došlo do povrede članka 8. Konvencije. Sud je uzeo u obzir sljedeća razmatranja: kazneni profil podnositeljice zahtjeva – izdržavala je nekoliko kazni zatvora za terorističke čineve i nastavila je tvrditi da je članica ETA-e; pratnja bi morala biti organizirana za udaljenost od gotovo 650 km, a mjere za pratnju morale bi biti posebno čvrste; vrijeme dostupno za ispitivanje zahtjeva, nakon što je dano konačno dopuštenje za izlazak uz pratnju, nije bilo dovoljno da se organizira pratnja koja uključuje službenike posebno osposobljene za prijevoz zatvorenika osuđenog za kaznena djela terorizma i nadzor nad takvim zatvorenikom i da se organizira prethodni pregled prostorija; podnositeljicu zahtjeva redovito su posjećivali članovi obitelji i prijatelji; i pravosudna tijela provela su test razmjernosti između interesa o kojima je riječ, odnosno prava podnositeljice zahtjeva na poštovanje njezina obiteljskog života s jedne strane i javnog reda i mira i sprječavanja nereda i zločina s druge strane.

91. U predmetu *Solcan protiv Rumunjske*, 2019., stavak 29., koji se odnosio na zahtjev za privremeni izlazak radi prisustvovanja pogrebu srodnika koji je podnijela osoba smještena u psihijatrijsku ustanovu, Sud je naglasio da su počinitelji kaznenih djela koji boluju od duševnih bolesti i smješteni su u psihijatrijske ustanove u bitno drukčijoj situaciji od ostalih osoba lišenih slobode, s obzirom na prirodu i svrhu njihova lišenja slobode. Prema tome, postoje različiti rizici koje vlasti trebaju procijeniti kada zahtjev za privremeni izlazak podnese osoba smještena u psihijatrijsku ustanovu. S obzirom na činjenično stanje predmeta, Sud je konkretno utvrdio da bezuvjetno uskraćivanje od strane domaćeg suda dopuštenja za privremeni izlazak zbog osobnog gubitka ili drugog rješenja kojim bi se podnositeljici zahtjeva omogućilo prisustvovanje majčinu pogrebu nije bilo u skladu s obvezom države da ocijeni svaki pojedinačni zahtjev u pogledu njegove osnovanosti i dokaže da je ograničenje prava pojedinca da prisustvuje pogrebu srodnika bilo „nužno u demokratskom društvu” u smislu članka 8. stavka 2. Konvencije.

B. Pravo na brak

92. Sud je smatrao da zatvorenici imaju pravo na brak kako je zajamčeno člankom 12. Konvencije. Naglasio je da osobna sloboda nije nužan preduvjet za ostvarivanje prava na brak. Boravak u zatvoru osobu lišava slobode i također, neizbježno ili implicitno, određenih prava i povlastica građanske naravi. Međutim, to ne znači da osobe lišene slobode ne mogu, ili da samo iznimno mogu, ostvariti svoje pravo na brak. Kao što je Sud u više navrata presudio, zatvorenik i dalje uživa temeljna ljudska prava i slobode koja nisu u suprotnosti sa smislom lišenja slobode, a vlasti moraju opravdati svako dodatno ograničenje. Iako to opravdanje mogu biti razlozi sigurnosti, posebice sprječavanje zločina i nereda, koji neizbježno proizlaze iz okolnosti povezanih s boravkom u zatvoru, osobe lišene slobode ne gube svoje pravo zajamčeno člankom 12. samo zbog svojega statusa. Isto tako, u sustavu Konvencije, u kojem su tolerancija i slobodoumlje priznata obilježja demokratskog društva, nema mjesta za bilo kakvo automatsko miješanje u prava zatvorenika, uključujući njihovo pravo da uspostave bračnu vezu s osobom po vlastitom izboru, isključivo na temelju onoga što bi, prema mišljenju vlasti, moglo biti prihvatljivo ili uvredljivo za javnost (*Frasik protiv Poljske*, 2010., stavci 91. – 93.); vidi i predmet *Chernetskiy protiv Ukrajine*, 2016., stavak 29., koji se odnosio na registraciju razvoda braka zatvorenika).

93. U tom kontekstu Sud je naglasio i da je odabir partnera i odluka o stupanju u brak s njim, na slobodi ili u pritvoru, strogo privatna i osobna stvar i ne postoji univerzalan ili općeprihvaćen obrazac za takav odabir ili odluku. Na temelju članka 12. zadaća je vlasti osigurati da se pravo na brak ostvaruje „u skladu s domaćim zakonima“, koji sami moraju biti u skladu s Konvencijom; ali im nije dopušteno miješati se u odluku osobe lišene slobode da uspostavi bračnu vezu s osobom po vlastitom izboru, osobito uz obrazloženje da taj odnos za njih nije prihvatljiv ili da je možda uvredljiv za javnost. Štoviše, podrazumijeva se da objekti za lišenje slobode nisu namijenjeni sklapanju braka niti se slobodno i općenito odabiru za sklapanje braka. Ono što treba riješiti u situaciji kada osoba lišena slobode želi sklopiti brak nije pitanje je li razumno da sklopi brak u zatvoru, već su to praktični aspekti vremena i poduzimanja potrebnih mjera, koji mogu, i obično budu, podvrgnuti određenim uvjetima koje postave vlasti. Inače, vlasti ne smiju ograničiti pravo na brak osim ako postoje važni razlozi koji proizlaze iz okolnosti kao što su opasnost za sigurnost zatvora ili sprječavanje zločina i nereda (*Frasik protiv Poljske*, 2010., stavak 95.).

C. Zaštita različitih sredstava komunikacije

94. U pravilu je dopisivanje zatvorenika s vanjskim svijetom zaštićeno člankom 8. Konvencije, a posebice njegova komunikacija sa zakonskim zastupnikom.¹⁸ Sud je u svojoj praksi naglašavao nužnost osiguranja zaštite od proizvoljnosti pri primjeni bilo koje mjere praćenja dopisivanja zatvorenika. Konkretno, Sud je naglasio potrebu za reguliranjem trajanja mjera praćenja dopisivanja zatvorenika, razloga koji mogu opravdati takve mjere te opsega i načina izvršavanja diskrecijskih ovlasti danih vlastima u tom pogledu (*Enea protiv Italije* [VV], 2009., stavak 143.). Štoviše, kada se poduzimaju mjere koje predstavljaju miješanje u dopisivanje zatvorenika, bitno je navesti razloge za miješanje, tako da se podnositelj zahtjeva i/ili njegovi savjetnici mogu uvjeriti da je zakon na njega pravilno primijenjen i da odluke donesene u njegovu predmetu nisu nerazumne ili proizvoljne (*Onoufriou protiv Cipra*, 2010., stavak 113.).

95. Tako je, primjerice, u predmetu *Petrov protiv Bugarske*, 2008., stavci 39. – 45., Sud utvrdio povredu članka 8. u odnosu na mjere neselektivnog praćenja cjelokupnog dopisivanja zatvorenika, pri čemu se nije razlikovalo različite kategorija osoba s kojima su se zatvorenici dopisivali i nisu postojala jasna pravila o rokovima kojima se uređuje provedba tog praćenja. Štoviše, u tom predmetu vlasti nisu bile dužne navesti razloge za primjenu mjere praćenja u pojedinom slučaju. U takvim okolnostima, Sud

18. Vidjeti poglavlje „Pristup pravnom savjetovanju“ u ovom vodiču. Dodatno vidjeti sudsku praksu na temelju članka 34. o komunikaciji zatvorenika sa Sudom u odjeljku o članku 34. „Komunikacija sa Sudom“ u ovom vodiču.

je naglasio da se, čak i uz određenu slobodu procjene u tom području, ne može smatrati da praćenje cjelokupnog dopisivanja podnositelja zahtjeva upućenog vanjskom svijetu i koju prima od vanjskog svijeta odgovara prijekoj društvenoj potrebi ili da je razmjerno legitimnom cilju kojemu teži.

96. U predmetu *Nuh Uzun i drugi protiv Turske*, 2022., Sud je utvrdio da je skeniranje i bilježenje privatnog dopisivanja zatvorenika u pravosudnom elektroničkom informacijskom sustavu, tijekom dužeg razdoblja, neovisno o tome sadrži li dopisivanje osjetljive podatke ili ne, predstavljalo miješanje u prava zatvorenika iz članka 8. Sud je utvrdio i da miješanje o kojemu je riječ nije bilo utemeljeno na odgovarajućoj (dostupnoj i predvidljivoj) pravnoj osnovi kako to zahtijeva pretpostavka „u skladu sa zakonom” iz članka 8. stavka 2. Konvencije.

97. Kad je riječ o telefonskim pozivima, članak 8. sam po sebi ne jamči takvo pravo, osobito ako postoje odgovarajuće mogućnosti za dopisivanje. Međutim, ako je pogodnost upotrebe telefona stavljena na raspolaganje, i ona može, također s obzirom na uobičajene i razumne zahtjeve boravka u zatvoru, biti podvrgnuta ograničenjima (*A.B. protiv Nizozemske*, 2002., stavci 92. – 93.; *Davison protiv Ujedinjene Kraljevine* (odl.), 2010.; *Nusret Kaya i drugi protiv Turske*, 2014., stavak 36.). Međutim, sva takva ograničenja moraju ispunjavati pretpostavke drugog stavka članka 8. U tom kontekstu, gore navedena razmatranja povezana s ograničenjima dopisivanja zatvorenika čimbenici su koje treba uzeti u obzir pri ocjeni toga je li miješanje bilo „nužno u demokratskom društvu” (*Lebois protiv Bugarske*, stavak 62.).

98. Primjerice, u predmetu *Nusret Kaya i drugi protiv Turske*, 2014., Sud je utvrdio povredu članka 8. Konvencije zbog prakse zatvorskih vlasti da ograničavaju telefonske razgovore zatvorenika na kurdsom jeziku, a da ne navedu relevantne ili dostatne razloge za takvo ograničenje. U predmetu *Lebois protiv Bugarske* Sud je utvrdio povredu članka 8. jer su se ograničenja upotrebe telefona u istražnom zatvoru temeljila na internim naredbama koje nisu bile dovoljno dostupne podnositelju. Predmet *Danilevich protiv Rusije*, stavci 51. – 65., odnosio se na zatvorenika osuđenog na kaznu doživotnog zatvora koji je bio podvrgnut strogom zatvorskom režimu. Sud je utvrdio da, kada se održavanje kontakta s obitelji putem dopisivanja i/ili posjeta smatra nedostatnim, potpuna zabrana telefonskih poziva osim u hitnim situacijama predstavlja nerazmjerno miješanje u pravo podnositelja zahtjeva na poštovanje privatnog i obiteljskog života u suprotnosti s člankom 8. (za daljnje primjere u sudskoj praksi Suda,

ibid., stavci 49. – 50.).

99. Nasuprot tome, u predmetu *Davison protiv Ujedinjene Kraljevine* (odl.), 2010., Sud je proglasio nedopuštenim kao očigledno neosnovan prigovor zatvorenika da je cijena telefonskog poziva sa zatvorskog telefona veća od cijene poziva iz javne govornice ako razgovor traje duže od određenog vremena. Iako je priznao da su podnositelju bila dostupna ograničena financijska sredstva i da su postojali nedostaci povezani s dopisivanjem, Sud je ipak primijetio da je podnositelj zahtjeva mogao ostvarivati redovit telefonski kontakt sa svojom obitelji, iako ne tako slobodno ili povoljno kako je možda želio. Štoviše, čak i ako se može reći da je politika državnih vlasti da primjenjuju veće cijene za dulje telefonske pozive iz zatvora kako bi se subvencionirali troškovi kraćih poziva dovela do miješanja u prava podnositelja zahtjeva iz članka 8., Sud je smatrao da je ta politika težila „legitimnom cilju” i da je bila „nužna u demokratskom društvu”. U predmetu *Bădulescu protiv Portugala*, 2020., stavak 36., Sud je utvrdio da ograničenje trajanja telefonskih razgovora zatvorenika na pet minuta dnevno nije nerazmjerno u smislu članka 8. stavka 2., posebice s obzirom na potrebu da se svim drugim zatvorenicima istog zatvora omoguće svakodnevni pozivi obiteljima.

100. Slično kontaktima putem telefona, Sud je smatrao da se članak 8. ne može tumačiti na način da zatvorenicima jamči prava na komunikaciju s vanjskim svijetom putem mrežnih uređaja, posebice kada su mogućnosti za kontakt putem alternativnih sredstava dostupne i odgovarajuće. Tako je, u predmetu *Ciupercescu protiv Rumunjske (br. 3)*, 2020., stavci 104. – 111., u okolnostima privremenog nepostojanja odgovarajućeg pravnog i infrastrukturnog okvira koji bi podnositelju zahtjeva omogućio internet komunikaciju sa suprugom (koja je bila predviđena kao pravo na temelju domaćeg zakona),

Sud utvrdio da nije došlo do povrede na temelju članka 8. jer je ograničenje trajalo relativno kratko (približno godinu dana) i jer je tijekom tog razdoblja podnositelj imao mogućnost primanja posjeta i komuniciranja telefonom sa suprugom.

101. Sud je ispitao i pristup zatvorenika internetu, na temelju članka 10. Konvencije.¹⁹

102. U predmetu *Kalda protiv Estonije*, 2016., stavak 43., podnositelj zahtjeva prigovorio je da on, kao zatvorenik, želi da mu se omogući pristup, konkretno putem interneta, informacijama objavljenima na određenim internetskim stranicama. Ispitujući taj prigovor, Sud je naglasio činjenicu da, zahvaljujući svojoj dostupnosti i kapacitetu pohrane i prenošenja velikih količina informacija, internet ima važnu ulogu u poboljšanju pristupa javnosti vijestima i općenito u olakšavanju širenja informacija. Ipak, lišenje slobode neizbježno uključuje brojna ograničenja komunikacije zatvorenika s vanjskim svijetom, među ostalim njihove mogućnosti primanja informacija. Sud je stoga smatrao da se članak 10. ne može tumačiti na način da nameće opću obvezu da se zatvorenicima omogući pristup internetu ili konkretnim internetskim stranicama. Međutim, Sud je utvrdio da, ako je pristup određenim stranicama koje sadrže pravne informacije odobren prema nacionalnom pravu, kao u tom predmetu, ograničenje pristupa drugim stranicama koje također sadrže pravne informacije predstavlja miješanje u pravo na primanje informacija (*Ibid.*, stavci 44. – 45).

103. S obzirom na činjenično stanje predmeta Sud je utvrdio da internetske stranice kojima je podnositelj zahtjeva tražio pristup uglavnom sadrže pravne informacije i informacije povezane s temeljnim pravima, među ostalim, pravima zatvorenika. Dostupnost takvih informacija promiče svijest javnosti i poštovanje ljudskih prava. Nacionalni sudovi koristili su se takvim informacijama te je stoga i podnositelju zahtjeva bio potreban pristup tim informacijama radi zaštite njegovih prava u sudskom postupku. Štoviše, Sud je primijetio da se u brojnim instrumentima Vijeća Europe i drugim međunarodnim instrumentima pristup internetu sve više smatra pravom te se poziva da se razviju djelotvorne politike za postizanje univerzalnog pristupa internetu i prevladavanje „digitalnog jaza”. Sud je primijetio i da je sve veća količina usluga i informacija dostupna samo na internetu. Konačno, Sud je naglasio činjenicu da su već dostupni potrebna tehnička oprema i sadržaji kako bi se zatvorenicima omogućio pristup internetu (*Ibid.*, stavci 48. – 54.; vidi i *Ramazan Demir protiv Turske*, 2021., stavci 30. – 48.).

104. Slično tome, u predmetu *Jankovskis protiv Litve*, 2017., stavci 59. – 64., u kojem je podnositelj zahtjeva prigovorio zbog ograničenog pristupa internetskim stranicama Ministarstva obrazovanja i znanosti, zbog čega nije mogao dobiti informacije povezane s obrazovanjem, Sud je utvrdio povredu članka 10. Konvencije. Pozvao se na načela razrađena u predmetu *Kalda* i naglasio, konkretno, prirodu informacija koje je podnositelj nastojao dobiti, koje su bile bitne i za njegovu društvenu reintegraciju.

19. Dodatno vidjeti *Vodič kroz članak 8. Europske konvencije o ljudskim pravima*.

IV. Zdravstvena skrb u zatvoru

Članak 2. Konvencije

„1. Pravo svakoga na život zaštićeno je zakonom. ...”

Članak 3. Konvencije

„Nitko se ne smije podvrgnuti mučenju ni nečovječnom ili ponižavajućem postupanju ili kazni.”

Članak 8. Konvencije

„1. Svatko ima pravo na poštovanje svoga privatnog i obiteljskog života, doma i dopisivanja.

2. Javna vlast neće se miješati u ostvarivanje tog prava, osim u skladu sa zakonom i ako je u demokratskom društvu nužno radi interesa državne sigurnosti, javnog reda i mira ili gospodarske dobrobiti zemlje te radi sprječavanja nereda ili zločina, radi zaštite zdravlja ili morala kao i radi zaštite prava i sloboda drugih.”

A. Opća načela

105. U sudskoj praksi Suda pitanja povezana s liječenjem zatvorenika uglavnom se otvaraju na temelju članka 3. Konvencije. Ponekad, u slučajevima sumnjive smrti zatvorenika, pitanje se može otvoriti i na temelju članka 2. Konvencije.²⁰ Pitanja se mogu otvoriti i na temelju članka 8. Konvencije.²¹

106. Na temelju članka 2. Sud je naglasio da je tom odredbom državama naloženo ne samo da se suzdrže od namjernog i nezakonitog oduzimanja života već je i propisana pozitivna obveza da države poduzmu odgovarajuće korake kako bi zaštitile živote osoba pod svojom jurisdikcijom. U kontekstu zatvorenika, Sud je ranije imao priliku naglasiti da su osobe u pritvoru u ranjivom položaju i da vlasti imaju obvezu zaštititi ih (*Mustafayev protiv Azerbajdžana*, 2017., stavak 53.). Obveza zaštite života pojedinaca u pritvoru podrazumijeva obvezu vlasti da im pruže medicinsku skrb potrebnu za zaštitu njihovih života (*Jasinskis protiv Latvije*, 2010., stavak 60.; *Hilmioğlu protiv Turske* (odl.), 2020., stavak 70.).

107. Kao opće pravilo, sama činjenica da je pojedinac preminuo u sumnjivim okolnostima dok je bio u pritvoru trebala bi otvoriti pitanje o tome je li država ispunila svoju obvezu zaštite prava te osobe na život (*Karsakova protiv Rusije*, 2014., stavak 48.). Na državi je da objasni sve ozljede pretrpljene u pritvoru, a ta je obveza posebno stroga kad pojedinac premine (*Mustafayev protiv Azerbajdžana*, 2017., stavak 54.).

108. Nadalje, člankom 3. propisana je obveza države da štiti tjelesnu dobrobit osoba lišenih slobode, među ostalim, pružajući im potrebnu medicinsku skrb (*Kudła protiv Poljske* [VV], 2000., stavak 94.; *Paladi protiv Moldavije* [VV], 2009., stavak 71.; *Blokhin protiv Rusije* [VV], 2016., stavak 136.). Stoga je Sud u brojnim prilikama smatrao da nedostatak odgovarajuće medicinske skrbi može predstavljati postupanje protivno članku 3. (*Ibid.*; *Wenerski protiv Poljske*, 2009., stavci 56. – 65.). Međutim, nepotkrijepljena tvrdnja da medicinska skrb nije postojala, da je bila odgođena ili na neki drugi način nezadovoljavajuća obično nije dostatna da bi se otvorilo pitanje na temelju članka 3. Konvencije. Vjerodostojan prigovor trebao bi obično uključivati, među ostalim, dostatno upućivanje na zdravstveni problem o kojemu je riječ; liječenje koje je zatraženo, pruženo ili odbijeno; i neke dokaze, kao što su vještačenja, koji mogu ukazati na ozbiljne propuste u zdravstvenoj skrbi pruženoj podnositelju zahtjeva (*Krivolapov protiv Ukrajine*, 2018., stavak 76., s daljnjim upućivanjima).

20. Dodatno vidjeti [Vodič kroz članak 2. Europske konvencije o ljudskim pravima](#).

21. Dodatno vidjeti [Vodič kroz članak 8. Europske konvencije o ljudskim pravima](#).

109. „Primjerenost” medicinske pomoći i dalje je element koji je najteže utvrditi. Pri ocjeni tog pitanja Sud se vodi testom provođenja dužne pažnje jer je obveza države da izliječi teško bolesnu osobu lišenu slobode obveza sredstva, a ne rezultata. Konkretno, samo pogoršanje zdravstvenog stanja podnositelja zahtjeva, iako u početnoj fazi može izazvati određene sumnje o primjerenosti liječenja u zatvoru, ne može, kao takvo, biti dovoljno za utvrđivanje povrede pozitivne obveze države na temelju članka 3. Konvencije ako se može utvrditi da su nadležna domaća tijela pravovremeno poduzela sve razumno moguće medicinske mjere ulažući savjestan napor da spriječe razvoj bolesti o kojoj je riječ (*Goginashvili protiv Gruzije*, 2011., stavak 71.). Sama činjenica da je osobu lišenu slobode pregledao liječnik i propisao joj određeni oblik liječenja ne može automatski dovesti do zaključka da je liječnička pomoć bila odgovarajuća (*Hummatov protiv Azerbajdžana*, 2007., stavak 116.). Vlasti moraju osigurati i da se vodi sveobuhvatna evidencija o zdravstvenom stanju zatvorenika i njegovu liječenju dok je u zatvoru (*Khudobin protiv Rusije*, 2006., stavak 83.), da su postavljanje dijagnoze i pružanje skrbi brzi i točni (*Melnik protiv Ukrajine*, 2006., stavci 104. – 106.) i da je, kada je to potrebno zbog prirode zdravstvenog stanja, nadzor redovit i sustavan i da uključuje sveobuhvatnu terapijsku strategiju usmjerenu na odgovarajuće liječenje zdravstvenih problema osobe lišene slobode ili sprječavanje njihova pogoršanja, a ne samo na liječenje njihovih simptoma (*Amirov protiv Rusije*, 2014., stavak 93.).

110. Vlasti moraju pokazati i da su stvoreni potrebni uvjeti da se propisano liječenje zaista i provede (*Holomiov protiv Moldavije*, 2006., stavak 117.). Zatvorske vlasti moraju zatvoreniku osigurati liječenje koje odgovara bolesti(ma) koje su zatvoreniku dijagnosticirane. U slučaju različitih mišljenja liječnika o liječenju potrebnom za osiguranje odgovarajućeg zdravlja zatvorenika, može biti nužno da zatvorske vlasti i domaći sudovi, kako bi ispunili svoju pozitivnu obvezu na temelju članka 3., potraže dodatne savjete od specijaliziranog medicinskog stručnjaka. Odbijanje vlasti da dopuste pružanje neovisne specijalizirane medicinske pomoći zatvoreniku koji boluje od ozbiljne bolesti na njegov zahtjev element je koji je Sud uzeo u obzir u svojoj ocjeni poštovanja članka 3. od strane države (*Wenner protiv Njemačke*, 2016., stavak 57.).

111. Nadalje, liječenje koje se pruža u zatvorskim ustanovama mora biti primjereno, odnosno, mora biti na razini usporedivoj s onom koju su se državne vlasti obvezale pružiti stanovništvu u cjelini. To ne znači da svakom zatvoreniku mora biti zajamčena ista razina liječenja koja je dostupna u najboljim zdravstvenim ustanovama izvan takvih zatvorskih ustanova (*Blokhin protiv Rusije* [VV], 2016., stavak 137.; *Cara-Damiani protiv Italije*, 2012., stavak 66.).

112. U cjelini, kako je Sud objasnio, on zadržava dovoljno fleksibilnosti pri definiranju potrebnog standarda zdravstvene skrbi odlučujući o njemu od slučaja do slučaja. Taj bi standard trebao biti „spojiv s ljudskim dostojanstvom” zatvorenika, ali bi trebao uzimati u obzir i „praktične zahtjeve boravka u zatvoru” (*Blokhin protiv Rusije* [VV], 2016., stavak 137.; *Aleksanyan protiv Rusije*, 2008., stavak 140.; *Patranin protiv Rusije*, 2015., stavak 69.).

113. U kontekstu zdravstvene skrbi u zatvoru Sud posebnu važnost pridaje i zaštiti zdravstvenih podataka zatvorenika. Doista, zaštita osobnih podataka, osobito zdravstvenih podataka, od temeljne je važnosti za uživanje prava osobe na poštovanje privatnog i obiteljskog života zajamčenog člankom 8. Konvencije. Poštovanje povjerljivosti zdravstvenih podataka bitno je načelo u pravnim sustavima svih Ugovornih stranaka Konvencije. Ključno je ne samo poštovati osjećaj privatnosti pacijenta već i očuvati njegovo povjerenje u medicinsku struku i zdravstvene usluge općenito. Nedostatak takve zaštite mogao bi odvratiti osobe kojima je potrebna medicinska pomoć od otkrivanja informacija osobne i intimne prirode potrebnih za primjereno liječenje, pa čak i od traženja takve pomoći, čime bi ugrozile svoje zdravlje i, u slučaju prenosivih bolesti, zdravlje zajednice (*Szuluk protiv Ujedinjene Kraljevine*, 2009., stavak 47.). Stoga praćenje dopisivanja zatvorenika u vezi s medicinskim pitanjima može otvoriti pitanje na temelju članka 8. Konvencije (*Ibid.*, stavci 49. – 55.). Slično tome, otkrivanje zdravstvenih podataka osobe lišene slobode u kontekstu sudskog postupka u vezi s odlukom o njezinu istražnom zatvoru može otvoriti pitanje na temelju članka 8. (*Frâncu protiv Rumunjske*, 2020., stavci 57. – 61.).

B. Tjelesne bolesti, invaliditet i starost

114. Ne može se isključiti da bi lišenje bolesne osobe slobode moglo otvoriti pitanja na temelju članka 3. Konvencije. Zdravlje, dob i težak tjelesni invaliditet neki su od čimbenika koje je potrebno uzeti u obzir na temelju tog članka (*Mouisel protiv Francuske*, 2002., stavak 38.).

115. Članak 3. Konvencije ne može se tumačiti na način da propisuje opću obvezu puštanja na slobodu osobe lišene slobode iz zdravstvenih razloga ili premještaja te osobe u javnu bolnicu, čak i ako boluje od bolesti koju je osobito teško liječiti. Međutim, ta odredba zahtijeva od država da osiguraju da zatvorenici borave u uvjetima koji su spojivi s poštovanjem ljudskog dostojanstva, da ih način i metoda izvršenja te mjere ne izlažu nelagodi ili trpljenju jačine koja nadilazi neizbježnu razinu trpljenja svojstvenu lišenju slobode i da su, s obzirom na praktične zahtjeve boravka u zatvoru, njihovo zdravlje i dobrobit na odgovarajući način osigurani, primjerice, pružanjem potrebne medicinske pomoći (*Grimailovs protiv Latvije*, 2013., stavak 150.; *Yunusova i Yunusov protiv Azerbajdžana*, 2016., stavak 138.). Stoga, u posebno ozbiljnim slučajevima, može doći do situacija u kojima pravilno djelovanje kaznenog pravosuđa zahtijeva donošenje mjera humanitarne prirode (*Enea protiv Italije* [VV], 2009., stavak 58.).

116. Tako je, primjerice, u predmetu *Serifis protiv Grčke*, 2006., stavci 34. – 36., Sud utvrdio da su, unatoč težini bolesti od koje je podnositelj zahtjeva bolovao (paraliza i multipla skleroza), vlasti tijekom razdoblja u kojem je bio lišen slobode odugovlačile s pružanjem medicinske pomoći koja bi odgovarala njegovim stvarnim potrebama, zbog čega je bio podvrgnut nelagodi ili trpljenju jačine koja nadilazi neizbježnu razinu trpljenja svojstvenu lišenju slobode protivno članku 3. Konvencije. Slično tome, u predmetu *Holomiov protiv Moldavije*, 2006., stavci 117. – 122., Sud je naglasio da ključno pitanje za njegovu ocjenu nije nedostatak medicinske skrbi općenito, već nedostatak odgovarajuće medicinske skrbi za konkretno stanje podnositelja zahtjeva. U predmetu o kojem je riječ Sud je konkretno primijetio da je podnositelj zahtjeva, iako je bolovao od teške bolesti bubrega koja je uključivala ozbiljne rizike za njegovo zdravlje, bio lišen slobode gotovo četiri godine bez odgovarajuće medicinske skrbi. Stoga je utvrdio da je patnja podnositelja zahtjeva predstavljala nečovječno i ponižavajuće postupanje u smislu članka 3. Konvencije. Do sličnog zaključka Sud je došao u vezi s nekoliko predmeta koji su se odnosili na različite bolesti srca (vidi, primjerice, *Ashot Harutyunyan protiv Armenije*, 2010., stavci 105. – 116.; *Kolesnikovich protiv Rusije*, 2016., stavci 72. – 81.).

117. U predmetu *V.D. protiv Rumunjske*, 2010., stavci 94. – 100., Sud je ispitivao prigovor zatvorenika s ozbiljnim stomatološkim problemima (praktički nije imao zube), koji nije mogao dobiti zubnu protezu jer nije imao sredstava da ju plati. Sud je presudio da je došlo do povrede članka 3. Konvencije. Konkretno je primijetio da su vlastima bile dostupne medicinske dijagnoze u kojima je navedeno da je podnositelju zahtjeva potrebno ugraditi zubnu protezu, ali mu proteza nije pružena. Kao zatvorenik, podnositelj zahtjeva mogao ju je nabaviti samo ako sam plati punu cijenu. Budući da njegovo osiguranje nije pokrivalo taj trošak i on nije imao potrebna financijska sredstva, što je činjenica koju su vlasti znale i prihvatile, nije mogao nabaviti protezu. Te činjenice bile su dostatne da Sud zaključi da su pravila o socijalnom osiguranju za zatvorenike, kojima je propisan udio troška za zubnu protezu koji su morali platiti, nedjelotvorna zbog administrativnih prepreka. Nije pruženo ni zadovoljavajuće objašnjenje o tome zašto podnositelju zahtjeva nije pružena zubna proteza nakon što je omogućeno da cijeli trošak snosi država.

118. Sud je utvrdio povredu članka 3. Konvencije i u odnosu na nedostatke u liječenju u pogledu raznih drugih dijagnoza i/ili u odnosu na nedostatak pristupa relevantnim medicinskim pomagalima, primjerice u slučaju problema s vidom i oduzimanja naočala zatvorenika (*Slyusarev protiv Rusije*, 2010., stavci 34. – 44.; vidi i *Xiros protiv Grčke*, 2010., stavci 84. – 90.) ili nedostatka ortopedske obuće (*Vladimir Vasilyev protiv Rusije*, 2012., stavci 67. – 68.) ili invalidskih kolica (*Shirkhanyan protiv Armenije*, 2022., stavci 164. – 165.). S tim u vezi, treba napomenuti i da neopravdano odgađanje postavljanja dijagnoze ili pružanja liječenja može dovesti do povrede članka 3. Konvencije (predmet *Nogin protiv Rusije*, 2015., stavak 97., koji se odnosio na odgađanje obavljanja operacije mreine

povezane s dijabetesom; predmet *Kondrulín protiv Rusije*, 2016., stavak 59., koji se odnosio na odgađanje postavljanja dijagnoze; vidi, nasuprot tome, predmet *Normantowicz protiv Poljske*, 2022., stavci 84. – 95., u kojem su vlasti ulagale dosljedne i ozbiljne napore kako bi osigurale da se podnositelju zahtjeva osigura specijalističko liječenje (kirurški zahvat), ali je postupak morao biti neprestano odgađan tijekom godina zbog niza neovisnih događaja i ponašanja samog podnositelja zahtjeva).

119. U nekim slučajevima neopravdano odbijanje premještaja zatvorenika na liječenje u civilnu bolnicu, kada u zatvoru nema specijalista i opreme potrebnih za njegovo liječenje, može predstavljati povredu članka 3. (*Mozer protiv Republike Moldavije i Rusije* [VV], 2016., stavak 183.). Nadalje, u predmetu *Dorneanu protiv Rumunjske*, 2017., stavci 93. – 100., koji se odnosio na zatvorenika koji je u vrijeme prijema u zatvor već bolovao od bolesti čija je kratkoročna prognoza bila smrtni ishod, Sud je primijetio da je podnositelju, kako je njegova bolest napredovala, postalo nemoguće podnositi ju u zatvorskom okružju. Sud je stoga smatrao da su nacionalne vlasti imale dužnost poduzeti posebne mjere u tom pogledu na temelju humanitarnih razloga. Međutim, budući da domaće vlasti nisu propisno razmotrile primjerenost i nužnost daljnjeg podnositeljevog lišenja slobode, Sud je utvrdio povredu članka 3. (vidi i *Gülay Çetin protiv Turske*, 2013., stavci 114. – 125., i *Cosovan protiv Republike Moldavije*, 2022., stavci 79. – 90.).

120. Treba napomenuti i da Sud naglasak stavlja na pravilno vođenje evidencije zdravstvene skrbi dok je osoba u zatvoru. U predmetu *Iacov Stanciu protiv Rumunjske*, 2012., stavci 180. – 186., u kojem je podnositelj zahtjeva prigovorio da je, dok je bio u zatvoru, razvio niz kroničnih i teških bolesti, Sud je utvrdio da su zatvorski uvjeti kojima je podnositelj zahtjeva bio izložen predstavljali nečovječno i ponižavajuće postupanje u suprotnosti s člankom 3. Konvencije. Sud, konkretno, nije bio uvjeren da je podnositelj zahtjeva dobio odgovarajuću medicinsku skrb dok je bio u zatvoru. Nije vođena nikakva sveobuhvatna evidencija o njegovu zdravstvenom stanju ili liječenju koje je propisano i primijenjeno. Stoga nije bilo moguće redovito i sustavno nadzirati njegovo zdravstveno stanje. Nije uspostavljena nikakva sveobuhvatna terapijska strategija za izlječenje njegovih bolesti ili sprječavanje njihova pogoršanja. Posljedično se zdravlje podnositelja zahtjeva ozbiljno pogoršalo tijekom godina.

121. Kad je riječ o postupanju s osobama s invaliditetom, Sud je smatrao da, kada vlasti odluče smjestiti i zadržati osobu s invaliditetom u stalnom pritvoru, trebaju pokazati posebnu pažnju pri jamčenju uvjeta koji odgovaraju posebnim potrebama koje proizlaze iz njezina invaliditeta (*Z.H. protiv Mađarske*, 2012., stavak 29.; *Grimailovs protiv Latvije*, 2013., stavak 151., s daljnjim upućivanjima).

122. Tako je, primjerice, u predmetu *Price protiv Ujedinjene Kraljevine*, 2001., stavci 25. – 30., Sud utvrdio da smještaj osobe s teškim invaliditetom u neprimjerenim uvjetima u kojima je bilo opasno hladno, postojala je opasnost od nastanka rana jer joj je krevet bio pretvrd ili nedostupan te nije mogla ići na zahod ni održavati higijenu bez velikih poteškoća, predstavlja ponižavajuće postupanje protivno članku 3. Konvencije. Slično tome, u predmetu *D.G. protiv Poljske*, 2013., stavak 177., Sud je utvrdio da smještaj osobe u invalidskim kolicima koja boluje od paraplegije i brojnih drugih zdravstvenih problema u uvjetima u kojima nije imala neograničenu i stalnu zalihu uložaka za inkontinenciju i katetera i neograničen pristup tušu, u kojima je za potrebnu pomoć ovisila o svojim cimerima iz ćelije i u kojima nije mogla održavati higijenu bez velikih poteškoća, predstavlja povredu članka 3.

123. Nasuprot tome, u predmetu *Zarzycki protiv Poljske*, 2013., stavak 125., koji se odnosio na zatvorenika s invaliditetom kojemu su amputirane obje podlaktice, Sud je konkretno primijetio proaktivan stav zatvorske uprave u odnosu na podnositelja zahtjeva (osnovne mehaničke proteze bile su mu dostupne besplatno, a bila mu je na raspolaganju i mala nadoknada troška biomehaničkih proteza). Sud je stoga smatrao da su vlasti podnositelju zahtjeva pružale redovitu i odgovarajuću pomoć koju su zahtijevale njegove posebne potrebe. Stoga je Sud utvrdio da, iako je zatvorenik s amputiranim podlakticama bio osjetljiviji na teškoće boravka u zatvoru, postupanje s podnositeljem u tom predmetu nije doseglo takav prag težine da bi predstavljalo ponižavajuće postupanje protivno članku 3. Konvencije. Slično tome, u predmetu *Laniauskas protiv Litve*, 2022., Sud je utvrdio da trajno

lišenje slobode osobe s teškim oštećenjem vida nije nespojivo s člankom 3. s obzirom na činjenicu da mu je pružena potrebna medicinska skrb i liječenje dok je bio u zatvoru i da nikada nije prigovorio zatvorskim vlastima da ima poteškoća u svakodnevnom životu niti je zatražio bilo kakvu dodatnu pomoć.

124. Nadalje, Sud je presudio da je boravak osobe s invaliditetom u zatvoru u kojem se nije mogla kretati uokolo i, posebice, nije mogla samostalno napustiti ćeliju predstavljao ponižavajuće postupanje (*Vincent protiv Francuske*, 2006., stavak 103.; vidi i *Grimailovs protiv Latvije*, 2013., stavci 157. – 162.). U predmetu *Arutyunyan protiv Rusije*, 2012., stavak 77., utvrđujući povredu članka 3., Sud je konkretno primijetio da je tijekom razdoblja od gotovo petnaest mjeseci podnositelj zahtjeva, koji je bio osoba s invaliditetom i za kretanje je ovisio o invalidskim kolicima, bio prisiljen najmanje četiri puta tjedno ići uz i niz četiri stubišta na dugotrajne, složene i naporne medicinske postupke koji su bili ključni za njegovo zdravlje i vraćati se s tih postupaka, a što mu je nedvojbeno uzrokovalo nepotrebnu patnju i izložilo ga nerazumnom riziku od ozbiljnog oštećenja zdravlja.

125. Sud je utvrdio i da je činjenica da je osoba s teškim tjelesnim invaliditetom za pomoć pri korištenju zahoda, kupanju i oblačenju ili svlačenju ovisila o svojim cimerima u ćeliji pridonijela zaključku da su uvjeti njezina smještaja predstavljali ponižavajuće postupanje (*Engel protiv Mađarske*, 2010., stavci 27. i 30.; vidi i *Helhal protiv Francuske*, 2015., stavak 62.; *Topekhin protiv Rusije*, 2016., stavak 86.). Općenito, Sud je izrazio sumnju u primjerenost dodjele odgovornosti za brigu o pojedincu koji boluje od teške bolesti nekvalificiranim osobama (*Potoroc protiv Rumunjske*, 2020., stavak 77.). Štoviše, u predmetu *Hüseyin Yildirim protiv Turske*, 2007., stavak 84., Sud je utvrdio da premještaj zatvorenika s invaliditetom predstavlja ponižavajuće postupanje jer je odgovornost dodijeljena žandarima koji zasigurno nisu bili kvalificirani predvidjeti medicinske rizike koje podrazumijeva premještanje osobe s invaliditetom.

126. Konačno, treba napomenuti da se pitanje na temelju Konvencije može otvoriti u vezi s produljenim lišenjem slobode zatvorenika starije dobi, osobito onih sa zdravstvenim problemima. S tim u vezi, Sud je primijetio da poodmakla dob nije prepreka istražnom zatvoru ili kazni zatvora ni u jednoj od država članica Vijeća Europe. Međutim, dob se, zajedno s drugim čimbenicima, kao što je zdravstveno stanje, može uzeti u obzir, bilo prilikom izricanja kazne, bilo tijekom izdržavanja kazne (primjerice, kada je izrečena uvjetna osuda ili je kazna zamijenjena kućnim pritvorom). Treba voditi računa o posebnim okolnostima svakog konkretnog predmeta (*Papon protiv Francuske (br. 1)* (odl.), 2001.).

127. U predmetu *Papon*, koji se odnosio na zatvorenika koji je imao devedeset godina, Sud je primijetio da je, iako je podnositelj zahtjeva imao problema sa srcem, njegovo sveukupno stanje u nalazu i mišljenju vještaka opisano kao „dobro”. U tim su okolnostima njegovo opće zdravstveno stanje i općenito primjereni uvjeti zatvora u kojem je služio klaznu značili da postupanje s njim nije doseglo takvu razinu težine da bi ulazilo u područje primjene članka 3. Konvencije.

128. Nasuprot tome, u predmetu *Farbtuhs protiv Latvije*, 2004., stavci 56. – 61., Sud je primijetio da je podnositelj zahtjeva imao osamdeset i četiri godine kada je upućen na izdržavanje kazne zatvora, da je bolovao od paraplegije i bio je osoba s invaliditetom do te mjere da nije mogao bez pomoći obavljati većinu svakodnevnih zadataka. Sud je smatrao da su nacionalne vlasti, kada su odlučile zatvoriti takvu osobu, morale biti posebno oprezne osigurati da uvjeti njezina smještaja budu u skladu s posebnim potrebama koje proizlaze iz zatvorenikove nemoći. Uzimajući u obzir okolnosti predmeta, Sud je utvrdio da, s obzirom na njegovu dob, nemoć i stanje, stalno lišenje slobode podnositelja nije bilo primjereno. Štoviše, budući da su odgađale njegovo puštanje iz zatvora više od godinu dana unatoč činjenici da je upravitelj zatvora podnio službeni zahtjev za njegovo puštanje potkrijepljen medicinskim dokazima, domaće vlasti nisu postupale s podnositeljem zahtjeva na način koji je u skladu s odredbama članka 3. Konvencije. Slično tome, u predmetu *Contrada protiv Italije (br. 2)*, 2014., stavci 83. – 85., Sud je utvrdio povredu članka 3. konkretno jer se približno devet mjeseci odgađalo prihvaćanje zahtjeva podnositelja starije dobi za premještaj u kućni pritvor.

C. Zarazne bolesti

129. Načela sudske prakse Suda o potrebi pružanja odgovarajućeg liječenja osobama s tjelesnim bolestima koje su lišene slobode primjenjiva su na odgovarajući način na zarazne bolesti. Međutim, s tim u vezi vlasti moraju voditi računa da ocijene koje pretrage treba obaviti kako bi se dijagnosticirala zatvorenikova bolest, što će im omogućiti da utvrde koje terapijsko liječenje treba primijeniti i da procijene izgleda za oporavak (*Testa protiv Hrvatske*, 2007., stavak 10.; *Poghossian protiv Gruzije*, 2009., stavak 57.; *Cătălin Eugen Micu protiv Rumunjske*, 2016., stavak 58.).

130. Tako je, primjerice, u predmetu *Kotsaftis protiv Grčke*, 2008., stavci 51. – 61., koji se odnosio na zatvorenika koji je bolovao od ciroze jetre uzrokovane kroničnim hepatitisom B, Sud utvrdio povredu članka 3. jer je, suprotno nalazima provedenih vještačenja, podnositelj zahtjeva bio u zatvoru približno devet mjeseci, a da mu nisu osigurani poseban režim prehrane ili liječenje odgovarajućim lijekovima te nije bio podvrgnut pretragama u specijalističkom medicinskom centru. Štoviše, operacija zakazana za određeni datum obavljena je tek godinu dana kasnije. Sud je osudio i činjenicu da je podnositelj zahtjeva, koji je bolovao od teške i vrlo zarazne bolesti, bio smješten zajedno s deset drugih zatvorenika u prenapućenu ćeliju.

131. Slično tome, u predmetu koji se odnosio na nedostatak specijalizirane medicinske pomoći HIV-pozitivnoj osobi lišenoj slobode, Sud je primijetio da ne postoje nikakve informacije da je podnositelju ikada dana antiretrovirusna terapija u zatvorskoj bolnici ili da medicinsko osoblje koje ondje radi ima potrebno iskustvo i praktične vještine za primjenu te terapije. Sud je stoga utvrdio da zatvorska bolnica nije bila prikladna ustanova za te svrhe. Štoviše, Sud nije otkrio nikakve ozbiljne praktične prepreke za neposredan premještaj podnositelja zahtjeva u specijaliziranu zdravstvenu ustanovu. Stoga je utvrdio da je došlo do povrede članka 3. u tom pogledu (*Aleksanyan protiv Rusije*, 2008., stavci 156. – 158.). Nasuprot tome, Sud nije smatrao da je nedostupnost lijekova za antiretrovirusnu terapiju u zatvorskoj ljekarni, kao takva, bila protivna članku 3. Konvencije. Konkretno, s obzirom na to da su države ugovornice obvezne pružiti svu medicinsku skrb koju njihovi resursi omogućuju, Sud nije smatrao da su vlasti imale bezuvjetnu obvezu da podnositelju zahtjeva besplatno daju antiretrovirusnu terapiju, koja je vrlo skupa. Zapravo, podnositelj zahtjeva mogao je dobiti potrebne lijekove od svojih srodnika i nije naveo da je nabava tih lijekova nametnula pretjeran financijski teret njemu ili njegovim srodnicima (*Ibid.*, stavci 145. – 150.).

132. Nadalje, u predmetu *Fedosejevs protiv Latvije* (odl.), 2013., stavci 48. – 53., koji se odnosio na zatvorenika koji je zaražen HIV-om i hepatitisom C prije nego što je lišen slobode, Sud je, u pogledu podnositeljeve zaraze HIV-om, primijetio da se posebna krvna pretraga obavljala svaka dva mjeseca do svakih šest mjeseci. Prema mjerodavnim preporukama Svjetske zdravstvene organizacije (SZO), ta je pretraga potrebna kako bi se utvrdilo treba li HIV-pozitivnom pacijentu antiretrovirusna terapija. Sud je primijetio da tijekom cijelog razdoblja kojemu se prigovara podnositeljev broj stanica nikada nije pao ispod relevantnog praga, koji SZO smatra odlučnim za početak primjene te terapije. Sud je nadalje primijetio da je podnositelj zahtjeva, kad je riječ o njegovoj zarazi hepatitisom C, primio odgovarajuću simptomatsku terapiju, a primio je i odgovarajuću pomoć za svoje druge zdravstvene probleme. Sud je stoga podnositeljeve prigovore proglasio nedopuštenima kao očigledno neosnovane.

133. Posebno pitanje povezano sa zaraznim bolestima otvara se u slučajevima kada se osoba takvom bolešću zarazi u zatvoru. U predmetu *Cătălin Eugen Micu protiv Rumunjske*, 2016., stavak 56., Sud je objasnio da se, prema njegovoj sudskoj praksi, priroda zahtjeva za državu u pogledu zdravlja osoba lišenih slobode može razlikovati ovisno o tome je li bolest kojom je osoba zaražena prenosiva (primjerice, predmeti *Ghavitadze protiv Gruzije*, 2009., stavak 86.; *Fülöp protiv Rumunjske*, 2012., stavak 34., u kojima su podnositelji zahtjeva tvrdili da su se u zatvoru zarazili tuberkulozom) ili neprenosiva (predmet *Iamandi protiv Rumunjske*, 2010., stavak 65., u kojem je podnositelj bolovao od dijabetesa).

134. Sud je naglasio da bi širenje prenosivih bolesti, a posebice tuberkuloze, hepatitisa i HIV-a/AIDS-a, trebalo biti pitanje javnog zdravlja, posebice u zatvorskom okruženju. O tom pitanju Sud je smatrao poželjnim da se zatvorenicima, uz njihovu suglasnost, u razumnom roku nakon prijema u zatvor, omogući pristup besplatnim testovima probira za hepatitis i HIV/AIDS (*Cătălin Eugen Micu protiv Rumunjske*, 2016., stavak 56; vidi, primjerice, predmet *Jeladze protiv Gruzije*, 2012., stavak 44., u kojem je Sud presudio da je trogodišnje odgađanje prije podvrgavanja podnositelja zahtjeva testiranju na hepatitis C predstavljalo nepažnju države u pogledu njezinih općih obveza poduzimanja djelotvornih mjera za sprječavanje prijenosa hepatitisa C ili drugih prenosivih bolesti u zatvoru; nasuprot tome, predmet *Salakhov i Islyamova protiv Ukrajine*, 2013., stavci 124. – 125, koji se odnosio na HIV, kada se moraju uzeti u obzir zahtjevi povjerljivosti koji su svojstveni medicinskom nadzoru nad HIV-pozitivnim osobama). Sud nije smatrao ni da smještaj HIV-pozitivnih zatvorenika zajedno u istu ćeliju, ali u redovnom zatvorskom odjelu u kojem su smješteni zatvorenici koji nisu HIV-pozitivni, predstavlja neprihvatljivo odvajanje protivno članku 3. Konvencije (*Dikaïou i drugi protiv Grčke*, 2020., stavci 52. – 55.; nasuprot tome, predmet *Martzaklis i drugi protiv Grčke*, 2015., u kojem su HIV-pozitivni zatvorenici bili smješteni u istu ćeliju u psihijatrijskoj bolnici zatvora).

135. Bez obzira na to je li se podnositelj zahtjeva zarazio dok je bio u zatvoru, država ima obvezu osigurati liječenje zatvorenika za kojeg je zadužena, a nedostatak odgovarajuće medicinske pomoći za ozbiljne zdravstvene probleme, od kojih podnositelj zahtjeva nije bolovao prije lišenja slobode, može predstavljati povredu članka 3. Posebno je pitanje za Sud nepostojanje liječenja ili neodgovarajuće liječenje, posebice kada se osoba bolešću zarazila dok je bila u zatvoru. Stoga je dužan ocijeniti kvalitetu medicinskih usluga pruženih podnositelju u konkretnom predmetu te utvrditi je li mu bila uskraćena odgovarajuća liječnička pomoć i, ako jest, je li to predstavljalo nečovječno i ponižavajuće postupanje protivno članku 3. Konvencije (*Shchebetov protiv Rusije*, 2012., stavak 71.).

136. U predmetu *Cătălin Eugen Micu protiv Rumunjske*, 2016., stavci 56. – 62., Sud, na temelju dostupnih dokaza, nije utvrdio da je podnositelj zahtjeva hepatitisom C zaražen u zatvoru. Sud je utvrdio i da mu je bilo pruženo odgovarajuće liječenje u odnosu na njegovu dijagnozu. Slično tome, u predmetu *Shchebetov protiv Rusije*, 2012., stavci 46. – 58., Sud, suprotno tvrdnjama podnositelja zahtjeva, nije utvrdio da se podnositelj HIV-om zarazio u zatvoru putem krvne pretrage. Međutim, Sud je smatrao da su tvrdnje podnositelja zahtjeva dovele do postupovne obveze na temelju članka 2. Konvencije da se provede istraga okolnosti u kojima je zaražen HIV-om. U konkretnim okolnostima predmeta, Sud je utvrdio da je istraga koju su provele domaće vlasti bila djelotvorna u smislu članka 2. Konvencije.

137. Treba napomenuti i da, prema sudskoj praksi Suda, činjenica da HIV-pozitivni zatvorenici upotrebljavaju iste zdravstvene, sanitarne, ugostiteljske i druge prostorije kao i svi ostali zatvorenici sama po sebi ne otvara pitanje na temelju članka 3. Konvencije (*Korobov i drugi protiv Rusije* (odl.), 2006.). S tim u vezi, u predmetu *Artyomov protiv Rusije*, 2010., stavak 190., kad je prigovor podnositelja zahtjeva o njegovu smještaju zajedno s HIV-pozitivnim osobama lišenima slobode u kažnjeničku koloniju proglasio nedopuštenim kao očigledno neosnovan, Sud je naglasio činjenicu da podnositelj zahtjeva nije tvrdio da je bio nezakonito izložen stvarnom riziku od zaraze. Štoviše, podnositelj zahtjeva nije osporio da je uprava kolonije poduzela potrebne korake da spriječi spolni kontakt između zatvorenika i da je zabranila upotrebu droga i tetoviranje. Sud ne zanemaruje ni činjenicu da je uprava kolonije primijenila tehnike za smanjenje opasnosti i točnim i objektivnim informacijama o zarazi HIV-om i AIDS-u jasno utvrdila načine na koje se HIV može prenijeti. Sud je posebnu važnost pridao savjetovanju o smanjenju rizika od zaraze HIV-om koje je uprava kolonije provodila.

138. Nadalje, u predmetu *Shelley protiv Ujedinjene Kraljevine* (odl.), 2008., koji se odnosio na prigovor zbog odluke vlasti da ne provode program zamjene igala za korisnike droga u zatvorima koji bi pridonio sprječavanju širenja virusa, Sud je naglasio da, bez obzira na više razine zaraze HIV-om i HCV-om kod zatvorske populacije, nije uvjeren da je opći neodređeni rizik ili strah podnositelja da će se zaraziti kao zatvorenik dovoljno ozbiljan da otvori pitanja na temelju članaka 2. ili 3. Konvencije. Međutim, Sud je

bio spreman prihvatiti da podnositelj zahtjeva, smješten u zatvoru gdje postoji znatno veći rizik od zaraze HIV-om i HCV-om, može tvrditi da na njega utječe zdravstvena politika koju u tom pogledu provode zatvorske vlasti, u smislu članka 8. Konvencije.

139. Na temelju članka 8. Sud je primijetio da u sudskoj praksi ne postoji nikakav izvor prava koji bi državi ugovornici nametnuo obvezu da provodi bilo kakvu preventivnu zdravstvenu politiku u zatvoru. Iako nije isključeno da bi moglo doći do pozitivne obveze iskorjenjivanja ili sprječavanja širenja određene bolesti ili zaraze, Sud nije bio uvjeren da svaka moguća prijetnja zdravlju koja nije u skladu sa standardima iz članaka 2. ili 3. nužno državi nameće obvezu da poduzme posebne preventivne korake. Pitanja zdravstvene politike, posebice u pogledu općih preventivnih mjera, u načelu su obuhvaćena slobodom procjene domaćih vlasti. U predmetu o kojemu je riječ podnositelj zahtjeva nije mogao ukazati ni na kakav izravan negativni utjecaj na svoj privatni život. Nisu mu ni uskraćene bilo kakve informacije ili pomoć u vezi s prijetnjom njegovu zdravlju za koju su vlasti izravno ili neizravno odgovorne. Priznajući odgovarajuću diskreciju pri donošenju odluka o resursima i prioritetima i pri donošenju legitimne politike kako bi se pokušalo smanjiti uporabu droga u zatvorima te uzimajući u obzir da su poduzeti određeni preventivni koraci (pružanje tableta za dezinfekciju) i da vlasti prate razvoj događaja drugdje, Sud je zaključio da je prigovor podnositelja očigledno neosnovan.

140. U predmetu *Feilazoo protiv Malte*, 2021., stavak 92., iako u kontekstu zadržavanja migranata, Sud je ispitao pitanje automatskog smještaja novopridošlih osoba u karantenu zbog bolesti COVID-19. U tom je predmetu podnositelj zahtjeva već proveo približno sedamdeset i pet dana u izolaciji prije nego što je premješten u druge stambene prostorije u kojima su novopridošle osobe bile smještene u karantenu zbog bolesti COVID-19. Sud je naglasio da nije bilo nikakvih naznaka da je podnositelju bila potrebna takva karantena, osobito nakon razdoblja izolacije, a koja je, štoviše, trajala gotovo sedam tjedana. Stoga je Sud utvrdio da se mjera smještanja podnositelja na nekoliko tjedana s drugim osobama koje su mogle predstavljati rizik za njegovo zdravlje, bez ikakvog relevantnog razmatranja u tom smislu, ne može smatrati mjerom koja udovoljava osnovnim sanitarnim zahtjevima (vidi i predmet *Fenech protiv Malte* (odl.), 2021., stavci 87. – 96., koji se odnosio na odgađanje izvođenja pred suca osobe lišene slobode zbog mjera koje su sudovi poduzeli kao odgovor na pandemiju bolesti COVID-19, za koje je utvrđeno da je bilo zakonito i opravdano u interesu javnog zdravlja).

141. U predmetu *Fenech protiv Malte*, 2022., Sud je ispitao prigovor zatvorenika koji je tvrdio da država nije zaštitila njegovo zdravlje i dobrobit s obzirom na pandemiju bolesti COVID-19. Sud je odbacio podnositeljev prigovor na temelju članka 2. jer nije dokazao da mu je život bio u stvarnoj i neposrednoj opasnosti zbog rizika od zaraze koronavirusom. Na temelju članka 3., Sud je naglasio da, kako bi zaštitile tjelesnu dobrobit zatvorenika, vlasti imaju obvezu uvesti određene mjere usmjerene na izbjegavanje zaraze, ograničavanje širenja zaraze nakon što se zaraza pojavi u zatvoru i pružanje odgovarajuće medicinske skrbi u slučaju zaraze. Sud je smatrao i da preventivne mjere moraju biti razmjerne dotičnom riziku, ali ne bi trebale predstavljati prekomjeran teret za vlasti s obzirom na praktične zahtjeve boravka u zatvoru, osobito kada su vlasti suočene s novom situacijom kao što je globalna pandemija na koju moraju pravovremeno odgovoriti. S obzirom na činjenično stanje predmeta, Sud je utvrdio da su vlasti uvele odgovarajuće i razmjerne mjere kako bi spriječile i ograničile širenje virusa i da nisu propustile osigurati zaštitu podnositeljeva zdravlja.

142. Na kraju, domaće vlasti imaju postupovnu obvezu rasvijetliti okolnosti u kojima su se osobe zaraznim bolestima zarazile u zatvoru i, ako je zatvorenik preminuo, pokrenuti službenu istragu kako bi utvrdile je li u pitanju bilo nesavjesno liječenje. Ta obveza ne znači da je uvijek potrebno pribjeći kaznenom pravu: u određenim okolnostima može biti dovoljno da je istraga provedena tijekom stegovnog ili parničnog postupka (*Ismatullayev protiv Rusije* (odl.), 2012., stavak 27.; *Kekelashvili protiv Gruzije* (odl.), 2020., stavci 45. – 54.).

D. Skrb za duševno zdravlje

143. Kad je riječ o postupanju sa zatvorenicima s duševnim problemima, Sud je dosljedno smatrao da članak 3. Konvencije zahtijeva da države osiguraju da zdravlje i dobrobit zatvorenika budu na odgovarajući način osigurani, među ostalim, pružanjem potrebne medicinske pomoći (*Stawomir Musiał protiv Poljske*, 2009., stavak 87.). U tom kontekstu, obveze na temelju članka 3. mogu čak uključivati obvezu da država duševno oboljele zatvorenike premjesti u posebne ustanove kako bi im se osiguralo odgovarajuće liječenje (*Murray protiv Nizozemske* [VV], 2016., stavak 105.; *Raffray Taddei protiv Francuske*, 2010., stavak 63).

144. Kad utvrđuje je li lišenje slobode bolesne osobe u skladu s člankom 3. Konvencije, Sud uzima u obzir zdravlje pojedinca i učinak koji na njega ima način provođenja lišenja slobode. Sud je smatrao da uvjeti boravka u zatvoru ni u kojim okolnostima ne smiju u osobi lišenoj slobode izazvati osjećaje straha, tjeskobe i manje vrijednosti koji ju mogu poniziti ili omalovažiti, a možda i slomiti njezin tjelesni ili psihički otpor. U pogledu tog pitanja Sud je prepoznao da su osobe s duševnim bolestima koje su lišene slobode ranjivije od običnih osoba lišenih slobode te da određeni zahtjevi zatvorskog života predstavljaju veći rizik da će njihovo zdravlje biti ugroženo, što pogoršava rizik da će se osjećati manje vrijednima, i nužno su izvor stresa i tjeskobe. Takva situacija zahtijeva povećan oprez pri preispitivanju toga jesu li ispunjeni zahtjevi Konvencije (*Rooman protiv Belgije* [VV], 2019., stavak 145.). Pri ocjeni situacije tih konkretnih pojedinaca mora se uzeti u obzir i ranjivost tih osoba te, u nekim slučajevima, njihova nemogućnost da suvislo ili uopće prigovore tome kako na njih utječe neko postupanje (*Murray protiv Nizozemske* [VV], 2016., stavak 106.; *Herczegfalvy protiv Austrije*, 1992., stavak 82.; *Aerts protiv Belgije*, 1998., stavak 66.).

145. Osim toga, nije dovoljno da se takve osobe lišene slobode pregleda i da se postavi dijagnoza; umjesto toga, bitno je osigurati odgovarajuće liječenje dijagnosticiranog problema i odgovarajući medicinski nadzor (*Murray protiv Nizozemske* [VV], 2016., stavak 106.). U tom pogledu, Sud uzima u obzir primjerenost medicinske pomoći i skrbi pružene dok je osoba bila lišena slobode (*Rooman protiv Belgije* [VV], 2019., stavci 146. – 147.). Nepostojanje sveobuhvatne terapijske strategije usmjerene na liječenje zatvorenika s duševnim problemima može predstavljati „napuštanje u smislu nepružanja terapije” u suprotnosti s člankom 3. (*Strazimiri protiv Albanije*, 2020., stavci 108. – 112.).

146. Sud je gore navedena načela primijenio u odnosu na liječenje raznih duševnih problema od kojih boluju zatvorenici, kao što su: kronična depresija (*Kudła protiv Poljske* [VV], 2000.), psihijatrijski poremećaji koji uključuju sklonost samoubojstvu (*Rivière protiv Francuske*, 2006.; *Jeanty protiv Belgije*, 2020., stavci 101. – 114.), posttraumatski stresni poremećaj (*Novak protiv Hrvatske*, 2007.), kronična paranoidna shizofrenija (*Dybeku protiv Albanije*, 2007.; vidi i *Stawomir Musiał protiv Poljske*, 2009.); akutni psihotični poremećaji (*Renolde protiv Francuske*, 2008.), razni neurološki poremećaji (*Kaprykowski protiv Poljske*, 2009.); Munchausenov sindrom (psihijatrijski poremećaj koji karakterizira potreba za simuliranjem bolesti) (*Raffray Taddei protiv Francuske*, 2010.); i bolesti od kojih boluju duševno oboljeli počinitelji seksualnih kaznenih djela (*Claes protiv Belgije*, 2013.). U tom kontekstu mogu se otvoriti i pitanja povezana s nužnosti sprječavanja samoubojstva u pritvoru na temelju članka 2. Konvencije.²²

147. Nadalje, uvjeti u kojima se osoba s nekom duševnom bolešću liječi također su relevantni za ocjenu zakonitosti njezina lišenja slobode u smislu članka 5. Konvencije (*Rooman protiv Belgije* [VV], 2019., stavci 194. i 208.).²³

148. S tim u vezi, Sud je prihvatio da samo zato što neki pojedinac nije smješten u odgovarajuću ustanovu njegovo lišenje slobode nije automatski nezakonito jer je određeno odgađanje prijema u kliniku ili bolnicu prihvatljivo ako je povezano s razlikom između raspoloživih i potrebnih kapaciteta psihijatrijskih ustanova. Ipak, značajno odgađanje prijema u takve ustanove, a time i liječenja dotične

22. Dodatno vidjeti [Vodič kroz članak 2. Europske konvencije o ljudskim pravima](#).

23. Dodatno vidjeti [Vodič kroz članak 5. Europske konvencije o ljudskim pravima](#).

osobe, očito će utjecati na izgleda za uspjeh liječenja i može predstavljati povredu članka 5. (predmet *Pankiewicz protiv Poljske*, 2008., stavak 45., u kojem je Sud presudio da je odgađanje od dva mjeseca i dvadeset i pet dana bilo prekomjerno s obzirom na štetne učinke koje je prisilni smještaj podnositelja zahtjeva u pritvor imao na njegovo zdravlje; vidi i predmet *Sy protiv Italije*, 2022., stavci 82. – 89. i 134. – 135., koji se odnosio na dvogodišnji smještaj osobe koja je bolovala od poremećaja osobnosti i bipolarnog poremećaja u redovnom zatvoru u lošim uvjetima i bez ikakve sveobuhvatne terapijske strategije za liječenje njezina stanja).

149. Nadalje, Sud je smatrao, u kontekstu „retroaktivnog” preventivnog lišenja slobode, da se uvjeti smještaja osobe mogu promijeniti tijekom trajanja lišenja slobode iako se ono temelji na istom rješenju o određivanju pritvora. Lišenje slobode osobe s duševnim smetnjama na temelju istog rješenja o određivanju pritvora može, prema mišljenju Suda, postati zakonito i stoga biti u skladu s člankom 5. stavkom 1. nakon što se ta osoba premjesti u odgovarajuću ustanovu. U smislu tog tumačenja pojma „zakonitosti” zaista postoji suštinska veza između zakonitosti lišenja slobode i uvjeta njegova izvršenja. Iz toga proizlazi da je trenutak, ili razdoblje, za ocjenu toga je li osoba bila smještena u odgovarajuću ustanovu za duševno oboljele osobe razdoblje lišenja slobode o kojemu je riječ u postupku pred Sudom, a ne vrijeme kada je doneseno rješenje o određivanju pritvora (*Ilseher protiv Njemačke* [VV], 2018., stavci 139. i 141.).

150. Prema tome, kada je ispitivao predmete koji se odnose na lišenje slobode počinitelja kaznenih djela koji boluju od duševnih bolesti, Sud pri ocjeni prikladnosti dotične ustanove nije toliko vodio računa o glavnoj svrsi ustanove koliko o konkretnim uvjetima boravka u njoj i mogućnosti da se dotičnim pojedincima u njoj pruži odgovarajuće liječenje (*Bergmann protiv Njemačke*, 2016., stavak 124.; *Kadusic protiv Švicarske*, 2018., stavci 56. i 59.; vidi i *W.A. protiv Švicarske*, stavak 46.). Nadalje, iako su psihijatrijske bolnice po definiciji prikladne ustanove za prisilni smještaj duševno oboljelih osoba, Sud je naglasio potrebu da svaki takav smještaj bude popraćen učinkovitim i dosljednim terapijskim mjerama, kako se dotične pojedince ne bi lišilo izgleda za puštanje na slobodu (*Frank protiv Njemačke* (odl.), 2010.).

151. Ocjenjujući je li podnositelju zahtjeva pružena odgovarajuća psihijatrijska skrb, Sud uzima u obzir mišljenja zdravstvenih djelatnika i odluke domaćih vlasti u pojedinačnom predmetu, kao i općenitija utvrđenja na nacionalnoj i međunarodnoj razini o neprikladnosti zatvorskih psihijatrijskih odjela za smještaj osoba s duševnim problemima (primjerice, predmet *Hadžić i Suljić protiv Bosne i Hercegovine*, 2011., stavak 41., u kojem je Sud presudio, na temelju utvrđenja Ustavnog suda i CPT-a, da psihijatrijski odjel zatvora nije prikladna ustanova za smještaj duševno oboljelih pacijenata).

152. U kontekstu pojma „odgovarajućeg liječenja” u smislu članka 5., Sud provjerava, na temelju informacija dostupnih u spisu predmeta, je li usvojen individualiziran i specijaliziran pristup za liječenje psiholoških poremećaja o kojima je riječ. Smatra da informacije koje upućuju na to da su podnositelji zahtjeva imali pristup zdravstvenim djelatnicima i lijekovima mogu pokazati da nisu bili očito napušteni, ali da to nije dovoljno za ocjenu terapijskih mjera koje su poduzete. Štoviše, iako uporno ponašanje osobe lišene slobode može doprinijeti sprječavanju promjene režima lišenja slobode, to ne oslobađa vlasti od obveze poduzimanja odgovarajućih mjera s ciljem pružanja toj osobi liječenja koje je prikladno za njezino stanje i koje bi joj pomoglo da ponovno dođe na slobodu (*Rooman protiv Belgije* [VV], 2019., stavak 203.).

153. Sud je naveo i da, kada postupaju s duševno oboljelim počiniteljima, vlasti imaju obvezu raditi na postizanju cilja pripreme dotičnih osoba za puštanje na slobodu, primjerice davanjem poticaja za daljnju terapiju, kao što je premještaj u ustanovu u kojoj im se zapravo može pružiti potrebno liječenje, ili dodjeljivanjem određenih povlastica ako to situacija omogućava (*Ibid.*, stavak 204.).

154. Ukratko, u predmetu *Rooman protiv Belgije* [VV], 2019., stavci 208. – 211., Sud je naglasio da svako lišenje slobode duševno oboljelih osoba mora imati terapijsku svrhu, usmjerenu posebno, i u mjeri u kojoj je to moguće, na liječenje ili ublažavanje njihove duševne bolesti, uključujući, prema potrebi, smanjenje ili kontroliranje opasnosti koju predstavljaju. Neovisno o ustanovi u kojoj su te

osobe smještene, one imaju pravo da im se osigura odgovarajuće medicinsko okruženje popraćeno stvarnim terapijskim mjerama kako bi ih se pripremilo za konačno puštanje na slobodu (vidi i predmet *Murray protiv Nizozemske* [VV], 2016., stavci 107. – 112., koji se odnosio na zatvorenike s duševnim problemima osuđene na kaznu doživotnog zatvora; i predmet *Venken i drugi protiv Belgije*, 2021., stavci 166. – 171., koji se odnosio na sustavni problem u Belgiji, koji se razmatrao u pilot-presudi u predmetu *W.D protiv Belgije*, 2016., u vezi sa smještajem zatvorenika s duševnim problemima na psihijatrijske odjele redovnih zatvora bez pružanja odgovarajućeg liječenja).

155. Kad je riječ o opsegu pruženog liječenja, razina skrbi koja je potrebna za tu kategoriju osoba lišenih slobode mora nadilaziti osnovnu skrb. Samo pristup zdravstvenim djelatnicima, savjetovanju i lijekovima ne mogu biti dovoljni da bi se liječenje smatralo primjerenim, a time i da ispunjava pretpostavke članka 5. Međutim, uloga Suda nije analizirati sadržaj liječenja koje se pruža i primjenjuje. Ono što je važno jest da Sud može provjeriti je li uspostavljen individualizirani program uzimajući u obzir konkretne pojedinosti duševnog zdravlja osobe lišene slobode u cilju pripreme te osobe za moguću buduću reintegraciju u društvo. U tom području, Sud vlastima daje određenu slobodu u pogledu oblika i sadržaja takve terapijske skrbi ili medicinskog programa (*Rooman protiv Belgije* [VV], 2019., stavak 209.).

156. Ocjena toga je li određena ustanova „prikladna” mora uključivati ispitivanje konkretnih uvjeta smještaja u toj ustanovi, a osobito liječenja pruženog osobama koje boluju od duševnih bolesti. Stoga je moguće da se neka ustanova koja je *a priori* neprikladna, kao što je zatvorska struktura, ipak može smatrati zadovoljavajućom ako pruža odgovarajuću skrb i, nasuprot tome, da se može pokazati da specijalizirana psihijatrijska ustanova, koja bi po definiciji trebala biti prikladna, ne može pružiti potrebno liječenje. Doista, primjereno i individualizirano liječenje bitan je dio pojma „prikladne ustanove”. Osim toga, moguće negativne posljedice za izgleda za promjenu osobne situacije podnositelja zahtjeva ne dovode nužno do utvrđivanja povrede članka 5. stavka 1., pod uvjetom da su vlasti poduzele dostatne korake za prevladavanje bilo kojeg problema koji je ometao liječenje podnositelja zahtjeva (*Ibid.*, stavci 210. – 211.).

E. Ovisnost o drogama

157. Sud je u nekoliko predmeta ispitivao specifična pitanja zlorabe opojnih droga i liječenja ovisnosti o drogama u zatvorima.

158. Kad je riječ o liječenju ovisnosti o drogama, predmet *McGlinchey i drugi protiv Ujedinjene Kraljevine*, 2003., stavci 52. – 58., odnosio se na primjerenost medicinske skrbi koju su zatvorske vlasti pružile ovisnici o heroinu koja je imala simptome odvikavanja. Sud je utvrdio da je činjenica da je znatno izgubila na težini i dehidrirala bila dovoljan pokazatelj domaćim vlastima da se moralo poduzeti mjere za liječenje njezinih simptoma odvikavanja od heroina. Međutim, budući da zatvorske vlasti nisu postupile u skladu sa svojom obavezom da joj pruže potrebnu medicinsku skrb, Sud je utvrdio povredu članka 3. Konvencije.

159. Slično tome, u predmetu *Wenner protiv Njemačke*, 2016., stavak 80., koji se odnosio na prigovor dugogodišnjeg ovisnika o heroinu da mu je u zatvoru uskraćena zamjenska terapija, Sud je presudio da je došlo do povrede članka 3. uz obrazloženje da vlasti, unatoč svojoj obvezi da na odgovarajući način ocijene njegovo zdravstveno stanje i odgovarajuće liječenje, nisu, na temelju savjeta neovisnih i specijaliziranih medicinskih stručnjaka, ispitale koju terapiju treba smatrati odgovarajućom.

160. Kad je riječ o zlorabi opojnih droga u zatvoru, predmet *Marro i drugi protiv Italije* (odl.), 2014., stavak 45., odnosio se na smrt ovisnika o drogama u zatvoru zbog predoziranja. Sud je naglasio da se ne može zaključiti da sama objektivna činjenica da je zatvorenik mogao imati pristup opojnim drogama predstavlja povredu od strane države njezinih pozitivnih obveza na temelju članka 2. Konvencije. Sud je priznao da iako vlasti, kako bi zaštitile zdravlje i živote građana, imaju obvezu usvojiti mjere protiv trgovine drogom, osobito kada taj problem (potencijalno) utječe na sigurno

mjesto kao što je zatvor, ne mogu to apsolutno jamčiti i imaju široku diskrecijsku ovlast pri odabiru sredstava koja će upotrijebiti. U tom kontekstu, vezane su obvezom u pogledu mjera koje treba poduzeti, a ne u pogledu rezultata koje treba postići.

161. S obzirom na činjenično stanje predmeta, Sud je posebno primijetio da ništa ne upućuje na to da su vlasti bile upoznate s informacijama koje bi ih mogle navesti da smatraju da je dotični zatvorenik u posebno opasnom položaju u usporedbi s bilo kojim drugim zatvorenikom koji je ovisan o drogama. Nadalje, nije se mogao pronaći nikakav propust od strane zatvorskog osoblja. Štoviše, osoblje je poduzimalo brojne mjere (pretrage, pregledi paketa itd.) kako bi spriječilo unošenje droge u zatvore. Sud je stoga prigovor proglasio nedopuštenim kao očigledno neosnovan (*Ibid.*, stavci 46. – 51.).

162. Slično tome, u predmetu *Patsaki i drugi protiv Grčke*, 2019., stavci 90. – 97., koji se također odnosio na smrt ovisnika o drogama u zatvoru, Sud nije smatrao da je utvrđeno da je bilo dovoljno pokazatelja vlastima da je dotični zatvorenik u posebno opasnom položaju u usporedbi s bilo kojim drugim zatvorenikom koji je ovisan o drogama. Utvrdio je da nije došlo do povrede članka 2. Konvencije u njegovu materijalnom aspektu. Međutim, Sud je utvrdio povredu članka 2. u proceduralnom aspektu jer vlasti nisu pažljivo ispitale predmet preminulog niti su provele učinkovitu istragu o okolnostima smrti (*Ibid.*, stavci 70. – 77.).

F. Ostala zdravstvena pitanja

1. Pasivno pušenje

163. U svojoj sudskoj praksi Sud je primijetio da među državama članicama Vijeća Europe ne postoji konsenzus u pogledu zaštite od pasivnog pušenja u zatvorima. Primijetio je i da su u nekim državama članicama pušači smješteni u ćeliju zajedno s nepušačima, dok su u nekim državama smješteni odvojeno. Nadalje, u nekim je državama pušenje dopušteno samo u određenim zajedničkim prostorijama, dok u nekim državama takva ograničenja ne postoje (*Aparicio Benito protiv Španjolske* (odl.), 2006.).

164. Tako u slučaju kada je zatvorenik nepušač bio smješten u zasebnu ćeliju, a pušenje je bilo dopušteno samo u zajedničkom prostoru s TV-om, Sud nije smatrao da je došlo do zdravstvenih problema povezanih s pasivnim pušenjem (*Ibid.*). Nasuprot tome, u slučaju kada zatvorenik nepušač nikad nije imao zasebnu ćeliju i morao je tolerirati pušenje ostalih zatvorenika čak i u zatvorskoj ambulanti i zatvorskoj bolnici, suprotno savjetima svoga liječnika, Sud je utvrdio povredu članka 3. Konvencije (*Florea protiv Rumunjske*, 2010., stavci 60. – 62.). Međutim, u slučaju kada su domaće vlasti poduzele potrebne mjere kako bi odgovorile na pritužbe zatvorenika tako što su ga premjestile u ćeliju s nepušačima, Sud nije smatrao da se otvara pitanje na temelju Konvencije (*Stoine Hristov protiv Bugarske* (br. 2), 2008., stavci 43. – 46.).

165. Nadalje, u predmetu *Elefteriadis protiv Rumunjske*, 2011., stavci 49. – 55., Sud je presudio da je država dužna poduzeti mjere za zaštitu zatvorenika koji boluje od kronične plućne bolesti od štetnih utjecaja pasivnog pušenja kada, kao u slučaju podnositelja zahtjeva, liječnički pregledi i savjeti liječnika ukazuju na to da je to nužno iz zdravstvenih razloga. Vlasti su stoga bile obvezne poduzeti korake kako bi zaštitile podnositeljevo zdravlje, posebice odvajanjem podnositelja od zatvorenika koji puše, kao što je on tražio u više navrata. To se činilo ne samo poželjnim već i mogućim, s obzirom na to da je u zatvoru postojala ćelija u kojoj nitko od zatvorenika nije pušio. Činjenica da je dotični zatvor u relevantno vrijeme bio prenapučen ni na koji način nije oslobodila vlasti njihove obveze da zaštite podnositeljevo zdravlje. Štoviše, Sud je utvrdio da su čak i kratka razdoblja u kojima je podnositelj zahtjeva boravio u čekaonicama suda sa zatvorenicima koji puše bila neprihvatljiva sa stajališta članka 3. Konvencije.

166. Treba napomenuti i da pasivno pušenje, iako možda samo po sebi ne dovodi do utvrđenja povrede članka 3. Konvencije, može biti daljnji otegotni čimbenik za inače neodgovarajuće uvjete boravka u zatvoru (*Sylla i Nollomont protiv Belgije*, 2017., stavak 41.).

2. Štrajk glađu

167. Štrajk glađu zatvorenika i odgovor vlasti na taj štrajk mogu otvoriti pitanja na temelju različitih odredbi Konvencije i s različitih stajališta sudske prakse Suda na temelju tih odredbi. Općenito, kada osobe lišene slobode dobrovoljno izlažu svoje živote riziku, događaji izazvani vršenjem pritiska na vlasti ne mogu dovesti do povrede Konvencije, pod uvjetom da su te vlasti propisno ispitale i riješile situaciju. To je osobito slučaj kada osoba lišena slobode koja štrajka glađu jasno odbija bilo kakvu intervenciju iako njezino zdravstveno stanje ugrožava njezin život (*Ünsal i Timtik protiv Turske* (odl.), 2021., stavak 37.).

168. Primjerice, u predmetu *Horoz protiv Turske*, 2009., stavci 22. – 31., koji se odnosio na smrt zatvorenika nakon štrajka glađu, Sud je na temelju članka 2. Konvencije utvrdio da je bilo nemoguće utvrditi uzročno-posljedičnu vezu između odbijanja vlasti da puste zatvorenika na slobodu i njegove smrti. Sud je smatrao da su vlasti u dovoljnoj mjeri ispunile svoju obvezu da zaštite njegov tjelesni integritet, posebice pružanjem odgovarajućeg liječenja, te da ih se ne može kritizirati što su prihvatile njegovo jasno odbijanje da dopusti bilo kakvu intervenciju iako je njegovo zdravstveno stanje bilo opasno po život.

169. Kad je riječ o prisilnom hranjenju zatvorenika koji štrajkuju glađu, Sud se poziva na sudsku praksu Komisije prema kojoj prisilno hranjenje osobe uključuje obilježja ponižavajućeg postupanja koja se u određenim okolnostima mogu smatrati zabranjenima člankom 3. Konvencije. Međutim, kada osoba lišena slobode štrajka glađu, to neizbježno može dovesti do sukoba između prava pojedinca na tjelesni integritet i pozitivne obveze države na temelju članka 2. Konvencije – sukoba koji nije riješen u samoj Konvenciji (*Nevmerzhitsky protiv Ukrajine*, 2005., stavak 93.).

170. Prema sudskoj praksi Suda, mjera koja je nužna kao terapija sa stajališta utvrđenih načela iz područja medicine ne može se u načelu smatrati nečovječnom i ponižavajućom. To vrijedi i za prisilno hranjenje koje ima za cilj spašavanje života određene osobe lišene slobode koja svjesno odbija jesti. Međutim, Sud se mora uvjeriti da je uvjerljivo dokazano da postoji medicinska potreba. Nadalje, Sud mora utvrditi da se poštuju postupovna jamstva za odluku o prisilnom hranjenju. Štoviše, način na koji je podnositelj zahtjeva podvrgnut prisilnom hranjenju tijekom štrajka glađu ne smije prijeći minimalni stupanj težine predviđen sudskom praksom Suda na temelju članka 3. Konvencije (*Ibid.*, stavak 94.; *Ciorap protiv Moldavije*, 2007., stavak 77.).

171. Tako je, primjerice, u predmetu *Nevmerzhitsky protiv Ukrajine*, 2005., stavci 95. – 99., Sud presudio da je došlo do povrede članka 3. Konvencije u pogledu prisilnog hranjenja podnositelja zahtjeva. Sud je utvrdio da nije bilo dokazano da je postojala medicinska potreba za prisilnim hranjenjem podnositelja zahtjeva te da je njegovo prisilno hranjenje stoga bilo proizvoljno. Postupovne mjere zaštite također nisu bile poštovane u odnosu na podnositeljevo svjesno odbijanje da jede. Štoviše, način na koji je izvršeno prisilno hranjenje, odnosno uz upotrebu sile i unatoč otporu podnositelja zahtjeva, predstavljao je tako ozbiljno postupanje koje opravdava da ga se okarakterizira kao mučenje.

172. Slično tome, u predmetu *Ciorap protiv Moldavije*, 2007., stavci 78. – 89., Sud je konkretno utvrdio da nema medicinskih dokaza da su život ili zdravlje podnositelja zahtjeva bili u ozbiljnoj opasnosti i da je bilo dovoljno pokazatelja da je prisilno hranjenje podnositelja zapravo imalo za cilj obeshrabriti ga u daljnjem prosvjedovanju. Nadalje, nisu bile poštovane osnovne postupovne mjere zaštite propisane domaćim pravom, kao što su razjašnjavanje razloga za početak i završetak prisilnog hranjenja i bilježenje sastava i količine dane hrane. Naposljetku, Sud je bio zapanjen načinom prisilnog hranjenja, koje je uključivalo neosporno, obvezno vezivanje podnositelja zahtjeva liscama bez obzira na bilo kakav otpor i jak bol uzrokovan metalnim instrumentima koji su se upotrebljavali da ga se prisili

da otvori usta i da mu se izvuče jezik. Sud je stoga utvrdio da je način na koji je podnositelj zahtjeva opetovano bio prisilno hranjen nepotrebno podnositelja izložio velikom tjelesnom bolu i poniženju te se, prema tome, može samo smatrati mučenjem protivnim članku 3. Konvencije.

173. Nasuprot tome, Sud nije smatrao da se pitanje na temelju Konvencije otvara u slučajevima kada se odluka o prisilnom hranjenju zatvorenika temeljila na medicinskoj potrebi, bila je popraćena dostatnim postupovnim mjerama zaštite i nije bila provedena na način koji je u suprotnosti s člankom 3. Konvencije (primjerice, *Özgül protiv Turske* (odl.), 2007.; *Rappaz protiv Švicarske* (odl.), 2013.).

174. Treba napomenuti i da je u nekim predmetima Sud pozvao podnositelje zahtjeva, na temelju pravila 39. Poslovnika Suda²⁴, da prekinu štrajk glađu (*Ilaşcu i drugi protiv Moldavije i Rusije* [VV], 2004., stavak 11.; *Rodić i drugi protiv Bosne i Hercegovine*, 2008., stavak 4.).

175. Nadalje, pitanje na temelju članka 3. može se otvoriti u slučaju ponovnog smještaja u zatvor osuđenika koji boluju od Wernicke–Korsakoffljeva sindroma (moždani poremećaj koji uključuje gubitak određenih moždanih funkcija uzrokovan nedostatkom tiamina) zbog dugotrajnog štrajka glađu tijekom boravka u zatvoru (primjerice, *Tekin Yıldız protiv Turske*, 2005., stavak 83; nasuprot tome, *Sinan Eren protiv Turske*, 2005., stavak 50.).

176. Pitanje na temelju članka 3. može se otvoriti i kada vlasti upotrijebe silu kako bi prekinule masovne štrajkove glađu zatvorenika koji prosvjeduju zbog uvjeta boravka u zatvoru. U predmetu *Karabet i drugi protiv Ukrajine*, 2013., stavci 330. – 332., koji se odnosio na nasilno postupanje vlasti kako bi prekinule masovni štrajk glađu, Sud je smatrao da je neočekivano i brutalno postupanje vlasti bilo krajnje nerazmjerno i neopravdano i poduzeto kako bi se slomilo prosvjedni pokret, kaznilo zatvorenike za miran štrajk glađu i presjeklo u korijenu svaku njihovu namjeru da podnesu pritužbe. Prema mišljenju Suda, to je predstavljalo mučenje protivno članku 3. Konvencije (nasuprot tome, *Leyla Alp i drugi protiv Turske*, 2013., stavci 88. – 93.).

V. Red u zatvoru

Članak 3. Konvencije

„Nitko se ne smije podvrgnuti mučenju ni nečovječnom ili ponižavajućem postupanju ili kazni.”

Članak 6. Konvencije

„1. Radi utvrđivanja svojih prava i obveza građanske naravi ili u slučaju podizanja optužnice za kazneno djelo protiv njega svatko ima pravo da zakonom ustanovljeni neovisni i nepristrani sud pravično, javno i u razumnom roku ispita njegov slučaj.”

Članak 8. Konvencije

„1. Svatko ima pravo na poštovanje svoga privatnog i obiteljskog života, doma i dopisivanja.

2. Javna vlast neće se miješati u ostvarivanje tog prava, osim u skladu sa zakonom i ako je u demokratskom društvu nužno radi interesa državne sigurnosti, javnog reda i mira, ili gospodarske dobrobiti zemlje, te radi sprječavanja nereda ili zločina, radi zaštite zdravlja ili morala kao i radi zaštite prava i sloboda drugih.”

24. To su mjere koje se donose u okviru postupka koji se odnosi na privremene mjere pred Sudom, na temelju pravila 39. *Poslovnika Suda*.

A. Upotreba sile

177. Sud je naglasio da vodi računa o mogućnosti nasilja koja postoji u zatvorskim ustanovama i o činjenici da neposluh zatvorenika može brzo dovesti do pogoršanja situacije (*Gömi i drugi protiv Turske*, 2006., stavak 77.). Sud prihvaća da upotreba sile povremeno može biti nužna kako bi se osigurala sigurnost zatvora i održao red ili spriječili zločini u objektima za lišenje slobode. Ipak, takva se sila može upotrijebiti samo ako je neophodna i ne smije biti prekomjerna (*Tali protiv Estonije*, 2014., stavak 59.). Prema tome, kada je riječ o osobi lišenoj slobode, svako pribjegavanje fizičkoj sili koje nije strogo nužno zbog ponašanja te osobe umanjuje ljudsko dostojanstvo i predstavlja povredu prava utvrđenog u članku 3. Konvencije (*Artyomov protiv Rusije*, 2010., stavak 145.; *Bouyid protiv Belgije* [VV], 2015., stavak 101.).

178. Nadalje, Sud je smatrao da bi opća zabrana mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja od strane predstavnika države bila nedjelotvorna u praksi da ne postoji postupak za istragu tvrdnji o zlostavljanju osoba koje su oni zadržali. Stoga članak 3. zahtijeva da postoji neki oblik učinkovite službene istrage kada pojedinac iznese uvjerljivu tvrdnju da je bio izložen postupanju koje predstavlja povredu članka 3. od strane, *inter alia*, policije ili drugih sličnih tijela (*Bouyid protiv Belgije* [VV], 2015., stavci 115. – 116.; *Ostroveņecs protiv Latvije*, 2017., stavak 71.).

179. Sud je, primjerice, utvrdio povredu članka 3. u njegovu materijalnom i proceduralnom aspektu zbog sustavne, neselektivne i nezakonite upotrebe gumenih palica od strane pripadnika posebne zatvorske sigurnosne jedinice na osuđenim zatvorenicima, radi odmazde ili kazne, i neprovođenja učinkovite istrage o tom pitanju (*Dedovskiy i drugi protiv Rusije*, 2008., stavci 85. i 94.). Slično tome, u predmetu *Artyomov protiv Rusije*, 2010., stavci 169. – 173. i 184., Sud je utvrdio povredu članka 3. u vezi s upotrebom gumenih palica na podnositelju zahtjeva jer je odbijao izaći iz ćelije. Sud je smatrao da je to postupanje bilo nerazmjerno ponašanju podnositelja zahtjeva i da je imalo karakter odmazde. Sud je utvrdio i da istraga podnositeljevih navoda o zlostavljanju nije bila temeljita, svrhovita i učinkovita (vidi i predmete *Gladović protiv Hrvatske*, 2011.; *Milić i Nikezić protiv Crne Gore*, 2015.).

180. U predmetu *Davydov i drugi protiv Ukrajine*, 2010., stavci 264. – 272., Sud je ispitao situaciju u kojoj su specijalne snage u zatvoru izvodile vježbe obuke tijekom kojih su podnositelji zahtjeva bili ozlijeđeni i poniženi. Sud je utvrdio da je protiv zatvorenika upotrijebljena prekomjerna sila, bez ikakvog opravdanja ili zakonske osnove, što je predstavljalo povredu članka 3. Konvencije. Sud je prihvatio da je potreba za obučavanjem i održavanjem spremnosti osoblja na moguće neočekivano ponašanje zatvorenika, uključujući ponašanje povezano s masovnim neredima ili uzimanjem talaca, za koje su se specijalne postrojbe obučavale, bila legitimna. Međutim, Sud je naglasio da postoji pozitivna obveza države da obučava svoje službenike odgovorne za provedbu zakona na takav način da osigura visoku razinu sposobnosti u njihovu profesionalnom ponašanju kako nitko ne bi bio podvrgnut mučenju ili postupanju koje je protivno članku 3. Konvencije. To pretpostavlja i da su aktivnosti obuke službenika odgovornih za provedbu zakona, među ostalim službenika zatvorskih ustanova, ne samo u skladu s tom apsolutnom zabranom već i da su usmjerene na sprječavanje bilo kakvog postupanja ili ponašanja državnog službenika koje bi moglo biti u suprotnosti s apsolutnom zabranom mučenja, nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja.

181. Štoviše, Sud je utvrdio povredu članka 3. Konvencije u odnosu na zlostavljanje zatvorenika od strane službenika u pratnji tijekom prijevoza na sud kako bi prisustvovao sudskim ročištima (*Balajevs protiv Latvije*, 2016.; *Ostroveņecs protiv Latvije*, 2017.).

182. U kontekstu upotrebe posebne opreme za vezivanje zatvorenika, treba napomenuti da je u predmetu *Tali protiv Estonije*, 2014., koji se odnosio na upotrebu suzavca protiv agresivnog zatvorenika i vezivanje tog zatvorenika na krevetu namijenjenom tjelesnom ograničavanju slobode dulje od tri sata, Sud utvrdio povredu članka 3. Konvencije. Kad je riječ o upotrebi suzavca, Sud je primijetio da je riječ o potencijalno opasnoj tvari koja se ne smije upotrebljavati u zatvorenim prostorima. Ako se iznimno treba koristiti na otvorenim prostorima, trebale bi postojati jasno

definirane zaštitne mjere. Suzavac se nikada ne smije koristiti protiv zatvorenika nad kojim je već uspostavljena kontrola. Iako se suzavac ne smatra kemijskim oružjem i njegova je uporaba dopuštena u svrhu provođenja zakona, može izazvati različite štetne učinke na zdravlje zatvorenika. U predmetu o kojem je riječ, s obzirom na te potencijalno ozbiljne učinke s jedne strane i alternativnu opremu koja je bila na raspolaganju zatvorskim čuvarima s druge strane, Sud je utvrdio da okolnosti nisu opravdale upotrebu suzavca. Sud nije smatrao opravdanim ni vezivanje podnositelja zahtjeva za krevet tijekom dužeg vremenskog razdoblja.

183. Slične materijalne i postupovne obveze kao one koje su prethodno razrađene na temelju članka 3. proizlaze iz članka 2. Konvencije²⁵ u vezi s upotrebom smrtonosne sile ili drugim sumnjivim smrtnim slučajevima u zatvorima (vidi, primjerice, predmet *Lapshin protiv Azerbajdžana*, 2021., stavci 92. – 101., koji se odnosio na incident koji je ugrozio život podnositelja zahtjeva). Štoviše, kada je CPT uključen u praćenje takvog incidenta u zatvoru, Sud je naglasio dužnost vlasti da surađuju s CPT-om tako da mu pružaju točne informacije o domaćoj istrazi (*Shuriyya Zeynalov protiv Azerbajdžana*, 2020., stavci 73. – 74.).

184. U predmetu koji se odnosio na upotrebu smrtonosne sile radi suzbijanja pobune u zatvoru, Sud je presudio da svaka takva upotreba sile mora biti opravdana jednim od razloga iz članka 2. stavka 2. Konvencije i mora biti apsolutno nužna u smislu te odredbe. Štoviše, upotreba sile ne može biti neselektivna i provoditi se nekontrolirano i nesustavno. Sud je smatrao i da vlasti imaju obvezu istražiti okolnosti upotrebe smrtonosne sile u skladu sa svojom postupovnom obvezom na temelju članka 2. (*Kukhalashvili i drugi protiv Gruzije*, 2020., stavci 129. – 136. i 147. – 157.).

B. Upotreba sredstava za tjelesno ograničavanje slobode

185. Mjere tjelesnog ograničavanja slobode, kao što je vezivanje lisicama, obično ne otvaraju pitanja na temelju članka 3. Konvencije ako su određene u vezi sa zakonitim uhićenjem ili lišenjem slobode i ne uključuju upotrebu sile ili izlaganje javnosti, koja nadilazi ono što se razumno smatra nužnim u danim okolnostima. U tom je pogledu, primjerice, važno to ima li razloga vjerovati da bi se dotična osoba opirala uhićenju ili pokušala pobjeći ili nanijeti ozljedu ili štetu ili sakriti dokaze (*Svinarenko i Slyadnev protiv Rusije* [VV], 2014., stavak 117., s daljnjim upućivanjima). Sud je u više navrata smatrao i da je vezivanje lisicama ili okovima bolesne ili na drugi način slabe osobe nerazmjerno zahtjevima sigurnosti i da podrazumijeva neopravdano poniženje, namjerno ili nenamjerno (*Korneykova i Korneykov protiv Ukrajine*, 2016., stavak 111., s daljnjim upućivanjima).

186. Nadalje, Sud je priznao da aspekti psihičkog i tjelesnog integriteta osobe, kao dio pojma privatnog života iz članka 8. Konvencije, obuhvaćaju i situacije lišenja slobode, uključujući upotrebu mjera tjelesnog ograničavanja slobode. Međutim, upotreba mjera tjelesnog ograničavanja slobode kao što je vezivanje lisicama mora tjelesno ili psihički utjecati na zatvorenika ili mora za cilj imati ponižavanje zatvorenika kako bi se otvorilo pitanje na temelju članka 8. (*Raninen protiv Finske*, 1997., stavci 63. – 64.).

187. S obzirom na gore navedena načela, Sud je, primjerice, utvrdio da nije bilo opravdanja za upotrebu lisica ili okova u sljedećim okolnostima: vezivanje lisicama duševno oboljelog zatvorenika na sedam dana 24 sata dnevno tijekom boravka u samici bez ikakvog psihijatrijskog mišljenja ili opravdanja (*Kucheruk protiv Ukrajine*, 2007., stavci 140. – 146.); obavezno stavljanje lisica tijekom prisilnog hranjenja, neovisno o pružanju otpora (*Nevmerzhitsky protiv Ukrajine*, 2005., stavak 97.; *Ciorap protiv Moldavije*, 2007., stavak 85.); dugotrajno sustavno vezivanje lisicama zatvorenika osuđenih na kaznu doživotnog zatvora bez redovitog i individualiziranog preispitivanja konkretnih pitanja povezanih sa sigurnošću (*Shlykov i drugi protiv Rusije*, 2021., stavci 77. – 93.); vezivanje lisicama bolesnog zatvorenika u bolnici dok je čekao operaciju (*Henaf protiv Francuske*, 2003., stavci 52. – 60.; *Istratii i drugi protiv Moldavije*, 2007., stavci 55. – 58.); vezivanje lisicama zatvorenika

²⁵. Vidjeti *Vodič kroz članak 2. Europske konvencije o ljudskim pravima*.

oboljelog od raka za krevet u bolnici (*Okhrimenko protiv Ukrajine*, 2009., stavak 98.); vezivanje lisicama tijekom sudskih ročišta (*Gorodnichev protiv Rusije*, 2007., stavci 103. – 109.); vezivanje trudnice za ginekološki stolac na odjelu za prijem u bolnici (*Korneykova i Korneykov protiv Ukrajine*, 2016., stavci 112. – 115.); vezivanje lisicama tjelesno oslabljenog bolesnog zatvorenika pri odvođenju u bolnicu (*Mouisel protiv Francuske*, 2002., stavak 47.); vezivanje lisicama tijekom pregleda kod ginekologa (*Filiz Uyan protiv Turske*, 2009., stavci 32. – 35.); i neopravdano vezivanje lisicama tijekom raznih drugih liječničkih pregleda (*Duval protiv Francuske*, 2011., stavci 50. – 53.; usporedi nasuprot tome predmet *A.T. protiv Estonije*, 2018., stavak 64., koji se odnosio na vezivanje lisicama tijekom liječničkih pregleda opasnog zatvorenika s poviješću samoozljeđivanja). Slično tome, Sud je utvrdio da vezivanje duševno oboljelog počinitelja za krevet namijenjen tjelesnom ograničavanju slobode na gotovo dvadeset i tri sata u psihijatrijskoj bolnici nije bilo strogo nužno i stoga nije bilo u skladu s njegovim ljudskim dostojanstvom. Konkretno, dugo trajanje mjere tjelesnog ograničavanja slobode u odnosu na duševno oboljelog podnositelja zahtjeva nije bilo jedino dostupno sredstvo za sprječavanje neposrednog ili izravnog nanošenja štete sebi ili drugima (*Aggerholm protiv Danske*, 2020., stavci 105. i 114.).

188. Treba napomenuti i da je Sud utvrdio da je smještaj osobe u metalnom kavezu tijekom suđenja, s obzirom na objektivno ponižavajući karakter te mjere, koji je nespojiv sa standardima civiliziranog ponašanja koji su obilježje demokratskog društva, sam po sebi uvreda ljudskom dostojanstvu koja predstavlja povredu članka 3. Konvencije (*Svinarenko i Slyadnev protiv Rusije* [VV], 2014., stavak 138.; *Korban protiv Ukrajine*, 2019., stavak 134.).

C. Stegovne mjere i kazna

189. Sud je smatrao da stegovni postupak u zatvoru može dovesti do „optužbe za kazneno djelo” u autonomnom smislu članka 6. Konvencije, što dovodi do primjene relevantnih postupovnih zaštita iz te odredbe.²⁶

190. Konkretno, u predmetu *Campbell i Fell protiv Ujedinjene Kraljevine*, 1984., stavci 70. – 73., Sud je naglasio da i određene nezakonite radnje u zatvoru mogu predstavljati kazneno djelo prema kaznenom zakonu, kao što je teško osobno nasilje nad zatvorskim službenikom. Ono što je bilo odlučujuće da Sud utvrdi da je postojala optužba za kazneno djelo u predmetu o kojem je riječ jest sankcija koju je podnositelj zahtjeva riskirao, i koja mu je doista i izrečena, odnosno ukidanje smanjenja kazne. Prema mišljenju Suda, prouzročivši dulje trajanje lišenja slobode nego što bi inače bio slučaj, sankcija je bila približna lišenju slobode, čak i ako tehnički nije predstavljala lišenje slobode, a cilj i svrha Konvencije zahtijevaju da izricanje mjere takve težine bude popraćeno jamstvima iz članka 6. Konvencije.

191. Slično tome, u predmetu *Ezeh i Connors protiv Ujedinjene Kraljevine*, [VV], 2003., stavci 128. – 129., Sud je konkretno utvrdio da se moguće dodavanje dodatnih dana u kaznu zatvora (četrdeset i dva dana za stegovni prijestup) ne može smatrati dovoljno nevažnim ili beznačajnim i da stoga predstavlja „optužbu za kazneno djelo” protiv podnositelja zahtjeva u smislu članka 6. Konvencije.

192. Nasuprot tome, u predmetu *Štitić protiv Hrvatske*, 2007., stavci 51. – 62., Sud je utvrdio da uvjetna osuda za jedan stegovni prekršaj kojom je podnositelj upućen u samicu na sedam dana i kazna kojom se ograničava podnositeljevo slobodno kretanje unutar zatvora i njegov kontakt s vanjskim svijetom u trajanju od tri mjeseca za drugo djelo nisu predstavljale „optužbu za kazneno djelo” u smislu članka 6. Konvencije. Sud je konkretno primijetio da podnositeljeva kazna zatvora nije bila produljena niti su uvjeti njegova boravka u zatvoru bili ozbiljnije otežani tom sankcijom.

193. Međutim, neprimjenjivost članka 6. Konvencije u kaznenom aspektu ne isključuje primjenjivost te odredbe u njezinu građanskom aspektu. To je osobito točno kada, na temelju domaćeg prava,

26. Dodatno vidjeti *Vodič kroz članak 6. (kazneni aspekt) Europske konvencije o ljudskim pravima*.

zatvorenik ima pravo osporavati stegovne sankcije pred domaćim sudovima (*Gülmez protiv Turske*, 2008., stavci 29. – 30.). Stoga su u takvim slučajevima primjenjiva jamstva iz članka 6. Konvencije u građanskom aspektu.²⁷

194. U predmetu *Enea protiv Italije* [VV], 2009., stavak 106., Sud je smatrao da se svako ograničenje koje utječe na zatvorenikova osobna prava građanske naravi mora moći osporavati u sudskom postupku zbog prirode ograničenja (primjerice, zabrana više od određenog broja posjeta članova obitelji svaki mjesec ili stalno praćenje dopisivanja i telefonskih poziva) i njihovih mogućih posljedica (primjerice, bilo kakve poteškoće u održavanju obiteljskih veza ili odnosa s osobama koje nisu članovi obitelji, isključivanje iz tjelovježbe na otvorenom). Na taj je način moguće postići pravičnu ravnotežu koja se mora uspostaviti između ograničenja s kojima se država suočava u kontekstu zatvora s jedne strane i zaštite prava zatvorenika s druge strane (vidi i predmet *Stegarescu i Bahrin protiv Portugala*, 2010., stavci 35. – 39.; nasuprot tome predmet *Boulois protiv Luksemburga* [VV], 2012., stavci 90. – 105., koji se odnosio na zahtjeve za privremeni izlazak iz zatvora).

195. U tom kontekstu treba napomenuti i da mjera boravka u samici izrečena kao stegovna kazna može dovesti do primjene članka 5. ako predstavlja „daljnje lišenje slobode”. Relevantni kriteriji za tu ocjenu uključuju konkretnu situaciju zatvorenika te vrstu, trajanje, učinke i način provedbe pojedine mjere. U praksi je značajna promjena u načinu provedbe lišenja slobode, koja dovede do velike razlike između preostalih sloboda dostupnih zatvoreniku tijekom njegova prvotnog osamljenja i njegova naknadnog lišenja slobode, odlučujuća za primjenjivost članka 5. (*Stoyan Krastev protiv Bugarske*, 2020., stavci 48. – 54.).

196. Kad je riječ o prirodi stegovnih kazni, Sud je smatrao da te kazne moraju biti u skladu s pretpostavkama članka 3. Konvencije. Konkretno, stegovna mjera boravka u samici možda nije sama po sebi u suprotnosti s tim pretpostavkama. Međutim, razmjernost izricanja te mjere i uvjeti boravka u samici mogu biti upitni na temelju te odredbe (*Ramishvili i Kokhredze protiv Gruzije*, 2009., stavak 82.).

197. Nadalje, treba uzeti u obzir činjenice kao što su priroda zatvorenikova kažnjivog djela, njegova osobnost i to je li riječ o njegovu prvom ili ponovljenom stegovnom prijestupu. Štoviše, razmjernost dodatne kaznene mjere izrečene zatvoreniku važna je kada se ocjenjuje je li prekoračena neizbježna razina trpljenja svojstvena lišenju slobode (*Ibid.*, stavak 83.).

198. Stoga je u predmetu *Ramishvili i Kokhredze*, 2009., stavci 82. – 83., Sud kritizirao činjenicu da je zatvorska uprava, među nekoliko dostupnih stegovnih sankcija predviđenih za povredu zatvorskih propisa, odabrala onu najtežu, boravak u samici (ćeliji za kažnjavanje), a da nije provela pravilnu ocjenu svih okolnosti predmeta.

199. Nadalje, Sud je utvrdio da je izricanje stegovne kazne odvajanjem zatvorenika koji boluju od teških duševnih smetnji u suprotnosti s pretpostavkama članka 3. (*Keenan protiv Ujedinjene Kraljevine*, 2001., stavak 116.; *Renolde protiv Francuske*, 2008., stavak 129.).

200. Sud je smatrao i da se mjera osamljenja ne bi smjela primjenjivati kao kazna za slanje pritužbi raznim tijelima (*Rzakhanov protiv Azerbajdžana*, 2013., stavak 74.). U predmetu *Yankov protiv Bugarske*, 2003., stavak 120.) Sud je smatrao da brijanje podnositeljeve glave u kontekstu njegove kazne boravka u samici zbog pisanja kritičkih i uvredljivih primjedbi o zatvorskim čuvarima i državnim tijelima predstavlja neopravdano postupanje dovoljne težine da se okarakterizira kao ponižavajuće u smislu članka 3. Konvencije.

27. Dodatno vidjeti *Vodič kroz članak 6. (građanski aspekt) Europske konvencije o ljudskim pravima*.

D. Nasilje među zatvorenicima

201. Na temelju Konvencije vlasti imaju obvezu poduzeti mjere održavanja reda u zatvoru kako bi zaštitile zatvorenike od djela zastrašivanja i nasilja od strane drugih zatvorenika. Imaju i obvezu odgovoriti na svaku dokazivu tvrdnju o takvom zlostavljanju na odgovarajući način provođenjem učinkovite istrage i, prema potrebi, kaznenog postupka. Ipak, podrazumijeva se da se obveza država ne može tumačiti na način da se od države zahtijeva da u svojem pravnom sustavu jamči da jedna osoba nikada drugu ne podvrgava nečovječnom ili ponižavajućem postupanju ili da, ako je podvrgne takvom postupanju, kazneni postupak mora nužno dovesti do izricanja određene kazne. Međutim, stalan je pristup Suda da se člankom 3. Konvencije²⁸ državama nameće obveza da štite tjelesnu dobrobit osoba koje se nađu u ranjivom položaju jer su pod kontrolom vlasti, kao što su, primjerice, osobe lišene slobode (*Premininy protiv Rusije*, 2011., stavak 73.).

202. Kad je riječ o zaštiti od nasilja koje vrše drugi zatvorenici, s obzirom na apsolutnu prirodu zaštite zajamčene člankom 3. Konvencije i s obzirom na njezinu temeljnu važnost u sustavu Konvencije, Sud je razvio test za predmete koji se odnose na pozitivnu obvezu države na temelju te odredbe Konvencije. Konkretno, smatrao je da bi, kako bi uspješno tvrdio da je došlo do povrede njegova prava na temelju članka 3., bilo dovoljno da podnositelj zahtjeva pokaže da vlasti nisu poduzele sve korake koji su se od njih mogli razumno očekivati kako bi spriječile stvarne i neposredne rizike za podnositeljev tjelesni integritet, za koje su vlasti znale ili su morale znati. Međutim, taj test ne zahtijeva da se dokaže da do zlostavljanja ne bi došlo „da nije bilo“ nedostatka ili propusta tijela javne vlasti. Odgovor na pitanje jesu li vlasti ispunile svoju pozitivnu obvezu na temelju članka 3. ovisit će o svim okolnostima predmeta koji se ispituje (*Pantea protiv Rumunjske*, 2003., stavci 191. – 196.; *Premininy protiv Rusije*, 2011., stavak 84.).

203. U predmetima o nasilju među zatvorenicima Sud mora utvrditi jesu li, u konkretnim okolnostima predmeta, vlasti znale ili morale znati da je zatvorenik podvrgnut ili je u opasnosti da bude podvrgnut zlostavljanju od strane cimera u ćeliji i, ako jest, je li uprava ustanove za lišenje slobode, u granicama svojih službenih ovlasti, poduzela razumne korake kako bi uklonila te rizike i zaštitila prvog podnositelja zahtjeva od tog zlostavljanja (*Premininy protiv Rusije*, 2011.).²⁹

204. U predmetu *Premininy*, stavci 85. – 91., Sud je primijetio da postoje nepobitni dokazi da je podnositelj zahtjeva najmanje tjedan dana bio podvrgnut sustavnom zlostavljanju od strane drugih zatvorenika. To zlostavljanje rezultiralo je teškim tjelesnim ozljedama i pogoršanjem njegova duševnog zdravlja. Vlasti su bile upoznate s tom situacijom i mogle su razumno predvidjeti da je podnositelj zbog svojeg konkretnog ponašanja osjetljiviji na rizik od nasilja nego prosječna osoba lišena slobode. Isto tako, morale su primijetiti znakove zlostavljanja s obzirom na to da je barem dio njegovih ozljeda bio vidljiv. Ti čimbenici trebali su ih upozoriti na to da je potrebno uvesti posebne mjere sigurnosti i nadzora kako bi se podnositelja zahtjeva zaštitilo od stalnih verbalnih i tjelesnih napada. Međutim, nije bilo dokaza da vlasti imaju jasnu politiku o razvrstavanju i smještaju osoba lišenih slobode ili da su pokušale nadzirati nasilne ili ranjive zatvorenike ili da su poduzele stegovne mjere protiv počinitelja. Sud je stoga utvrdio da vlasti nisu ispunile svoju pozitivnu obvezu da na odgovarajući način zaštite tjelesni i psihološki integritet i dobrobit podnositelja zahtjeva kako to zahtijeva članak 3. Utvrdio je i da nisu učinkovito istražile prigovore podnositelja zahtjeva u vezi s njegovim zlostavljanjem od strane drugih zatvorenika (vidi i, u kontekstu članka 2., predmet *Yuri Illarionovitch Shchokin protiv Ukrajine*, 2013., stavak 38.).

205. Slično tome, u predmetu *Gjini protiv Srbije*, 2019., stavci 84. – 88. i 96. – 103., Sud je prihvatio da je utvrđeno da je podnositelj zahtjeva bio zlostavljan od strane cimera u ćeliji. Iako nikada nije podnio službenu prijavu, Sud je primijetio da je CPT izvijestio o nasilju među zatvorenicima u dotičnom zatvoru

28. Za pretpostavke na temelju članka 2. Konvencije vidjeti *Vodič kroz članak 2. Europske konvencije o ljudskim pravima*.

29. Vidjeti odjeljak „Upotreba sile” u ovom vodiču.

i da je to opetovano isticao kao ozbiljan problem, i prije i nakon događaja u predmetu podnositelja zahtjeva. Naveo je velik broj slučajeva koji se odnose na nasilje među zatvorenicima i primijetio da zatvorske ili državne vlasti nisu poduzele nikakve mjere da isprave takvo ponašanje ili ga umanje. Nadalje, prema mišljenju Suda, zatvorsko osoblje moralo je primijetiti zlostavljanje podnositelja zahtjeva. Međutim, nije reagiralo ni na jedan od znakova nasilja i nije osiguralo sigurno okruženje za podnositelja zahtjeva ni otkrilo, spriječilo ili nadziralo nasilje kojemu je bio podvrgnut. Sud je stoga utvrdio povredu članka 3. Konvencije. Nadalje, Sud je utvrdio da je, unatoč tome što podnositelj zahtjeva nije podnio službenu kaznenu prijavu, zatvorska uprava trebala obavijestiti nadležna tijela, koja su bila dužna provesti službenu učinkovitu istragu.

206. Nadalje, u predmetu *D.F. protiv Latvije*, 2013., stavci 81. – 95., koji se odnosio na rizik od zlostavljanja bivšeg plaćenog policijskog doušnika i počinitelja seksualnih kaznenih djela od strane drugih zatvorenika, Sud je utvrdio povredu članka 3. Konvencije jer je propust vlasti da djelotvorno koordiniraju svoje aktivnosti doveo do toga da je podnositelj zahtjeva strahovao od neposrednog rizika od zlostavljanja više od godinu dana, unatoč tome što su vlasti znale da takav rizik postoji (vidi i predmet *Rodić i drugi protiv Bosne i Hercegovine*, 2008., stavci 68. – 73., koji se odnosio na rizik od etnički motiviranog nasilja).

207. Nasuprot tome, u predmetu *Stasi protiv Francuske*, 2011., stavci 90. – 101., koji se odnosio na navodni propust vlasti da zaštite zatvorenika od nasilja od strane drugih zatvorenika zbog njegove homoseksualnosti, Sud je smatrao da su, u okolnostima predmeta i uzimajući u obzir činjenice o kojima su obaviještene, vlasti poduzele sve mjere koje su se od njih razumno mogle očekivati da zaštite podnositelja zahtjeva od tjelesnih ozljeda. Stoga je utvrdio da nije došlo do povrede članka 3. Konvencije.

VI. Posebne mjere visoke sigurnosti i sigurnosne mjere

Članak 3. Konvencije

„Nitko se ne smije podvrgnuti mučenju ni nečovječnom ili ponižavajućem postupanju ili kazni.”

Članak 8. Konvencije

„1. Svatko ima pravo na poštovanje svoga privatnog i obiteljskog života, doma i dopisivanja.

2. Javna vlast neće se miješati u ostvarivanje tog prava, osim u skladu sa zakonom i ako je u demokratskom društvu nužno radi interesa državne sigurnosti, javnog reda i mira, ili gospodarske dobrobiti zemlje, te radi sprječavanja nereda ili zločina, radi zaštite zdravlja ili morala kao i radi zaštite prava i sloboda drugih.”

A. Posebni zatvorski režimi

208. Sud je u svojoj sudskoj praksi smatrao da mjere kojima se osobu lišava slobode često uključuju element trpljenja ili poniženja. Međutim, ne može se reći da boravak u zatvorskoj ustanovi visoke sigurnosti, neovisno o tome je li riječ o smještaju u istražni zatvor ili boravku nakon kaznene osude, sam po sebi otvara pitanja na temelju članka 3. Konvencije. Razmatranja javnog reda mogu navesti državu da uvede zatvorske režime visoke sigurnosti za određene kategorije osoba lišenih slobode i, doista, u brojnim državama strankama Konvencije na opasne osobe lišene slobode primjenjuju se stroža sigurnosna pravila. Te mjere, namijenjene sprječavanju rizika od bijega, napada ili uznemiravanja zatvorske zajednice, temelje se na odvajanju takvih osoba od zatvorske zajednice i strožim kontrolama (*Piechowicz protiv Poljske*, 2012., stavak 161., s daljnjim upućivanjima).

209. Međutim, kad su takvi režimi uspostavljeni, članak 3. zahtijeva da država osigura da je osoba lišena slobode u uvjetima koji su spojivi s poštovanjem njezina ljudskog dostojanstva, da ju način i metoda izvršenja te mjere ne izlažu nelagodni ili trpljenju jačine koja nadilazi neizbježnu razinu trpljenja svojstvenu lišenju slobode i da su, s obzirom na praktične uvjete boravka u zatvoru, njezino zdravlje i dobrobit na odgovarajući način osigurani, među ostalim, pružanjem potrebne medicinske pomoći (*Ibid.*, stavak 162.). Tako, primjerice, smještaj zatvorenika s teškim problemima s duševnim zdravljem u zatvor najvišeg stupnja sigurnosti, bez pružanja koherentne i odgovarajuće terapijske strategije koja može na odgovarajući način zadovoljiti njegove medicinske potrebe, može biti u suprotnosti s člankom 3. Konvencije (*Epure protiv Rumunjske*, 2021., stavci 72. – 87.).

210. Smještaj osobe lišene slobode u poseban zatvorski režim također može otvoriti pitanje na temelju članka 8. Konvencije. Iako podvrgavanje osobe lišene slobode posebnom režimu visoke sigurnosti samo po sebi ne predstavlja povredu članka 8., da bi bilo u skladu s pretpostavkama te odredbe, mora se primjenjivati „u skladu sa zakonom“, težiti jednom od legitimnih ciljeva navedenih u stavku 2. ili više njih i, osim toga, biti opravdano kao „nužno u demokratskom društvu“. U kontekstu pretpostavke „u skladu sa zakonom“, Sud je konkretno istaknuo nužnost osiguranja zaštite od zloporabe i djelotvornog sudjelovanja osoba lišenih slobode u postupcima koji se odnose na njihov smještaj u poseban režim, uključujući djelotvornost svih postupaka preispitivanja koji se odnose na to pitanje (*Maslák protiv Slovačke (br. 2)*, 2022., stavci 137. – 177.).

211. U nekoliko predmeta u odnosu na *Italiju* Sud je bio pozvan ispitati ograničenja koja proizlaze iz primjene režima na temelju članka 41.a, odnosno posebnog zatvorskog režima koji podrazumijeva brojna ograničenja prava zatvorenika usmjerena na prekid veza između dotičnih zatvorenika i njihova izvornog kriminalnog okružja kako bi se smanjio rizik da će ostvarivanjem prava na osobni kontakt kontaktirati sa zločinačkim organizacijama. U takvim predmetima otvorena su pitanja na temelju članka 3. i 8. Konvencije

212. Sa stajališta članka 3. Sud je smatrao da određivanje režima iz članka 41.a samo po sebi ne otvara pitanje na temelju članka 3., čak ni kada je određen na dulje razdoblje. Kada se ocjenjuje doseže li produljena primjena određenih ograničenja na temelju režima iz članka 41.a minimalni prag težine koji je potreban da bi ušla u područje primjene članka 3., duljina trajanja mora se ispitati u svjetlu okolnosti svakog predmeta, što podrazumijeva, *inter alia*, utvrđivanje toga jesu li obnova ili produljenje spornih ograničenja bili opravdani ili ne (*Provenzano protiv Italije*, 2018., stavak 147., s daljnjim upućivanjima).

213. Tako je, primjerice, u predmetu *Enea protiv Italije* [VV], 2009., stavci 60. – 67., Sud smatrao da su ograničenja nametnuta kao rezultat posebnog zatvorskog režima bila nužna kako bi se podnositelja zahtjeva, koji je predstavljao opasnost za društvo, spriječilo da održava kontakt sa zločinačkom organizacijom kojoj je pripadao. Sud je primijetio i da nema dokaza koji pokazuju da je produljenje tih ograničenja bilo očito neopravdano. Stoga je, bez obzira na podnositeljeve zdravstvene probleme, Sud utvrdio da nije došlo do povrede članka 3. Konvencije. Nasuprot tome, u predmetu *Provenzano protiv Italije*, 2018., stavci 149. – 158., Sud je smatrao da produljenje primjene režima iz članka 41.a u odnosu na podnositelja zahtjeva nije bilo dovoljno opravdano, osobito s obzirom na kritično smanjenje njegovih kognitivnih sposobnosti.

214. Kad je riječ o članku 8. Konvencije, Sud je primijetio da su prije uvođenja posebnog režima iz članka 41.a brojni opasni zatvorenici mogli zadržati svoje položaje u zločinačkim organizacijama kojima su pripadali, razmjenjivati informacije s drugim zatvorenicima i vanjskim svijetom te organizirati i osigurati počinjenje kaznenih djela. U tom kontekstu Sud je smatrao da se, s obzirom na posebnu prirodu pojave organiziranog kriminala, osobito mafijaškog tipa, i činjenicu da su posjeti obitelji često služili kao način prenošenja naredbi i uputa u vanjski svijet, ne može reći da su, doduše značajna, ograničenja posjeta i popratne kontrole nerazmjerni legitimnim ciljevima kojima se teži na temelju članka 8. Konvencije (*Enea protiv Italije* [VV], 2009., stavak 126., s daljnjim upućivanjima).

215. U predmetu *Enea*, stavci 128. – 131., Sud je utvrdio da su domaće vlasti uvjerljivo utvrdile opasnost podnositelja zahtjeva kad su produljivale mjere posebnog režima. Štoviše, podnositelj

zahtjeva imao je mogućnost primati posjete obitelji, a njegovi drugi prigovori o neodgovarajućim uvjetima boravka u zatvoru bili su nepotkrijepljeni. Sud je stoga utvrdio da ograničenja prava podnositelja zahtjeva na poštovanje njegova privatnog i obiteljskog života nisu nadilazila ono što je, u smislu članka 8. stavka 2. Konvencije, nužno u demokratskom društvu radi interesa javnog reda i mira i radi sprječavanja nereda i zločina.

216. Nadalje, u nekoliko predmeta protiv *Poljske* Sud je ispitivao smještaj opasnih počinitelja u posebne režime visoke sigurnosti. U predmetu *Piechowicz protiv Poljske*, 2012., stavci 166. – 178., Sud je utvrdio da je stalna, rutinska i neselektivna primjena cijelog niza mjera koje su vlasti bile dužne primjenjivati na temelju relevantnog režima tijekom dvije godine i devet mjeseci bila nužna za održavanje sigurnosti zatvora. Konkretno, podnositelj zahtjeva bio je podvrgnut samo ograničenoj društvenoj izolaciji jer je povremeno dijelio ćeliju, održavao je svakodnevni kontakt sa zatvorskim osobljem, imao je pravo na posjete obitelji te je imao pristup televiziji i zatvorskoj knjižnici. Međutim, vlasti mu nisu osigurale odgovarajuću stimulaciju i odgovarajući kontakt s ljudima. Odbile su podnositeljeve zahtjeve da sudjeluje u osposobljavanju, radionicama, tečajevima i sportskim aktivnostima organiziranim za redovne zatvorenike i nisu mu dopustile da u ćeliji ima vlastitu sportsku opremu, računalne igrice ili CD uređaj. Osim toga, negativni psihološki i emocionalni učinci njegove društvene izolacije dodatno su pogoršani rutinskom primjenom drugih posebnih sigurnosnih mjera, posebice vezivanja u okove i intruzivnih osobnih pretraga koje uključuju razodijevanje. Sud nije bio uvjeren da je bilo potrebno sustavno vezivanje svaki put kada bi podnositelj zahtjeva izlazio iz ćelije. Isto tako, osobne pretrage koje uključuju razodijevanje i koje su uključivale analni pregled provodile su se rutinski i nisu bile povezane s ikakvim konkretnim sigurnosnim potrebama ili konkretnim sumnjama i provodile su se bez obzira na druge sigurnosne mjere kojima je podnositelj zahtjeva stalno bio podvrgnut, kao što je nadzor CCTV kamerama i nadzor koji su provodili zatvorski čuvari. Sud je smatrao i da težina navodnih zločina podnositelja zahtjeva, iako može opravdati prvotnu klasifikaciju podnositelja kao „opasne osobe lišene slobode” i određivanje posebnog režima, ne može poslužiti kao jedino opravdanje za dugotrajno produljenje tih mjera. S obzirom na kumulativni učinak tih mjera, Sud je utvrdio povredu članka 3. Konvencije (vidi i predmete *Horych protiv Poljske*, 2012., stavci 93. – 103.; *Paluch protiv Poljske*, 2016., stavci 37. – 48.; *Karwowski protiv Poljske*, 2016., stavci 33. – 43.).

217. Sud je u predmetu *Piechowicz protiv Poljske*, 2012., stavci 219. – 222. i 238. – 240., utvrdio i da opća i sustavna ograničenja podnositeljevih prava na posjete obitelji (vidi i *Horych protiv Poljske*, 2012., stavci 127. – 132.), kao i cenzura njegova dopisivanja s raznim tijelima javne vlasti i njegovim odvjetnikom iz sustava besplatne pravne pomoći, primijenjeni kao rezultat njegova smještaja u poseban režim, predstavljaju povredu članka 8. Konvencije.

218. Sud je i u predmetima protiv *Bugarske* ispitivao strog zatvorski režim zatvorenika osuđenih na kaznu doživotnog zatvora, koji je podrazumijevao smještaj zatvorenika u stalno zaključanim ćelijama i izolaciju od ostatka zatvorske zajednice. U predmetu *Harakchiev i Tolumov protiv Bugarske*, 2014., stavci 203. – 214., Sud je konkretno utvrdio da je kumulativni učinak uvjeta kojima su podvrgnuti podnositelji zahtjeva, a koji su uključivali izolaciju, neodgovarajuću ventilaciju, rasvjetu, grijanje, higijenske uvjete, hranu i medicinsku skrb, bio nečovječan i ponižavajući. Sud je kritizirao i činjenicu da je, po svemu sudeći, izolacija podnositelja zahtjeva bila rezultat automatske primjene domaćih zakonskih odredbi kojima se uređuje zatvorski režim, a ne bilo kakve posebne zabrinutosti glede sigurnosti u vezi s njihovim ponašanjem (vidi i *Halil Adem Hasan protiv Bugarske*, 2015., stavci 49. – 60.).

219. Kad je riječ o *zatvorenicima osuđenima za terorizam*, u predmetima *Öcalan protiv Turske* [VV], 2005., stavci 192. – 196., i *Öcalan protiv Turske (br. 2)*, 2014., stavci 146. – 149., Sud je ispitao poseban režim u koji je smješten podnositelj zahtjeva, koji se smatra jednim od najopasnijih terorista u zemlji. Dok u prvom predmetu Sud nije utvrdio da je poseban režim u suprotnosti s Konvencijom, u drugom je predmetu utvrdio da je tijekom određenog razdoblja režim lišenja podnositelja slobode predstavljao povredu članka 3. Konkretno, Sud je uzeo u obzir sljedeće okolnosti predmeta: podnositelj je

devetnaest godina i devet mjeseci bio jedini zatvorenik u zatvoru smještenom na otoku; nije bilo komunikacijskih sredstava kojima bi se spriječila društvena izolacija podnositelja (dugotrajan nedostatak televizora u ćeliji i telefonskih poziva); prekomjerna ograničenja pristupa informacijama iz vijesti; stalni veliki problemi s pristupom posjetitelja zatvoru (za članove obitelji i odvjetnike) i nedostatak pomorskog prijevoza za određene vremenske uvjete; ograničenje komunikacije osoblja s podnositeljem zahtjeva na najmanju mjeru potrebnu za njihov rad; nedostatak bilo kakvog konstruktivnog odnosa liječnik-pacijent s podnositeljem zahtjeva; pogoršanje duševnog stanja podnositelja zahtjeva zbog stanja kroničnog stresa i društvene i emocionalne izolacije u kombinaciji s osjećajem napuštenosti i razočaranja; i činjenica da nisu potražene alternative za podnositeljevo osamljenje u relevantno vrijeme.

B. Boravak u samici

220. Boravak u samici ne predstavlja samo po sebi povredu članka 3. Dok je produljeno isključenje iz druženja s drugima nepoželjno, pitanje ulazi li takva mjera u područje primjene članka 3. Konvencije ovisi o konkretnim uvjetima, strogosti mjere, njezinu trajanju, cilju kojemu teži i njezinim učincima na dotičnu osobu (*Rohde protiv Danske*, 2005., stavak 93.; *Rzakhanov protiv Azerbajdžana*, 2013., stavak 64.). Zabrana kontakta s drugim zatvorenicima iz sigurnosnih, stegovnih ili zaštitnih razloga sama po sebi ne predstavlja nečovječno postupanje ili kažnjavanje (*Ramirez Sanchez protiv Francuske* [VV], 2006., stavak 123.). S druge strane, potpuna osjetilna izolacija, zajedno s potpunom društvenom izolacijom, može uništiti osobnost i predstavlja oblik nečovječnog postupanja koji se ne može opravdati zahtjevima sigurnosti ili bilo kojim drugim razlogom (*Ibid.*, stavak 120.).

221. Boravak u samici, čak i u slučajevima koji uključuju samo relativnu izolaciju, ne može se zatvoreniku odrediti na neodređeno vrijeme i trebalo bi se temeljiti na stvarnim razlozima i naložiti samo iznimno uz nužne postupovne mjere zaštite i nakon poduzimanja svih mjera opreza (*A.T. protiv Estonije (br. 2)*, 2018., stavak 73.). Kako bi se izbjegao bilo kakav rizik od proizvoljnosti, moraju se navesti materijalni razlozi kada se dugo razdoblje boravka u samici produljuje. Odluka bi stoga trebala omogućiti da se utvrdi da su vlasti provele ponovnu ocjenu pri kojoj se u obzir uzimaju sve promjene okolnosti, situacije ili ponašanja zatvorenika (*Csüllög protiv Mađarske*, 2011., stavak 31.).

222. S tim u vezi treba napomenuti da zatvaranje zatvorenika u dvokrevetnu ćeliju može imati slične negativne učinke kao i boravak u samici ako obje osobe moraju provesti godine zatvorene u istoj ćeliji bez ikakvih svrhovitih aktivnosti, odgovarajućeg pristupa tjelesnoj aktivnosti na otvorenom ili kontakta s vanjskim svijetom. Stoga, čak i ako izolacija nije potpuna, jer su dva zatvorenika smještena zajedno, intenzitet i produljeno trajanje te mjere mogu otvoriti pitanje na temelju članka 3. Konvencije zbog značajnog negativnog utjecaja koji ta mjera ima na dobrobit i društvene vještine zatvorenika. Stoga je potrebno odgovarajuće opravdanje za produljen smještaj zatvorenika u dvokrevetnim ćelijama ako su intenzitet i trajanje njihova odvajanja toliko značajni da je učinak usporediv s osamljenjem (*N.T. protiv Rusije*, 2020., stavak 45.).

223. Slično tome, u predmetu *Ivan Karpenko protiv Ukrajine*, stavci 58. – 65., Sud je utvrdio da je zabrana komunikacije zatvorenika osuđenog na kaznu doživotnog zatvora s drugim zatvorenicima tijekom aktivnosti izvan ćelije (režim opisan kao sustavno odvajanje), koja je dalje pogoršana dodatnim čimbenicima kao što su trajno zatvaranje podnositelja u ćeliju s jednim zatvorenikom ili dvama zatvorenicima, samo uz mogućnost kratke šetnje na otvorenom i bez ikakvih svrhovitih aktivnosti; automatska primjena te zabrane samo na temelju toga što je podnositelj zahtjeva osuđen na kaznu doživotnog zatvora, bez ikakve mogućnosti preispitivanja ili mjera zaštite od proizvoljnosti; dugo trajanje te mjere (najmanje deset godina); kao i dokazano pogoršanje podnositeljeva zdravstvenog stanja iz tog razloga i izostanak bilo kakvog odgovarajućeg odgovora na njegove povezane pritužbe i zahtjeve za pomoć, predstavljala „bez ikakve sumnje” nečovječno i ponižavajuće postupanje zabranjeno člankom 3. Konvencije.

224. Pri određivanju boravka u samici mora se uzeti u obzir zdravstveno stanje dotične osobe (*Jeanty protiv Belgije*, 2020., stavak 117.). Nadalje, potrebno je uspostaviti sustav redovitog praćenja tjelesnog i duševnog stanja zatvorenika kako bi se osigurala primjerenost daljnjeg boravka u samici. Sud je naglasio i da je ključno da zatvorenik ima mogućnost da neovisno sudsko tijelo preispita osnovanost produljene mjere boravka u samici i razloge za tu mjeru. Štoviše, bilo bi poželjno i potražiti alternative boravku u samici za osobe koje se smatra opasnim i za koje se smještaj u običnom zatvoru pod redovnim režimom smatra neprikladnim (*Ramirez Sanchez protiv Francuske* [VV], 2006., stavci 139. i 145. – 146.).

225. U predmetu *Ramirez Sanchez*, stavci 131. – 150., zatvorenik osuđen za terorizam boravio je u samici približno osam godina. Sud nije smatrao da postoji konkretan problem s boravkom u samici podnositelja zahtjeva, koje je uključivalo samo djelomičnu i relativnu društvenu izolaciju. Za Sud je glavno pitanje u tom predmetu bilo trajanje tog boravka. Iako je Sud utvrdio da nije došlo do povrede članka 3., s obzirom na fizičke uvjete podnositeljeva smještaja u samici, činjenicu da je njegova izolacija bila relativna, spremnost vlasti da na njega primjenjuju redovan režim, njegov karakter i opasnost koju predstavlja, izrazio je zabrinutost zbog posebno dugog razdoblja koje je podnositelj zahtjeva proveo u samici i smatrao je da podnositelj zahtjeva, koji je do tada bio smješten u redovan zatvorski režim, u načelu u budućnosti ne bi trebao biti u samici.

226. U predmetu *Onoufriou protiv Cipra*, 2010., stavci 71. – 81., Sud je dalje proširio zahtjev za postupovne mjere zaštite kojima mora biti popraćena odluka o boravku u samici zatvorenika kako bi se zajamčila dobrobit zatvorenika i razmjernost mjere. Sud je ukazao na prazninu u mjerodavnom domaćem pravu u pogledu jamstava koja je potrebno osigurati osobama smještenima u samicu. Konkretno, primijetio je nedostatak odgovarajućeg opravdanja za boravak u samici podnositelja zahtjeva, nesigurnost u vezi s trajanjem boravka, neuspostavljanje pouzdanog sustava za evidentiranje mjera boravka u samici i propust da se osigura da podnositelj zahtjeva ne bude u samici dulje od odobrenog razdoblja, nepostojanje bilo kakvog dokaza da su vlasti provele ocjenu relevantnih čimbenika prije nego što su mu odredile boravak u samici i nedostatak bilo kakve mogućnosti osporavanja prirode ili uvjeta njegova lišenja slobode.

227. Slično tome, u predmetu *Csüllög protiv Mađarske*, 2011., stavci 37. – 38., Sud je utvrdio da vlasti nisu navele materijalne razloge kad je boravak u samici primijenjen ili produljen. Sud je stoga utvrdio da se u nedostatku obrazloženja sporno ograničenje moralo smatrati proizvoljnim. Proizvoljne restriktivne mjere primijenjene na ranjive pojedince kao što su zatvorenici neizbježno doprinose osjećaju podređenosti, potpune ovisnosti, nemoći i, posljedično, poniženja (nasuprot tome, *A.T. protiv Estonije (br. 2)*, 2018., stavci 84. – 85.). Štoviše, vlasti nisu primijenile nikakve mjere za suzbijanje negativnih učinaka dugotrajnog boravka u samici na tjelesno i duševno stanje podnositelja zahtjeva. S tim u vezi, u trenutačnim okolnostima nije se moglo smatrati da su boravak na otvorenom ili mogućnosti bavljenja sportom, čija je dostupnost bila ograničena, mogli otkloniti te negativne učinke, posebice jer je svako kretanje podnositelja zahtjeva uključivalo vezivanje liscama u inače sigurnom okruženju. Sud je stoga utvrdio da je došlo do povrede članka 3. Konvencije.

228. Nasuprot tome, u predmetu *Rohde protiv Danske*, 2005., stavci 97. – 98., koji se odnosio na razdoblje od približno jedanaest mjeseci koje je podnositelj proveo u samici, Sud je utvrdio da nije došlo do povrede članka 3. s obzirom na sljedeće uvjete: cjelokupni uvjeti podnositeljeva smještaja bili su primjereni; imao je pristup novinama i nije bio potpuno isključen iz druženja s drugim zatvorenicima; iskoristio je mogućnost tjelovježbe na otvorenom ili prostoriju za *fitness*; posuđivao je knjige u knjižnici ili je kupovao robu u trgovini; pohađao je tjedne tečajeve jezika; posjećivali su ga zatvorski kapelan, njegov odvjetnik, socijalni radnik i članovi obitelji i prijatelji; njegovo su stanje redovito pratili fizioterapeut, liječnik i medicinska sestra.

229. Konačno, treba napomenuti da su gore navedena načela primjenjiva kad se zatvoreniku osamljenje odredi kao stegovna sankcija (*Rzakhanov protiv Azerbajdžana*, 2013., stavci 74. – 76.).³⁰ Ta su načela primjenjiva i kad se boravak u samici upotrebljava kao mjera zaštite zatvorenika od mogućeg nasilja u zatvoru. U predmetu *X protiv Turske*, 2012., stavci 41. – 45., Sud je utvrdio da je činjenica da je podnositelj zahtjeva bio smješten u samicu u svrhu zaštite bez ikakvog opravdanja za nedostatak tjelovježbe na otvorenom ili kontakta s drugim zatvorenicima, zajedno s nedostatkom odgovarajućeg sudskog preispitivanja te mjere, predstavljala povredu članka 3. Konvencije (nasuprot tome, *Peñaranda Soto protiv Malte*, 2017., stavci 76. – 77.).

VII. Posebne kategorije osoba lišenih slobode

Članak 3. Konvencije

„Nitko se ne smije podvrgnuti mučenju ni nečovječnom ili ponižavajućem postupanju ili kazni.”

Članak 8. Konvencije

- „1. Svatko ima pravo na poštovanje svoga privatnog i obiteljskog života, doma i dopisivanja.
2. Javna vlast neće se miješati u ostvarivanje tog prava, osim u skladu sa zakonom i ako je u demokratskom društvu nužno radi interesa državne sigurnosti, javnog reda i mira, ili gospodarske dobrobiti zemlje, te radi sprječavanja nereda ili zločina, radi zaštite zdravlja ili morala kao i radi zaštite prava i sloboda drugih.”

A. Žene s dojenčadi i maloljetnim osobama

230. Sud je u svojoj sudskoj praksi prepoznao da je posebno problematično pitanje to treba li omogućiti da novorođenčad i mala djeca ostanu u zatvoru sa svojim majkama. S tim u vezi, Sud je naveo da CPT prepoznaje da, s jedne strane, zatvori očito ne pružaju odgovarajuće okružje za novorođenčad i malu djecu, dok je, s druge strane, prisilno odvajanje majki i dojenčadi krajnje nepoželjno. Sud je naveo i da je u Pravilima UN-a o postupanju sa zatvorenicama³¹ navedeno da se odluka da se djetetu dopusti boravak s roditeljem u zatvoru mora temeljiti na najboljim interesima djeteta (*Korneykova i Korneykov protiv Ukrajine*, 2016., stavak 129.), što je načelo koje je sadržano u sudskoj praksi Suda o skrbi za djecu (*X protiv Latvije* [VV], 2013., stavak 95.).

231. Sud je uzeo u obzir i preporuke Svjetske zdravstvene organizacije, prema kojima zdravo novorođenče mora ostati s majkom, što vlastima nameće obvezu da stvore odgovarajuće uvjete za provedbu tih zahtjeva u praksi, među ostalim i u objektima za lišenje slobode. Prema tome, u situaciji u kojoj je majka lišena slobode i u kojoj novorođeno dijete ostaje s njom pod punom kontrolom vlasti, dolazi do obveze vlasti da na odgovarajući način osiguraju zdravlje i dobrobit djeteta (*Korneykova i Korneykov protiv Ukrajine*, 2016., stavak 131.).

232. Potonji predmet odnosio se na podnositeljicu zahtjeva koja je u petom mjesecu trudnoće smještena u istražni zatvor i koja je nakon toga rodila dječaka dok je bila lišena slobode. Sud je utvrdio povredu članka 3. u odnosu na postupanje vlasti: vezivanje majke okovima u rodilištu (stavci

30. Dodatno vidjeti odjeljak „Stegovne mjere i kazna” u ovom vodiču.

31. *Pravila Ujedinjenih naroda o postupanju sa zatvorenicama i nezatvorskim mjerama za počiniteljice kaznenih djela (Pravila iz Bangkoka)*, A/C.3/65/L.5, 6. listopada 2010.

110. – 116.)³²; neodgovarajući uvjeti boravka u zatvoru; i nedostatak odgovarajuće medicinske skrbi za novorođenče.

233. Kad je riječ konkretno o materijalnim uvjetima boravka u zatvoru, Sud je primijetio da je kumulativni učinak pothranjenosti majke, neodgovarajućih sanitarnih i higijenskih uvjeta za nju i njezina novorođenog sina, kao i nedostatne šetnje na otvorenom, bio takvog intenziteta da je kod majke izazvana tjelesna patnja i duševna bol koje predstavljaju nečovječno i ponižavajuće postupanje s majkom i djetetom (*Ibid.*, stavci 140. – 148.).

234. Kad je riječ o medicinskoj skrbi za novorođenče, Sud je naglasio da su vlasti imale obvezu osigurati odgovarajući medicinski nadzor i skrb za drugog podnositelja zahtjeva kao novorođenče koje je boravilo s majkom u objektu za lišenje slobode. Bio je posebno ranjiv i zahtijevao je pažljivo medicinsko praćenje od strane specijalista. Materijal u spisu predmeta pružio je dovoljnu osnovu da Sud utvrdi da drugi podnositelj zahtjeva nije bio ni pod kakvim nadzorom pedijatra gotovo tri mjeseca. Imajući posebno u vidu njegovu mladu dob, ta okolnost sama po sebi bila je dovoljna za zaključak da u tom predmetu nisu bili zadovoljeni odgovarajući standardi zdravstvene skrbi (*Ibid.*, stavci 152. – 158.).

235. Kad je riječ o lišenju slobode djece³³, u predmetu *Güveç protiv Turske*, 2009., stavci 91. – 98., Sud je prvi put utvrdio da je zatvaranje maloljetnika u zatvor za odrasle predstavljalo nečovječno i ponižavajuće postupanje u suprotnosti s člankom 3. Konvencije. Lišenje slobode petnaestogodišnjeg adolescenta, protivno domaćem pravu, trajalo je više od pet godina i uzrokovalo mu je teške tjelesne i duševne probleme koji su doveli do triju pokušaja samoubojstva, a da mu vlasti nisu pružile odgovarajuću medicinsku skrb.

236. S tim u vezi, treba napomenuti i da je u nekoliko presuda koje se odnose na Tursku Sud izrazio zabrinutost zbog prakse smještaja djece u istražni zatvor (vidi *Selçuk protiv Turske*, 2006., stavak 35.; *Koşti i drugi protiv Turske*, 2007., stavak 30.; *Nart protiv Turske*, 2008., stavak 34.) i utvrdio povrede članka 5. stavka 3. Konvencije. Primjerice, u predmetu *Selçuk* podnositelj zahtjeva proveo je približno četiri mjeseca u istražnom zatvoru kada je imao šesnaest godina, a u predmetu *Nart* podnositelj je proveo četrdeset osam dana u istražnom zatvoru kada je imao sedamnaest godina.

237. Međutim, kad je riječ o članku 3. Konvencije, Sud je presudio da se on ne može tumačiti na način da propisuje opću obvezu puštanja na slobodu osobe lišene slobode te da Konvencija ne zabranjuje državama da osuđene maloljetnike smjeste u zatvor. Štoviše, domaće vlasti imaju određeni stupanj slobode u pogledu načina na koji će se izvršiti odvajanje maloljetnih i odraslih počinitelja, uključujući smještanje maloljetnih počinitelja u odvojene dijelove ustanova koje su inače namijenjene odraslim zatvorenicima. S tim u vezi, smještaj maloljetnika u odjel za maloljetne počinitelje, sam po sebi, ne otvara pitanje na temelju članka 3. Konvencije (*Kuparadze protiv Gruzije*, 2017., stavak 60.). Ipak, u nekim slučajevima, smještaj maloljetnika s odraslim osobama lišenima slobode čak i na kratko vrijeme može na njega ostaviti snažan dojam koji, u kombinaciji s drugim neodgovarajućim uvjetima zatvora, može dovesti do povrede članka 3. Konvencije (*Zherdev protiv Ukrajine*, 2017., stavci 92. – 93.). Slično tome, smještanje maloljetnika kojemu je određen istražni zatvor zajedno s osuđenim zatvorenicima može otvoriti pitanje na temelju članka 3. (*I.E. protiv Republike Moldavije*, 2020., stavak 43.).

32. Vidjeti odjeljak „Upotreba sredstava za tjelesno ograničavanje slobode” u ovom vodiču.

33. Dodatno vidjeti:

- *Konvencija o pravima djeteta*, 20. studenoga 1989.
- *Standardna minimalna pravila Ujedinjenih naroda za maloljetničko pravosuđe („Pekinška pravila”)* (Rezolucija 40/33, 29. studenoga 1985.)
- *Pravila Ujedinjenih naroda za zaštitu maloljetnika lišenih slobode* (Rezolucija 45/113, 14. prosinca 1990.)
- *Preporuka CM/Rec(2008)11 Odbora ministara državama članicama o Europskim pravilima o maloljetnim prekršiteljima podvrgnutima sankcijama ili mjerama.*

238. U svakom slučaju, zdravlje maloljetnika lišenih slobode mora se zaštititi u skladu s priznatim medicinskim standardima koji se primjenjuju na maloljetnike u široj zajednici. Vlasti bi se uvijek trebale voditi najboljim interesima djeteta i djetetu bi se trebale zajamčiti odgovarajuća skrb i zaštita. Štoviše, ako vlasti razmatraju lišenje djeteta slobode, potrebno je provesti liječničku ocjenu djetetova zdravstvenog stanja kako bi se utvrdilo može li se ono smjestiti u centar za lišenje slobode maloljetnika (*Blokhin protiv Rusije* [VV], 2016., stavak 138.).

239. Potrebno je napomenuti i da je u kontekstu lišenja slobode maloljetnih imigranata Sud presudio da takvo lišenje slobode, bez obzira na to je li riječ o maloljetnicima s pratnjom ili bez pratnje, otvara posebna pitanja na temelju članka 3. Konvencije jer su djeca, s pratnjom ili bez pratnje, izrazito ranjiva i imaju specifične potrebe (*Abdullahi Elmi i Aweys Abubakar protiv Malte*, 2016., stavak 103.). Štoviše, iznimna ranjivost djeteta odlučan je čimbenik i ima prednost pred razmatranjima koja se odnose na pravni status maloljetnog imigranta. U Konvenciji Ujedinjenih naroda iz 1989. o pravima djeteta (1577 UNTS 3) države su potaknute poduzeti prikladne mjere kako bi se osiguralo da djeca, s pratnjom ili bez pratnje, koja traže status izbjeglica prime primjerenu zaštitu i humanitarnu pomoć (*Popov protiv Francuske*, 2012., stavak 91.). Sud je zadnjih godina u nekoliko predmeta ispitivao uvjete u kojima su maloljetni imigranti s pratnjom bili lišeni slobode.

240. Podnositelji zahtjeva u predmetu *Muskhadzhiyeva i drugi protiv Belgije*, 2010., stavci 57. – 63., imali su sedam mjeseci, tri i pol godine, pet godina odnosno sedam godina, a bili su lišeni slobode mjesec dana. Uzimajući u obzir njihovu dob, trajanje lišenja slobode, činjenicu da ustanova za lišenje slobode nije bila prilagođena maloljetnicima i medicinske dokaze da su imali teških psiholoških problema dok su bili lišeni slobode, Sud je utvrdio povredu članka 3. Konvencije.

241. Podnositelji zahtjeva u predmetu *Kanagaratnam protiv Belgije*, 2011., stavci 64. – 69., imali su trinaest, jedanaest odnosno osam godina, a bili su lišeni slobode četiri mjeseca. Sud je primijetio da su oni bili stariji od podnositelja u gore navedenom predmetu te da nije bilo medicinskih dokaza da su doživjeli duševnu bol dok su bili lišeni slobode. Unatoč tome, Sud je utvrdio povredu članka 3. primijetivši sljedeće: (i) ustanova za lišenje slobode nije bila prilagođena maloljetnicima; (ii) podnositelji zahtjeva bili su posebno ranjivi zbog činjenice da su prije dolaska u Belgiju bili odvojeni od oca zbog njegova uhićenja u Šri Lanki i da su odande pobjegli zbog građanskog rata; (iii) njihova majka, iako je bila s njima u ustanovi, nije se mogla pravilno brinuti o njima; i (iv) njihovo lišenje slobode trajalo je mnogo dulje nego u predmetu *Muskhadzhiyeva*.

242. Podnositelji zahtjeva u predmetu *Popov protiv Francuske*, 2012., stavci 92. – 103., imali su pet mjeseci odnosno tri godine, a bili su lišeni slobode petnaest dana. Iako je bio namijenjen za prihvat obitelji, centar za zadržavanje, prema nekoliko izvješća i domaćih sudskih odluka, nije bio primjeren za tu svrhu, bilo u smislu materijalnih uvjeta, bilo u smislu nedostatka privatnosti i neprijateljskog psihološkog okružja u tom centru. To je dovelo Sud do zaključka da su: (i) unatoč nedostatku medicinskih dokaza u tom pogledu, podnositelji zahtjeva, koji su bili vrlo mladi, doživjeli stres i tjeskobu; i da je (ii) unatoč relativno kratkom trajanju lišenja slobode, došlo do povrede članka 3. Konvencije.

243. Podnositelji zahtjeva u pet kasnijih predmeta protiv Francuske, *R.M. i drugi protiv Francuske*, 2016., stavci 72. – 76., *A.B. i drugi protiv Francuske*, 2016., stavci 111. – 115., *A.M. i drugi protiv Francuske*, 2016., stavci 48. – 53., *R.K. i drugi protiv Francuske*, 2016., stavci 68. – 72., i *R.C. i V.C. protiv Francuske*, 2016., stavci 36. – 40., bili su u dobi od četiri mjeseca do četiri godine, a bili su lišeni slobode u razdobljima od sedam do osamnaest dana. Sud je primijetio da, za razliku od ustanove za lišenje slobode u predmetu *Popov*, materijalni uvjeti u dvjema ustanovama za lišenje slobode na koje se odnosilo tih pet predmeta nisu bili problematični. Bile su prilagođene obiteljima, koje su smještene odvojeno od ostalih osoba lišenih slobode, i imale su posebno opremljene sobe i materijale za skrb o djeci. Međutim, jedna od ustanova nalazila se neposredno uz uzletno-sletnu stazu zračne luke pa su podnositelji zahtjeva bili izloženi posebno visokim razinama buke. U drugoj ustanovi unutarnje dvorište bilo je odvojeno od zone za muške osobe lišene slobode samo mrežom, a razina buke također

je bila značajna. To je znatno utjecalo na djecu. Još jedan izvor tjeskobe bila su ograničenja svojstvena mjestu za lišenje slobode i uvjeti u kojima su ustanove bile organizirane. Iako tijekom kratkog razdoblja ti čimbenici nisu bili dovoljni za dostizanje praga težine koji dovodi do primjene članka 3. Konvencije, tijekom duljeg razdoblja njihovi bi učinci nužno utjecali na malo djeteta do te mjere da bi taj prag bio prekoračen. Budući da su razdoblja lišenja slobode, prema mišljenju Suda, bila dovoljno duga u svih pet predmeta, u svakom od njih utvrdio je povredu članka 3.

244. U predmetu *S.F. i drugi protiv Bugarske*, 2017., stavci 84. – 93., Sud je utvrdio da su, iako je lišenje slobode maloljetnih migranata bilo kraće nego u nekim prethodnim predmetima, uvjeti u ustanovi za lišenje slobode bili znatno gori. Čelija u koju su smješteni podnositelji zahtjeva, iako relativno dobro prozračena i osvijetljena, bila je krajnje oronula. Bila je prljava i u njoj su se nalazili dotrajali kreveti na kat, madraci i posteljina, a na podu je bilo smeća i vlažnog kartona. Mogućnosti pristupa zahodu bile su ograničene, zbog čega su morali mokriti na pod čelije u kojoj su bili smješteni. Vlasti podnositeljima zahtjeva navodno nisu pružile hranu i piće više od dvadeset i četiri sata nakon što su ih privede, a Vlada nije osporila tvrdnju da je majci podnositelja zahtjeva omogućen pristup dječjoj bočici i mlijeku za najmlađeg podnositelja zahtjeva, koji je imao godinu i pol dana, tek otprilike devetnaest sati nakon što su privedeni. Kombinacija tih čimbenika morala je znatno utjecati na podnositelje zahtjeva, tjelesno i duševno, i morala je imati posebno loš učinak na najmlađeg podnositelja zahtjeva, koji je još bio dojenče. Sud je primijetio i da se, iako je točno da su zadnjih godina države na vanjskim granicama Europske unije imale poteškoća u suočavanju s velikim priljevom migranata, ne može reći da se u relevantno vrijeme Bugarska suočavala s hitnim slučajevima takvih razmjera da je njezinim vlastima bilo praktički nemoguće osigurati minimalno prikladne uvjete u ustanovama za kratkotrajno zadržavanje u koje su odlučili smjestiti maloljetne migrante odmah nakon njihova presretanja i uhićenja. U svakom slučaju, s obzirom na apsolutnu prirodu članka 3., sve veći priljev migranata ne može osloboditi visoku ugovornu stranku njezinih obveza na temelju te odredbe. Sud je utvrdio povredu članka 3. Konvencije.

245. U predmetu *G.B. i drugi protiv Turske*, 2019., stavci 101. – 117. i 151., koji se odnosio na lišenje slobode majke imigrantice i njezino troje djece, Sud je utvrdio povredu članka 3. Konvencije uglavnom na temelju neprimjerenosti relevantnih ustanova za lišenje slobode za smještaj djece s obzirom na njihovu iznimnu ranjivost te zbog neusklađenosti takvog lišenja slobode s općepriznatim međunarodnim načelima o zaštiti djece. Sud je utvrdio i da zadržavanje male djece u neprikladnim uvjetima može samo po sebi dovesti do utvrđivanja povrede članka 5. stavka 1., bez obzira na to jesu li djeca bila u pratnji odrasle osobe ili ne. Pritom je uputio na razna međunarodna tijela, među ostalim i Vijeće Europe, koja sve više pozivaju države da žurno i u potpunosti prekinu ili okončaju zadržavanje djece imigranata. S tim u vezi Sud je naglasio i da je prisutnost djeteta u pratnji roditelja u centru za lišenje slobode u skladu s člankom 5. stavkom 1. točkom (f) samo kada nacionalne vlasti mogu utvrditi da je ta krajnja mjera poduzeta nakon što je zaista potvrđeno da nije mogla biti provedena nijedna druga mjera koja uključuje manje ograničenje njihove slobode.

B. Strani državljani i manjine³⁴

246. Važan je postupovni aspekt u vezi s primjenom mjera lišenja slobode stranih državljana nužnost da se dotičnu osobu u najkraćem roku, na jeziku koji razumije, obavijesti o bitnim pravnim i činjeničnim razlozima za njezino lišenje slobode, kako to zahtijeva članak 5. stavak 2. Konvencije.³⁵

247. Obavijest mora biti pružena na jeziku koji pojedinac razumije, a koji ne mora nužno biti njegov ili njezin materinski jezik (*Suso Musa protiv Malte*, 2013., stavak 117.). Međutim, domaće vlasti moraju postupati revno kada postoje naznake da dotični pojedinac ne razumije jezik (*Ladent protiv Poljske*, 2008., stavci 64. – 65.). Kad se za obavještanje pojedinca o razlozima za lišenje slobode

34. Dodatno vidjeti *Praktični vodič kroz uvjete dopuštenosti*.

35. Dodatno vidjeti *Vodič kroz članak 5. Europske konvencije o ljudskim pravima*.

upotrebljavaju prijevodi, vlasti su dužne osigurati da su zahtjevi za prijevod formulirani pažljivo i precizno (*Shamayev i drugi protiv Gruzije i Rusije*, 2005., stavak 425.). Obavijest se može pružiti i preko tumača (*A.H. i J.K. protiv Cipra*, 2015., stavak 224.).

248. Budući da Konvencija ne jamči kao takvo pravo na premještaj između država ili pravo osobe lišene slobode da bude raspoređena u određeni zatvor³⁶, važno je osigurati da strani zatvorenici održavaju određeni kontakt sa svojim obiteljima, barem putem telefonskih razgovora ili povremenih posjeta (*Labaca Larrea i drugi protiv Francuske* (odl.), 2017., stavak 44.). Štoviše, od vlasti se na temelju članka 8. može zahtijevati da učine ustupke kako bi zatvoreniku omogućili kontakt i razgovor s članovima obitelji na njihovu jeziku (*Nusret Kaya i drugi protiv Turske*, 2014., stavci 60. – 61.).

249. U predmetu *Rooman protiv Belgije* [VV], 2019., stavci 149. – 159. i 228. – 243., Sud je razmatrao pitanje pružanja psihijatrijskog liječenja jezičnim manjinama tijekom lišenja slobode. Sud je naglasio da Konvencija ne jamči osobi lišenoj slobode pravo na liječenje na njezinu jeziku. Kad je riječ o članku 3., pitanje je bilo jesu li, „istovremeno s drugim čimbenicima, poduzeti potrebni i razumni koraci da se zajamči komunikacija koja bi olakšala djelotvorno provođenje odgovarajućeg liječenja”. Međutim, prihvaćeno je da se, u pogledu psihijatrijskog liječenja, „isključivo jezični element može pokazati odlučnim u pogledu dostupnosti ili provođenja odgovarajućeg liječenja, ali samo ako drugi čimbenici ne omogućuju nadoknađivanje nedostatka komunikacije”. U kontekstu članka 5., Sud je podsjetio da je u tom predmetu Odbor za socijalnu zaštitu (koji je podnositelju zahtjeva odredio prisilni smještaj) potvrdio njegovo pravo da govori, da ga se razumije i da mu se pruži liječenje na njemačkom jeziku, nacionalnom jeziku u Belgiji.

250. Vlasti moraju osigurati i da su strani zatvorenici i manjine zaštićeni od nasilja ili zastrašivanja od strane drugih zatvorenika. U predmetu *Rodić i drugi protiv Bosne i Hercegovine*, 2008., stavci 69. – 73., Sud je utvrdio povredu članka 3. Konvencije zbog činjenice da tjelesna dobrobit podnositelja zahtjeva nije bila primjereno zaštićena od međuetničkog nasilja i proganjanja od strane drugih zatvorenika, što se moglo postići, primjerice, tako da ih se smjesti u zaseban smještaj.

C. Zatvorenici osuđeni na kaznu doživotnog zatvora

251. Na temelju sveobuhvatnog pregleda i ocjene svoje ranije sudske prakse o kazni doživotnog zatvora (vidi, konkretno, *Kafkaris protiv Cipra* [VV], 2008., stavci 95. – 108.), u predmetu *Vinter i drugi protiv Ujedinjene Kraljevine* [VV], 2013., stavci 119. – 122., Sud je utvrdio da se, u kontekstu kazne doživotnog zatvora, članak 3. mora tumačiti na način da zahtijeva mogućnost smanjenja kazne *de facto* i *de jure*, u smislu preispitivanja koje domaćim vlastima omogućuje da razmotre jesu li promjene kod zatvorenika osuđenog na kaznu doživotnog zatvora toliko značajne i je li tijekom izdržavanja kazne ostvaren takav napredak prema rehabilitaciji da to znači da se daljnje lišenje slobode više ne može opravdati legitimnim penološkim razlozima.

252. Međutim, Sud je naglasio da, s obzirom na slobodu procjene država ugovornica u pitanjima kaznenog pravosuđa i izricanja kazni, nije njegova zadaća propisati koji bi oblik (izvršni ili sudski) to preispitivanje trebalo imati. Iz istog razloga, nije na Sudu da odredi kada bi se to preispitivanje trebalo provoditi. Ipak, Sud je primijetio da iz komparativnih i međunarodnopravnih materijala koji su mu bili dostavljeni proizlazi da postoji jasna potpora uvođenju posebnog mehanizma koji jamči preispitivanje najkasnije dvadeset pet godina nakon izricanja kazne doživotnog zatvora, uz daljnja redovita preispitivanja nakon toga. Prema tome, kada u domaćem pravu nije predviđena mogućnost takvog preispitivanja, kazna doživotnog zatvora neće zadovoljiti standarde članka 3. Konvencije.

253. Nadalje, Sud je naglasio da, iako je potrebno preispitivanje potencijalni događaj koji nužno slijedi nakon izricanja kazne, zatvorenik osuđen na kaznu doživotnog zatvora ne bi trebao biti prisiljen čekati i izdržavati kaznu neodređeni broj godina prije nego što može podnijeti prigovor da pravni uvjeti

36. Vidjeti odjeljak „Smještanje” u ovom vodiču.

povezani s njegovom kaznom nisu u skladu s pretpostavkama članka 3. u tom pogledu. To bi bilo protivno i pravnoj sigurnosti i općim načelima o statusu žrtve u smislu tog izraza u članku 34. Konvencije. Nadalje, u slučajevima kada je kazna nakon izricanja neublaživa prema domaćem pravu, teško bi se moglo očekivati od zatvorenika da radi na vlastitoj rehabilitaciji, a da ne zna hoće li se na neodređeni budući datum možda uvesti mehanizam koji bi omogućio da se, na temelju te rehabilitacije, razmatra njegovo puštanje na slobodu. Zatvorenik osuđen na kaznu doživotnog zatvora ima pravo znati od samog početka izdržavanja kazne što mora učiniti da bi se razmatralo njegovo puštanje na slobodu i pod kojim uvjetima, uključujući to kada će se preispitivanje provesti ili kada se može zatražiti. Prema tome, kada u domaćem pravu nije predviđen nikakav mehanizam ili mogućnost preispitivanja kazne doživotnog zatvora, do nespojivosti s člankom 3. na toj osnovi dolazi već u trenutku izricanja kazne doživotnog zatvora, a ne u kasnijoj fazi lišenja slobode.

254. S obzirom na činjenično stanje u predmetu *Vinter i drugi*, stavci 123. – 131., Sud je utvrdio da je došlo do povrede članka 3. Konvencije utvrdivši da pretpostavke predviđene tom odredbom nisu bile ispunjene u odnosu ni na jednog od trojice podnositelja zahtjeva. U predmetu podnositelja zahtjeva Sud je primijetio da je domaće pravo u vezi s ovlastima izvršne vlasti da pusti na slobodu osobu osuđenu na kaznu doživotnog zatvora bilo nejasno. Osim toga, u relevantno vrijeme nije postojao mehanizam preispitivanja. Međutim, utvrđivanjem povrede u tom predmetu Sud nije imao namjeru pružiti podnositeljima nekakve izgleda za neposredno puštanje na slobodu. To treba li ih pustiti ili ne ovisilo bi, primjerice, o tome postoje li i dalje legitimni penološki razlozi za njihovo daljnje lišenje slobode i trebaju li i dalje biti lišeni slobode jer predstavljaju opasnost.

255. Nakon toga, u predmetu *Hutchinson protiv Ujedinjene Kraljevine* [VV], 2017., stavci 46. – 73., nakon razvoja događaja na domaćoj razini, za koje se smatralo da su u skladu s Konvencijom, Sud je utvrdio da nije došlo do povrede članka 3. Konvencije.

256. Sud je dosljedno primjenjivao svoju sudsku praksu iz predmeta *Vinter i drugi* u brojnim drugim predmetima u odnosu na različite zemlje.

257. U predmetu *Öcalan protiv Turske (br. 2)*, 2014., stavci 199. – 207., Sud je presudio da je došlo do povrede članka 3. Konvencije u pogledu podnositeljeve kazne doživotnog zatvora bez ikakve mogućnosti uvjetnog otpusta utvrdivši da je, u nedostatku bilo kakvog mehanizma preispitivanja, kazna doživotnog zatvora izrečena podnositelju zahtjeva predstavljala neublaživu kaznu koja predstavlja nečovječno postupanje. Sud je konkretno primijetio da mu je, s obzirom na njegov status osuđene osobe kojoj je izrečena kazna doživotnog zatvora bez mogućnosti pomilovanja za zločin protiv nacionalne sigurnosti, bilo očito zabranjeno podnijeti zahtjev za puštanje na slobodu tijekom cijelog izdržavanja kazne. Štoviše, iako je točno da prema turskom pravu predsjednik Republike ima pravo naložiti puštanje na slobodu osobe osuđene na kaznu doživotnog zatvora koja je starija ili bolesna, to puštanje iz razloga suosjećanja razlikuje se od pojma „izgleda za puštanje na slobodu” u smislu sudske prakse Suda (vidi i, primjerice, *Boltan protiv Turske*, 2019., stavci 41. – 43).

258. U predmetu *László Magyar protiv Mađarske*, 2014., stavci 54. – 59., Sud je presudio da je došlo do povrede članka 3. Konvencije u pogledu podnositeljeve kazne doživotnog zatvora bez mogućnosti za uvjetni otpust. Konkretno, nije bio uvjeren da je u mađarskom pravu zatvorenicima osuđenima na kaznu doživotnog zatvora omogućeno da znaju što moraju učiniti da bi se razmatralo njihovo puštanje na slobodu i pod kojim uvjetima. Osim toga, u pravu nije zajamčeno odgovarajuće razmatranje promjena u životu zatvorenika i njihov napredak prema rehabilitaciji.

259. Kao odgovor na presudu u predmetu *László Magyar* uvedene su određene zakonodavne promjene koje je Sud kasnije ispitao u predmetu *T.P. i A.T. protiv Mađarske*, 2016., stavci 39. – 50. Konkretno, Sud je utvrdio da je razdoblje od četrdeset godina koliko zatvorenik mora čekati prije nego što se cijela njegova kazna doživotnog zatvora prvi put preispita u okviru postupka za dobivanje pomilovanja koje se obvezno provodi, predugo te da, u svakom slučaju, ne postoje dostatne mjere zaštite u ostatku postupka predviđenog novim zakonodavstvom. Sud stoga nije bio uvjeren da se, u trenutku donošenja presude u predmetu, može smatrati da kazna doživotnog zatvora podnositeljima

pruža izgleda za puštanje na slobodu ili mogućnost preispitivanja te zakonodavstvo stoga nije u skladu s člankom 3. Konvencije (vidi i predmete *Sándor Varga i drugi protiv Mađarske*, 2021., stavci 48. – 50., i *Bancsók i László Magyar (br. 2) protiv Mađarske*, stavci 42. – 48., u kojima su se kazne doživotnog zatvora smatrale neublaživima u smislu članka 3. zbog proteka četrdeset godina prije nego što se prvi put može razmatrati uvjetni otpust zatvorenika osuđenih na kaznu doživotnog zatvora, unatoč pravu takvih zatvorenika da bez ograničenja traže pomilovanje od predsjednika u redovnom postupku pomilovanja).

260. U predmetu *Harakchiev i Tolumov protiv Bugarske*, 2014., stavci 243. – 268., koji se odnosio na kaznu doživotnog zatvora prvog podnositelja zahtjeva, Sud je utvrdio povredu članka 3. Napomenuo je da je od trenutka kada je presuda prvog podnositelja postala pravomoćna, u studenom 2004., do početka 2012. njegova neublaživa kazna doživotnog zatvora predstavljala nečovječno i ponižavajuće postupanje jer nije imao stvarne izgleda za puštanje na slobodu ni mogućnost preispitivanja kazne doživotnog zatvora, što je bilo pogoršano strogim režimom i uvjetima njegova smještaja koji su ograničavali njegovu rehabilitaciju ili provedbu osobne promjene. Tijekom tog vremena, predsjednička ovlast pomilovanja zbog koje se podnositeljeva kazna mogla smatrati smanjivom i način na koji se ona izvršavala doista su bili netransparentni i nisu bili popraćeni formalnim ili čak neformalnim mjerama zaštite. Nije bilo ni konkretnih primjera da osoba koja izdržava neublaživu kaznu doživotnog zatvora može ostvariti prilagodbu te kazne. Međutim, Sud je primijetio da je, nakon reformi iz 2012., način na koji se predsjednička ovlast pomilovanja izvršava bio jasan i da je pružio izgleda za puštanje na slobodu ili ublažavanje kazne. Od tada se, stoga, podnositeljeva neublaživa kazna doživotnog zatvora mogla, barem formalno, smatrati smanjivom (vidi i *Manolov protiv Bugarske*, 2014., stavci 51. – 52.).

261. Nasuprot tome, u predmetu *Čačko protiv Slovačke*, 2014., stavci 76. – 81., Sud je utvrdio da nije došlo do povrede članka 3. Konvencije. Konkretno je naveo da je mehanizam sudskog preispitivanja koji omogućuje uvjetni otpust zatvorenika osuđenih na kaznu doživotnog zatvora koji su u situaciji podnositelja zahtjeva nakon dvadeset i pet godina izdržavanja kazne uveden relativno nedugo nakon osude podnositelja zahtjeva i podnošenja zahtjeva Sudu. Štoviše, tijekom značajnog dijela tog razdoblja podnositelj zahtjeva nastavio je s pokušajima da ostvari pravnu zaštitu pred nacionalnim sudovima.

262. Slično tome, u predmetu *Bodein protiv Francuske*, 2014., stavci 53. – 62., Sud je utvrdio da nije došlo do povrede članka 3. Konvencije smatrajući da je u domaćem pravu predviđena mogućnost preispitivanja kazni doživotnog zatvora koja je bila dostatna, u svjetlu slobode procjene dane državama u području kaznenog pravosuđa i izricanja kazne. Sud je konkretno primijetio da je u francuskom pravu bilo predviđeno sudsko preispitivanje situacije osuđene osobe i moguća prilagodba kazne nakon trideset godina lišenja slobode. Sud je zauzeo stav da takvo preispitivanje, koje je usmjereno na ocjenu zatvorenikove opasnosti i na razmatranje toga kako se njegovo ponašanje promijenilo tijekom izdržavanja kazne, ne ostavlja mjesta sumnji u pogledu postojanja „izgleda za puštanje na slobodu” od samog početka izdržavanja kazne. U predmetu podnositelja zahtjeva, nakon što se u kaznu uračuna razdoblje provedeno u istražnom zatvoru, on će steći pravo na preispitivanje kazne dvadeset i šest godina nakon osude i, ako je prikladno, može biti uvjetno otpušten.

263. U predmetu *Murray protiv Nizozemske* [VV], 2016., stavci 113. – 127., Sud je ispitivao prigovor zatvorenika osuđenog na kaznu doživotnog zatvora koji je tvrdio da, iako je pravni mehanizam preispitivanja kazni doživotnog zatvora uveden nedugo nakon što je podnio zahtjev Sudu, on *de facto* nema nikakvih izgleda za puštanje na slobodu jer mu nikada nije pruženo nikakvo psihijatrijsko liječenje i stoga će se opasnost od ponavljanja kaznenog djela i dalje smatrati prevelikom da bi mogao ispunjavati uvjete za puštanje na slobodu. Sud je presudio da je došlo do povrede članka 3. Konvencije. Konkretno je naglasio da, prema njegovoj sudskoj praksi, države imaju široku slobodu procjene pri određivanju mjera koje su potrebne kako bi se zatvoreniku osuđenom na kaznu doživotnog zatvora pružila mogućnost da se rehabilitira. Međutim, iako je, prije nego što je podnositelj osuđen na kaznu doživotnog zatvora, ocijenjeno da mu je potrebno liječenje, nisu provedene daljnje ocjene vrste liječenja koje bi moglo biti potrebno i koje bi mu moglo biti osigurano. Posljedično, u trenutku kad je

podnio zahtjev Sudu, svaki njegov zahtjev za pomilovanje u praksi nije mogao dovesti do njegova puštanja na slobodu. Stoga njegova kazna doživotnog zatvora nije bila smanjiva *de facto* kako to zahtijeva sudska praksa Suda na temelju članka 3. Konvencije.

264. U predmetu *Matiošaitis i drugi protiv Litve*, 2017., stavci 157. – 183., Sud je presudio da je došlo do povrede članka 3. Konvencije u odnosu na šest podnositelja zahtjeva utvrdivši da se, u trenutku donošenja presude, kazne doživotnog zatvora podnositelja zahtjeva nisu mogle smatrati smanjivima u smislu članka 3. Sud je konkretno naglasio da se ublažavanje kazne doživotnog zatvora zbog smrtonosne bolesti ne može smatrati „izgledima za puštanje na slobodu”. Isto tako, pomilovanje se nije moglo smatrati mjerom koja zatvorenicima osuđenima na kaznu doživotnog zatvora pruža izgleda za ublažavanje kazne ili puštanje na slobodu. Sud nije smatrao ni da je predsjedničko pomilovanje mehanizam koji osigurava da su kazne doživotnog zatvora *de facto* smanjive iz sljedećih razloga: nije postojala obveza navođenja razloga za odbijanje zahtjeva za pomilovanje; odluke o pomilovanju nisu bile podložne sudskom preispitivanju i zatvorenici ih nisu mogli izravno osporavati; i rad nadležnog povjerenstva za pomilovanje nije bio transparentan i njegove preporuke nisu bile pravno obvezujuće za predsjednika. Osim toga, Sud je utvrdio da zatvorski uvjeti za zatvorenike osuđene na kaznu doživotnog zatvora nisu pogodovali rehabilitaciji.

265. U predmetu *Petukhov protiv Ukrajine (br. 2)*, 2019., stavci 169. – 187., Sud je presudio da je došlo do povrede članka 3. Konvencije jer podnositelj zahtjeva nije imao nikakvih izgleda za puštanje na slobodu ni mogućnost preispitivanja njegove kazne doživotnog zatvora. Konkretno, predsjedničko pomilovanje, jedini postupak za ublažavanje kazni doživotnog zatvora u Ukrajini, nije bilo jasno formulirano niti je bilo popraćeno odgovarajućim postupovnim jamstvima protiv zlouporabe. Nadalje, uvjeti smještaja zatvorenika osuđenih na kaznu doživotnog zatvora u Ukrajini zatvorenicima su onemogućavali da napreduju prema rehabilitaciji, a vlastima da stoga provedu stvarno preispitivanje njihove kazne.

266. U predmetu *Marcello Viola protiv Italije (br. 2)*, 2019., stavci 103. – 138., Sud je utvrdio povredu članka 3. Konvencije. Smatrao je da je kazna doživotnog zatvora izrečena podnositelju zahtjeva na temelju mjerodavne odredbe za kaznena djela povezana s mafijom u pretjeranoj mjeri ograničila njegove izgleda za puštanje na slobodu i mogućnost preispitivanja njegove kazne. Konkretno, pristup mogućnosti privremenog puštanja na slobodu ili drugih prilagodbi kazne ovisio je o podnositeljevoj „suradnji s pravosudnim tijelima”. Sud je imao dvojbe u pogledu slobodne prirode izbora zatvorenika da surađuje s vlastima i primjerenosti izjednačavanja nesuradnje s opasnošću zatvorenika za društvo. Zapravo, nedostatak „suradnje s pravosudnim tijelima” doveo je do nepobitne pretpostavke opasnosti zbog koje je podnositelj lišen svih realnih izgleda za puštanje na slobodu. Stoga je podnositelju bilo nemoguće dokazati da njegovo lišenje slobode više nije opravdano na temelju legitimnih penoloških razloga: daljnjim izjednačavanjem nesuradnje s nepobitnom pretpostavkom opasnosti za društvo u postojećem se režimu opasnost osobe zapravo ocjenjivala s obzirom na vrijeme kada je kazneno djelo počinjeno, umjesto da se u obzir uzme proces reintegracije i svaki napredak koji je osoba ostvarila od osude. Ta nepobitna pretpostavka zapravo je spriječila nadležni sud da ispita zahtjev za privremeno puštanje na slobodu i da utvrdi je li se dotična osoba, tijekom lišenja slobode, promijenila i napredovala prema rehabilitaciji do te mjere da njezino lišenje slobode više nije opravdano penološkim razlozima. Sudjelovanje suda bilo je ograničeno na utvrđivanje toga da uvjeti suradnje nisu bili ispunjeni i sud nije mogao ocijeniti zatvorenikovu pojedinačnu povijest i njegov napredak prema rehabilitaciji.

267. U tom predmetu Sud je i na temelju članka 46. Konvencije uputio na to da država treba provesti reformu režima kazne doživotnog zatvora, po mogućnosti uvođenjem zakonodavstva, kako bi se zajamčila mogućnost preispitivanja kazne. To bi trebalo omogućiti vlastima da utvrde je li se tijekom izdržavanja kazne zatvorenik promijenio i napredovao prema rehabilitaciji do te mjere da njegovo lišenje slobode više nije opravdano na temelju legitimnih penoloških razloga te istovremeno omogućiti osuđenoj osobi da zna što mora učiniti kako bi se razmatralo njezino puštanje na slobodu i koji su povezani uvjeti. Sud je primijetio da se prekid veza s mafijaškim krugovima može izraziti i na druge

načine osim suradnje s pravosudnim tijelima i automatskog mehanizma predviđenog važećim zakonodavstvom. Ipak, Sud je naveo da mogućnost podnošenja zahtjeva za puštanje na slobodu ne sprječava nužno vlasti da odbiju zahtjev ako dotična osoba i dalje predstavlja opasnost za društvo.

D. Osobe lišene slobode u kontekstu oružanog sukoba

268. U predmetu *Gruzija protiv Rusije (II)* [VV], 2021., stavci 235., 242. – 252., 267. i 272. – 281., Sud je ispitivao pitanje uvjeta boravka u zatvoru gruzijskih civila i ratnih zarobljenika lišenih slobode od strane ruskih i/ili južnoosetijskih snaga (čije se djelovanje može pripisati ruskim vlastima) nakon vojnog sukoba u Gruziji. Sud je utvrdio da u tom kontekstu nema sukoba između članka 3. Konvencije i međunarodnog humanitarnog prava, kojima je općenito predviđeno da se s osobama lišenima slobode (civilima i ratnim zarobljenicima) mora postupati čovječno i da moraju biti zadržani u prikladnim uvjetima.

269. S obzirom na činjenično stanje predmeta, u odnosu na civile lišene slobode, Sud je utvrdio povredu članka 3. u pogledu, konkretno, nedostatka osobnog prostora u pritvorskim centrima miješanja muškaraca i žena, nedostatke posteljine i nedostatka osnovnih zdravstvenih i sanitarnih uvjeta. Štoviše, Sud je primijetio da su osobe lišene slobode bile podvrgnute šikanirajućem i ponižavajućem postupanju od strane stražara: često su im upućivane uvrede i ponekad su primali udarce, primjerice po dolasku u centar za lišenje slobode, a bili su i prisiljeni čistiti ulice i sakupljati mrtva tijela. Kad je riječ o ratnim zarobljenicima, Sud je istaknuo da oni imaju poseban zaštićeni status prema međunarodnom humanitarnom pravu, koji u okolnostima predmeta nije bio poštovan jer su bili podvrgnuti različitim oblicima zlostavljanja koje predstavlja mučenje.

VIII. Prava zatvorenika u sudskom postupku

Članak 6. Konvencije

„1. Radi utvrđivanja svojih prava i obveza građanske naravi ili u slučaju podizanja optužnice za kazneno djelo protiv njega svatko ima pravo da zakonom ustanovljeni neovisni i nepristrani sud pravično, javno i u razumnom roku ispita njegov slučaj ...

...

3. Svatko optužen za kazneno djelo ima najmanje sljedeća prava:

...

c) da se brani sam ili uz branitelja po vlastitom izboru, a ako nema dovoljno sredstava platiti branitelja, ima pravo na besplatnog branitelja, kad to nalažu interesi pravde”

Članak 34. Konvencije

„Sud može primati zahtjeve bilo koje fizičke osobe, nevladine organizacije ili skupine pojedinaca koji tvrde da su žrtve povrede prava priznatih u ovoj Konvenciji ili dodatnim protokolima što ih je počinila jedna visoka ugovorna stranka. Visoke ugovorne stranke obvezuju se da ni na koji način neće sprečavati djelotvorno vršenje toga prava.”

A. Pristup pravnom savjetovanju

270. Brzi pristup odvjetniku važna je protuteža ranjivosti osoba u policijskom pritvoru, temeljna je zaštita od prisile i zlostavljanja te pomaže u sprječavanju pogrešne primjene prava i ispunjavanju

ciljeva poštenog suđenja na temelju članka 6. Konvencije (*Salduz protiv Turske* [VV], 2008., stavci 53. – 54.; *Ibrahim i drugi protiv Ujedinjene Kraljevine* [VV], 2016., stavak 255.). Sa stajališta prava na pošteno suđenje, takvo pravo mora biti priznato svakom tko je „optužen za kazneno djelo”. Pravo na pristup odvjetniku može se ograničiti ako postoje uvjerljivi razlozi koji opravdavaju takvo ograničenje i ako to ograničenje nije nanijelo štetu ukupnoj poštenosti postupka.³⁷

271. Vlasti moraju osigurati povjerljivost komunikacije između zatvorenika i njegova odvjetnika, a to može obuhvaćati i druge zakonske zastupnike (*A.B. protiv Nizozemske*, 2002., stavak 86.). Nadalje, Sud je smatrao da bi u pravilu dopisivanje između stvarnog ili potencijalnog podnositelja zahtjeva i njegova zastupnika pred Sudom trebalo biti povjerljivo (*Yefimenko protiv Rusije*, 2013., stavak 144.).

272. Sud je prepoznao da je određena razina kontrole nad dopisivanjem zatvorenika prihvatljiva i nije sama po sebi nespojiva s Konvencijom, uzimajući u obzir uobičajene i razumne zahtjeve boravka u zatvoru (*Campbell protiv Ujedinjene Kraljevine*, 1992., stavak 45.).

273. Međutim, prema sudskoj praksi Suda, svaka osoba koja se želi savjetovati s odvjetnikom treba to moći slobodno učiniti u uvjetima koji pogoduju potpunoj i nesputanoj raspravi. Iz tog je razloga odnos između odvjetnika i njegove stranke u načelu povlašten. Sud je mnogo puta naglasio važnost prava zatvorenika da komunicira s odvjetnikom tako da ih zatvorske vlasti ne mogu čuti. Analogno, isto vrijedi i za tijela uključena u postupak protiv njega. Doista, kad odvjetnik ne bi bio u mogućnosti posavjetovati se sa svojom strankom i primiti od nje povjerljive upute, to bi u značajnoj mjeri smanjilo korisnost njegove pomoći, a svrha je Konvencije jamčiti prava koja su praktična i djelotvorna. Nije u skladu s načelima povjerljivosti i odvjetničke tajne koja se odnose na odnose između odvjetnika i njegove stranke da je njihovo dopisivanje podložno rutinskoj kontroli od strane pojedinaca ili vlasti koji bi mogli imati izravan interes u predmetu dopisivanja. S obzirom na ta načela, Sud je smatrao da bi čitanje pošte zatvorenika odvjetniku i odvjetnika zatvoreniku trebalo biti dopušteno samo u izvanrednim okolnostima kada vlasti mogu opravdano smatrati da se odvjetnička tajna zloupotrebljava u smislu da sadržaj pisma ugrožava sigurnost zatvora ili sigurnost drugih ili je na drugi način kaznene prirode. Što se sve može smatrati „opravdanim razlogom” ovisit će o svim okolnostima, ali podrazumijeva postojanje činjenica ili informacija koje bi objektivnog promatrača uvjerile da se taj povlašten komunikacijski kanal zloupotrebljava (*ibid.*, stavci 46. – 48; *Piechowicz protiv Poljske*, 2012., stavak 239.).

B. Djelotvorno sudjelovanje u domaćem sudskom postupku

274. U kontekstu kaznenog postupka, u načelu, zatvorenici bi trebali uživati sva jamstva poštenog suđenja iz članka 6. Konvencije.³⁸ Međutim, u nekim slučajevima, njihovo djelotvorno sudjelovanje u postupku može uključivati potrebu za poduzimanjem daljnjih pozitivnih mjera od strane vlasti kojima se zatvorenicima omogućava da se pravilno pripreme za predmet (predmetu *Rook protiv Njemačke*, 2019., stavak 65., u kojem je podnositelju zahtjeva i njegovu odvjetniku u zatvoru omogućen uvid u relevantne elektroničke dokumente).

275. U situaciji kada je optuženik bio lišen slobode, prevezen i zatvoren u zgradi suda u izuzetno skućenim uvjetima, kada je bio izložen tolikoj prenapučenosti da nije mogao čitati ni pisati i kada nije imao odgovarajući pristup prirodnom svjetlu i zraku ili odgovarajućoj opskrbi hranom i pićem, Sud je smatrao da se nije mogao pravilno pripremiti za svoj predmet i djelotvorno sudjelovati u postupku, kako je propisano člankom 6. Konvencije. Sud je naglasio da je takva situacija nedvojbeno narušila njegovu sposobnost koncentracije i intenzivne mentalne aktivnosti u satima neposredno prije sudskih ročišta, što nije moglo biti ublaženo činjenicom da mu je pomagao tim profesionalnih odvjetnika (*Moiseyev protiv Rusije*, 2008., stavak 222.).

37. Dodatno vidjeti *Vodič kroz članak 6. (kazneni aspekt) Europske konvencije o ljudskim pravima*.

38. Dodatno vidjeti *Vodič kroz članak 6. (kazneni aspekt) Europske konvencije o ljudskim pravima*.

276. Štoviše, mjere zatvaranja zatvorenika u sudnici mogu utjecati na poštenost rasprave zajamčenu člankom 6. Konvencije, posebice mogu utjecati na ostvarivanje prava optuženika da djelotvorno sudjeluje u postupku i da primi praktičnu i djelotvornu pravnu pomoć (*Svinarenko i Slyadnev protiv Rusije* [VV], 2014., stavak 134., s daljnjim upućivanjima). Stoga je na domaćim sudovima da odaberu najprikladnije sigurnosne mjere za određeni slučaj uzimajući u obzir interese djelovanja pravosudnog sustava, dojam da je postupak pošten i presumpciju nevinosti; moraju istovremeno osigurati optuženikovo pravo djelotvornog sudjelovanja u postupku i pravo primanja praktične i djelotvorne pravne pomoći (*Yaroslav Belousov protiv Rusije*, 2016., stavak 152.).

277. Tako je, primjerice, u slučaju kada je podnositelj bio zatvoren u prenapučenu staklenu kabinu u suprotnosti s člankom 3. Konvencije Sud utvrdio da bi bilo teško takvo ponižavajuće postupanje uskladiti s pojmom poštenog suđenja, uzimajući u obzir važnost jednakosti stranaka u postupku, presumpciju nevinosti i povjerenje koje sudovi moraju poticati u javnosti u demokratskom društvu, a prije svega kod optuženika (*Ibid.*, stavci 149. – 150.). Štoviše, čak i kada određena mjera zatvaranja u sudnici sama po sebi nije u suprotnosti s člankom 3., ona ipak može otežati djelotvorno sudjelovanje optuženika u postupku. U predmetu *Yaroslav Belousov protiv Rusije*, 2016., stavci 151. – 153., mjera smještaja optuženika u staklenu kabinu u sudnici, koja se rutinski primjenjivala, spriječila je povjerljivo komuniciranje podnositelja sa svojim odvjetnikom i njegovo rukovanje dokumentima ili vođenje bilješki. Budući da nadležni sud nije prepoznao tu situaciju i nije ju razmotrio, Sud je utvrdio povredu članka 6. stavka 1. i stavka 3. točaka (b) i (c) Konvencije.

278. Kad je riječ o sudjelovanju zatvorenika u parničnom postupku³⁹, Sud je prepoznao da u okviru postupka koji se odnosi na kontekst zatvora mogu postojati praktični razlozi i razlozi politike za uspostavu pojednostavljenih postupaka za rješavanje različitih pitanja koja se mogu pojaviti pred nadležnim tijelima. Sud ne isključuje ni to da bi se pojednostavljeni postupak mogao provoditi putem pisanog postupka pod uvjetom da je taj postupak u skladu s načelima poštenog suđenja zajamčenog člankom 6. stavkom 1. Konvencije. Međutim, čak i u takvom postupku stranke moraju barem imati priliku zatražiti provođenje javne rasprave iako sud može odbiti zahtjev i održati raspravu zatvorenu za javnost (*Altay protiv Turske (br. 2)*, 2019., stavak 77.).

279. Nadalje, Sud je smatrao da zastupanje može biti prikladno rješenje u slučajevima kada stranka ne može osobno stupiti pred građanski sud. S obzirom na očite poteškoće povezane s prijevozom osoba lišenih slobode s jednog mjesta na drugo, Sud u načelu može prihvatiti da u slučajevima kada se zahtjev ne temelji na osobnim iskustvima tužitelja, zastupanje osobe lišene slobode od strane odvjetnika ne bi predstavljalo povredu načela jednakosti stranaka u postupku. U tu svrhu, Sud mora ispitati bi li podnesci podnositelja zahtjeva osobno bili „važan dio tužiteljeva iznošenja argumentacije i praktički jedini način da se osigura kontradiktorni postupak” (*Margaretić protiv Hrvatske*, 2014., stavak 128., s daljnjim upućivanjima).

280. Tako je, primjerice, u predmetu *Margaretić*, stavak 132., u kojem je podnositelj zahtjeva bio lišen slobode i nije se mogao osobno pojaviti pred sudom, Sud utvrdio da nije došlo do povrede članka 6. stavka 1. Konvencije. Naveo je konkretno da zahtjev podnositelja nije ovisio o pojedinostima njegova osobnog iskustva, već o rješenju pitanja pravne prirode te da mu je dana razumna mogućnost da djelotvorno iznese svoju argumentaciju preko zastupnika.

281. Nasuprot tome, u predmetu *Altay protiv Turske (br. 2)*, 2019., stavci 79. – 82., Sud je primijetio da u predmetu podnositelja zahtjeva nije održana usmena rasprava ni u jednoj fazi domaćeg postupka iako se predmet odnosio na činjenična i pravna pitanja. Prema domaćem zakonodavstvu, postupak je proveden na temelju spisa predmeta, a ni podnositelj zahtjeva ni njegov izabrani zastupnik nisu mogli prisustvovati ročištima. Sud je stoga utvrdio povredu članka 6. stavka 1. Konvencije.

39. Dodatno vidjeti *Vodič kroz članak 6. (građanski aspekt) Europske konvencije o ljudskim pravima*.

C. Komunikacija sa Sudom

282. Kad je riječ o komunikaciji zatvorenika sa Sudom, važno je napomenuti da članak 34. Konvencije sadrži obvezu da se neće sprječavati djelotvorno vršenje prava na podnošenje zahtjeva pred Sudom, što isključuje bilo kakvo miješanje u pravo pojedinca da pred Sudom djelotvorno podnese prigovor i vodi postupak (*Cano Moya protiv Španjolske*, 2016., stavak 43., s daljnjim upućivanjima).

283. S tim u vezi Sud je naglasio da je od najveće važnosti za djelotvorno funkcioniranje sustava podnošenja pojedinačnih zahtjeva, zajamčenog člankom 34. Konvencije, to da su podnositelji zahtjeva ili potencijalni podnositelji zahtjeva u mogućnosti slobodno komunicirati sa Sudom bez podvrgavanja bilo kakvom obliku pritiska vlasti da povuku ili preinače svoje prigovore. U tom kontekstu, „pritisak” uključuje ne samo izravnu prisilu i očigledna djela zastrašivanja već i druge neprikladne neizravne radnje ili kontakte namijenjene odvratanju ili obeshrabrivanju podnositelja zahtjeva od vođenja postupka na temelju Konvencije (*Chaykovskiy protiv Ukrajine*, 2009., stavak 85.).

284. Sud je naglasio i važnost poštovanja povjerljivosti svojeg dopisivanja s podnositeljima jer se ono može odnositi na navode protiv zatvorskih vlasti ili zatvorskih službenika. Otvaranje pisama Suda ili upućenih Sudu, bez obzira na to je li pročitani njihov sadržaj, nedvojbeno otvara mogućnost da to također potencijalno može, povremeno, izazvati opasnost od odmazde od strane zatvorskog osoblja protiv dotičnog zatvorenika. Otvaranje pisama od strane zatvorskih vlasti može na podnositelje djelovati kao zastrašivanje i tako ih spriječiti da podnesu svoje zahtjeve Sudu (*Klyakhin protiv Rusije*, 2004., stavci 118. – 119). Štoviše, neproslijeđivanjem određenih priloga koje Sud u prepisci šalje podnositeljima zahtjeva može se podnositeljima uskratiti informacije bitne za djelotvorno postupanje po njihovim zahtjevima (*Chaykovskiy protiv Ukrajine*, 2009., stavak 87.).

285. Iako je Sud utvrdio da zabrana sprječavanja ostvarivanja prava podnošenja zahtjeva ne znači automatski da država ima obvezu podnositeljima zahtjeva osigurati preslike svih ili bilo kojih željenih dokumenata ili im osigurati tehničke mogućnosti po njihovu izboru za izradu vlastitih preslika (*Kornakovs protiv Latvije*, 2006., stavci 171. – 174), Sud je utvrdio i da članak 34. Konvencije može nametnuti državnim tijelima obvezu pružanja preslika dokumenata podnositeljima zahtjeva koji se nalaze u situaciji posebne ranjivosti i ovisnosti i koji ne mogu nabaviti dokumente potrebne za njihove spise bez potpore države (*Naydyon protiv Ukrajine*, 2010., stavak 63.; *Cano Moya protiv Španjolske*, 2016., stavak 50.). Štoviše, u nekim slučajevima, odbijanje zatvorske uprave da podnositelju nabavi omotnice, poštanske marke i papir za pisma potrebne za dopisivanje sa Sudom može predstavljati nepoštovanje od strane tužene države njezine pozitivne obveze da osigura djelotvorno poštovanje podnositeljeva prava na poštovanje njegova dopisivanja (*Cotleț protiv Rumunjske*, 2003., stavci 60. – 65.).

286. Slično tome, u nekim slučajevima, ostvarivanje podnositeljeva prava na podnošenje zahtjeva na konkretan i djelotvoran način može podrazumijevati potrebu da tužena država poduzme pozitivne mjere, kao što je imenovanje odvjetnika podnositelju iz sustava besplatne pravne pomoći i osiguravanje da tako imenovani odvjetnik obavlja dužnosti profesionalno i najbolje što može (*Feilazoo protiv Malte*, 2021., stavci 125. – 132.).

IX. Sloboda mišljenja, savjesti i vjeroispovijedi

Članak 9. Konvencije

„1. Svatko ima pravo na slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijedi; to pravo uključuje slobodu da se promijeni vjeroispovijed ili uvjerenje i slobodu da se pojedinačno ili u zajednici s drugima, javno ili privatno, iskazuje svoju vjeroispovijed ili uvjerenje bogoslužjem, poučavanjem, praktičnim vršenjem i obredima.

2. Sloboda iskazivanja vjeroispovijedi ili uvjerenja podvrgnut će se samo takvim ograničenjima koja su propisana zakonom i koja su u demokratskom društvu nužna radi interesa javnog reda i mira, zaštite javnog reda, zdravlja ili morala ili radi zaštite prava i sloboda drugih.“

287. Činjenica da zatvorenici općenito i dalje uživaju sva temeljna prava i slobode zajamčene Konvencijom, osim prava na slobodu u slučaju zakonitog lišenja slobode, na poseban način utječe na pravo zatvorenika na praktično vršenje vjeroispovijedi. Prema tome, nemogućnost zatvorenika da sudjeluje u vjerskim obredima predstavlja miješanje u njegovu „slobodu da iskazuje svoju vjeroispovijed ili uvjerenje“ na temelju članka 9. Konvencije (*Poltoratskiy protiv Ukrajine*, 2003., stavak 167.; *Moroz protiv Ukrajine*, 2017., stavak 105.). S tim u vezi, iako je Sud prepoznao važnost zatvorske stege, naglasio je da je formalistički pristup koji ograničava mogućnost iskazivanja vjerskih uvjerenja na temelju stege neprihvatljiv, posebice kada se očito zanemaruje pojedinačna situacija zatvorenika i ne uzima u obzir pretpostavka uspostavljanja pravične ravnoteže između suprotstavljenih privatnih i javnih interesa (*Korostelev protiv Rusije*, 2020., stavak 59.).

288. S druge strane, Sud je smatrao da je činjenica da osoba mora moliti, čitati vjersku literaturu i meditirati u prisutnosti drugih neugodnost koja je gotovo neizbježna u zatvorima, ali koja nije u suprotnosti sa samom biti slobode iskazivanja vjeroispovijedi (*Kovaļkovs protiv Latvije* (odl.), 2012., stavak 67.). Slično tome, nemogućnost zatvorenika da upotrebljava određene predmete u vjerskim obredima koji nisu bitni za iskazivanje zatvorenikove vjeroispovijedi i koji bi mogli uznemiriti druge zatvorenike razmjern je odgovor na potrebu zaštite prava i sloboda drugih u smislu članka 9. stavka 2. Konvencije (*Ibid.*, stavak 68.). Sud je smatrao i da, kao opće pravilo, članak 9. zatvorenici ne daje pravo da propovijedaju u ustanovi u kojoj su smješteni, kao ni pravo da iskazuju svoju vjeroispovijed izvan te ustanove (*J.L. protiv Finske* (odl.), 2000.). Nadalje, članak 9. zatvorenici ne daje pravo da im se dodijeli poseban status „političkog zatvorenika“ ili da se prema njima postupa kao prema takvima (*McFeeley i drugi protiv Ujedinjene Kraljevine*, 1980.).

289. U sudskoj praksi Suda, pitanje u vezi s pravima zatvorenika na temelju članka 9. može se otvoriti u vezi sa sljedećim situacijama:⁴⁰

- nemogućnost zatvorenika da primaju posjete svećenika ili pastora (*Mozer protiv Republike Moldavije i Rusije* [VV], 2016., stavak 201.)
- odbijanje nadležnih vlasti da podnositeljima zahtjeva, koji su zadržani u pritvoru, odobre da prisustvuju vjerskim obredima i zapljena vjerskih knjiga i određenih predmeta (*Moroz protiv Ukrajine*, 2017., stavci 104. – 109.)
- odbijanje zatvorske uprave da uzme u obzir posebne prehrambene potrebe zatvorenika (*Jakóbski protiv Poljske*, 2010., stavci 48. – 55.)⁴¹
- stegovna kazna izrečena za iskazivanje vjerskog uvjerenja (*Korostelev protiv Rusije*, 2020., stavak 50.)

40. Dodatno vidjeti [Vodič kroz članak 9. Europske konvencije o ljudskim pravima](#).

41. Vidjeti odjeljak „Prehrana“ u ovom vodiču.

- pretjerano stroga pravila za utvrđivanje promjene vjerske pripadnosti zatvorenika i nedostatak koordinacije među različitim zatvorskim ustanovama pri evidentiranju činjenica koje se odnose na vjersku pripadnost zatvorenika (*Saran protiv Rumunjske*, 2020.; *Neagu protiv Rumunjske*, 2020.; vidi, nasuprot tome, predmet *Mariş protiv Rumunjske* (odl.), 2020., u kojem pogrešan unos vjeroispovijedi zatvorenika u njegov zatvorski spis ni na koji način nije utjecao na njegovo pravo da iskazuje svoje vjersko uvjerenje).

290. Navedena načela koja se odnose na prava zatvorenika na temelju članka 9. na odgovarajući su način primjenjiva u kontekstu kućnog pritvora (*Süveges protiv Mađarske*, 2016., stavci 151. – 157.) i zadržavanja u prihvatnom centru za imigrante (*C.D. i drugi protiv Grčke*, 2013., stavci 78. – 79.).

291. U tom kontekstu potrebno je napomenuti i da je u slučaju osobe prisilno smještene u zatvorsku bolnicu na koju je izvršavan pritisak da „ispravi” svoja uvjerenja i prakse Sud utvrdio povredu članka 9. Konvencije. Sud se pozvao na načela prema kojima sloboda iskazivanja vlastitih vjerskih uvjerenja uključuje i negativan aspekt, odnosno pravo pojedinaca da se od njih ne traži da otkriju svoju vjeru ili vjerska uvjerenja i da ne budu prisiljeni zauzeti stav iz kojeg se može zaključiti imaju li takva uvjerenja. Posljedično, državne vlasti nisu ovlaštene intervenirati u područje slobode savjesti pojedinca ni pokušavati otkriti njegova vjerska uvjerenja ili ga obvezati da otkrije ta uvjerenja. Sud je naglasio i primarnu važnost prava na slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijedi te činjenice da država ne može narediti u što neka osoba vjeruje ili poduzimati prisilne korake kako bi je natjerala da promijeni svoja uvjerenja (*Mockutė protiv Litve*, 2018., stavci 119. i 121. – 131.).

X. Sloboda izražavanja

Članak 10. Konvencije

„1. Svatko ima pravo na slobodu izražavanja. To pravo obuhvaća slobodu mišljenja i slobodu primanja i širenja informacija i ideja bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice. ...

2. Kako ostvarivanje tih sloboda obuhvaća dužnosti i odgovornosti, ono može biti podvrgnuto formalnostima, uvjetima, ograničenjima ili kaznama propisanim zakonom, koji su u demokratskom društvu nužni radi interesa državne sigurnosti, teritorijalne cjelovitosti ili javnog reda i mira, radi sprječavanja nereda ili zločina, radi zaštite zdravlja ili morala, radi zaštite ugleda ili prava drugih, radi sprječavanja odavanja povjerljivih informacija ili radi očuvanja autoriteta i nepristranosti sudbene vlasti.”

292. Prema sudskoj praksi Suda, sloboda izražavanja ne prestaje ispred zatvorskih vrata. Nema govora da osoba gubi svoje pravo na slobodu izražavanja na temelju članka 10. Konvencije samo zbog svojeg statusa zatvorenika. Zatvorenici i dalje uživaju pravo na slobodu izražavanja bez obzira na lišenje slobode (*Yankov protiv Bugarske*, 2003., stavak 126.; *Donaldson protiv Ujedinjene Kraljevine* (odl.), 2011., stavci 18. – 19.). Tako je, primjerice, Sud utvrdio da odbijanje zatvorskih vlasti da zatvorenicima dostave određena izdanja novina predstavlja miješanje u pravo podnositelja zahtjeva na primanje informacija i ideja na temelju članka 10. (*Mesut Yurtsever i drugi protiv Turske*, 2015., stavak 102.; *Mehmet Çiftci protiv Turske*, stavci 36. – 46.; vidi, sa stajališta članka 8., *Mirgadirov protiv Azerbajdžana i Turske*, 2020., stavak 115.).

293. U skladu s tim, svako ograničenje prava zatvorenika na slobodu izražavanja mora biti opravdano u smislu članka 10. stavka 2. Konvencije, iako to opravdanje mogu biti razlozi sigurnosti, posebice sprječavanje zločina i nereda, koji neizbježno proizlaze iz okolnosti povezanih sa smještajem u zavoru (*Ibid.*). Načelo razmjernosti zahtijeva uočljivu i dostatnu vezu između sankcije te ponašanja i situacije dotične osobe. U tom kontekstu, neovisan sud, vođenjem kontradiktornog postupka, pruža snažnu

zaštitu od proizvoljnosti. U svakom slučaju, opravdanje za miješanje u slobodu izražavanja zatvorenika ne može se temeljiti samo na tome što bi moglo biti uvredljivo za javnost (*Nilsen protiv Ujedinjene Kraljevine* (odl.), 2008., stavci 49. – 50.).

294. Štoviše, određena kontrola nad sadržajem komunikacije zatvorenika izvan zatvora dio je uobičajenih i razumnih zahtjeva boravka u zatvoru i nije, u načelu, nespojiva s člankom 10. Konvencije (*Ibid.*, stavak 51.).⁴²

295. U predmetu *Yankov protiv Bugarske*, 2003., stavci 130. – 145., Sud je utvrdio da kažnjavanje zatvorenika osamljivanjem u stegovnoj ćeliji u trajanju od sedam dana zbog umjereno uvredljivih izjava protiv pravosudnog i zatvorskog sustava u osobnom rukopisu predstavlja miješanje u njegovo pravo na slobodu izražavanja. Sud je smatrao da je neprihvatljivo da su činjenične izjave u rukopisu podnositelja zahtjeva zahtijevale njegovo stegovno kažnjavanje. Naglasio je da su vlasti trebale pokazati suzdržanost u svojem odgovoru, posebno imajući u vidu to što primjedbe nikada nisu prosljeđene drugim zatvorenicima i što nije postojala neposredna opasnost od širenja rukopisa, čak i ako je iznesen iz zatvora, jer nije bio u obliku spremnom za objavu. Ukratko, Sud je utvrdio da nije uspostavljena pravična ravnoteža između slobode izražavanja podnositelja zahtjeva s jedne strane i legitimnog cilja zaštite ugleda državnih službenika i održavanja autoriteta pravosuđa s druge strane, što je dovelo do povrede podnositeljeva prava na temelju članka 10. Konvencije (vidi i predmet *Skatka protiv Poljske*, 2003., koji se odnosio na uvredljive izjave zatvorenika na račun suca u pismu predsjedniku suda).

296. Nasuprot tome, u predmetu *Nilsen protiv Ujedinjene Kraljevine*, 2008., stavci 51. – 58., Sud je utvrdio da je zapljena autobiografskog rukopisa u kojem se slikovito opisuju zločini zatvorenika opravdana radi zaštite zdravlja ili morala i zaštite ugleda ili prava drugih u smislu članka 10. Konvencije. U tom smislu, Sud je posebnu pozornost posvetio utjecaju na obitelji i preživjele žrtve. Prema mišljenju Suda, činjenica da je počinitelj kaznenih djela ubojstva i sakaćenja nastojao za osobno zadovoljstvo objaviti vlastiti prikaz tih zločina bila je uvreda ljudskom dostojanstvu, jednoj od temeljnih vrijednosti na kojima se temelji Konvencija. Štoviše, Sud je istaknuo, u pogledu osjećaja bijesa u javnosti, da postoji materijalna i bitna razlika između počinitelja teških, izopačenih i ozbiljnih zločina koji objavljuje vlastiti detaljan autobiografski opis tih kaznenih djela i treće osobe koja piše o zločinima i počinitelju, zbog čega činjenica da je prikaz ubojstava već bio u javnoj domeni nije bila dovoljna da opravda podnositeljev zahtjev za objavljivanje njegova rukopisa.

297. S druge strane, u predmetu *Zayidov protiv Azerbajdžana (br. 2)*, 2022., zatvorske vlasti oduzele su i uništile 278 stranica rukopisa novinara koji je bio lišen slobode u kojem je iznio svoja iskustva i razmišljanja o svojem trenutačnom lišenju slobode, kao i o političkim događajima u zemlji te svoja sjećanja na određene događaje i ličnosti u proteklih dvadeset godina njegova života. Vlasti su smatrale da rukopis sadrži nepristojne i uvredljive izjave o državnom vrhu i trenutačnim državnim dužnosnicima te uvredljive izraze upućene osoblju ustanove za lišenje slobode. Sud je smatrao da takav postupak vlasti predstavlja miješanje u podnositeljevu slobodu izražavanja na temelju članka 10. To miješanje temeljilo se na Internom stegovnom pravilniku, u kojem nisu bile predviđene dostatne postupovne mjere zaštite od proizvoljnih odluka zatvorske uprave i u biti je upravi dana neograničena ovlast da ocijeni sadržaj rukopisa. Sud je smatrao da je takav zakonski propis nespojiv s pretpostavkom „propisano zakonom” na temelju članka 10. stavka 2. Konvencije.

298. U predmetu *Bidart protiv Francuske*, 2015., stavci 39. – 47., u kojem je dio zatvorenikova privremenog puštanja na slobodu bio uvjetovan njegovim suzdržavanjem od širenja bilo kakvog djela ili audiovizualnog rada čiji je on autor ili suautor, a koji se u cijelosti ili djelomično odnosi na kazneno djelo terorizma za koje je osuđen, Sud je utvrdio da nije došlo do neopravdanog miješanja u njegovu slobodu izražavanja na temelju članka 10. Konvencije. Sud je posebno uzeo u obzir prava žrtava i

42. Vidjeti odjeljak „Zaštita različitih sredstava komunikacije” u ovom vodiču.

osjetljiv kontekst u vezi s kaznenim djelima terorizma za koja je podnositelj zahtjeva bio osuđen. Naglasio je i činjenicu da je predmetno miješanje podvrgnuto sudskom preispitivanju.

299. U predmetu *Donaldson protiv Ujedinjene Kraljevine*, 2011., stavci 20. – 33., Sud je prihvatio da zabrana isticanja simbola na odjeći (Uskrсни ljiljan) predstavlja miješanje u slobodu izražavanja zatvorenika na temelju članka 10. Konvencije. Međutim, prema mišljenju Suda, takvo miješanje očito je težilo legitimnim ciljevima sprječavanja nereda i zločina i zaštite prava drugih. Kad je riječ o razmjernosti mjere, Sud je naglasio da države uživaju široku slobodu procjene pri ocjenjivanju toga koji bi amblemi potencijalno mogli raspiniti postojeće napetosti jer kulturni i politički amblemi imaju višestruka značenja koja u potpunosti mogu razumjeti samo oni koji poznaju povijesnu pozadinu. Uskrсни ljiljan smatra se simbolom neraskidivo povezanim s dotičnim sukobom zajednice jer se nosi u spomen na republikance ubijene u Sjevernoj Irskoj. Stoga je on jedan od brojnih amblema koji se smatraju neprikladnima na radnome mjestu i u zajedničkim prostorijama zatvora Sjeverne Irske jer se može smatrati uvredljivim i stoga izazvati nasilje i nered ako se nosi u javnosti. U podnositeljevu predmetu, miješanje kojemu se prigovara bilo je relativno usko jer se odnosilo samo na zatvorenike kada su bili izvan svojih ćelija i u danim okolnostima bilo je razmjerno legitimnom cilju sprječavanja nereda. Sud je podnositeljev prigovor proglasio nedopuštenim kao očigledno neosnovan.

300. U predmetu *Mehmet Çiftçi i Suat İncedere protiv Turske*, 2022., Sud je utvrdio da stegovna sankcija (ograničenje komunikacije na mjesec dana) za pjevanje pjesama i recitiranje poezije u spomen na povijesni događaj (u kojem su neki zatvorenici ubijeni i ozlijeđeni u kontekstu sigurnosne operacije u zatvoru) predstavlja nerazmjerno miješanje u slobodu izražavanja podnositelja zahtjeva. Sud je konkretno utvrdio da tu stegovnu sankciju, iako je bila umjerena, domaća tijela nisu propisno opravdala jer nisu provela ocjenu razmjernosti uključenih relevantnih interesa.

XI. Rad u zatvoru

Članak 4. Konvencije

„...

2. Nitko se ne smije siliti na prisilan ili obvezatan rad.

3. U svrhu tumačenja ovoga članka pojam 'prisilni ili obvezatni rad' ne obuhvaća:

a) svaki rad koji se u skladu s člankom 5. ... Konvencije zahtijeva od neke osobe na redovitom izdržavanju kazne ili za vrijeme uvjetnog otpusta na slobodu

...”

301. Sud je u svojoj praksi utvrdio da se rad u zatvoru u brojnim aspektima razlikuje od rada redovnih zaposlenika. Njegov je glavni cilj rehabilitacija i resocijalizacija. Radno vrijeme, naknada i upotreba dijela te naknade kao doprinosa uzdržavanju ukazuju na poseban kontekst zatvora (*Stummer protiv Austrije* [VV], 2011., stavak 93.). Štoviše, budući da su vlasti odgovorne za dobrobit zatvorenika, potrebno je poduzeti nužne mjere opreza kad se obavlja rad u zatvoru (*Gorgiev protiv Bivše Jugoslavenske Republike Makedonije*, 2012., stavak 68.).

302. Kad je riječ o radu koji se može zahtijevati od zatvorenika, u jednoj od svojih ranih presuda na temelju članka 4. Konvencije⁴³ Sud je morao razmotriti rad koji se zahtijevao od zatvorenika recidivista, a njegovo puštanje na slobodu bilo je uvjetovano prikupljanjem određenog iznosa uštedevine. Iako je prihvatio da je rad o kojemu je riječ obavezan, Sud je utvrdio da nije došlo do povrede članka 4.

43. Dodatno vidjeti *Vodič kroz članak 4. Europske konvencije o ljudskim pravima*.

Konvencije jer su ispunjene pretpostavke iz članka 4. stavka 3. točke (a). Po mišljenju Suda, rad koji se zahtijevao „nije nadilazio ono što je 'uobičajeno' u ovom kontekstu jer je bio namijenjen tome da pridonese njegovoj ponovnoj integraciji u društvo, a pravna osnova za taj rad bile su iste odredbe kakve postoje u određenim drugim državama članicama Vijeća Europe” (*Van Droogenbroeck protiv Belgije*, 1982., stavak 59.).

303. Kad je riječ o naknadi i socijalnom osiguranju zatvorenika, u predmetu *Stummer protiv Austrije* [VV], 2011., stavak 122., Sud se pozvao na odluku Komisije u predmetu *Dvadeset i jedna osoba lišena slobode protiv Njemačke*, 1968., odluka Komisije, u kojem su podnositelji zahtjeva, pozivajući se na članak 4., prigovorili da im je uskraćena odgovarajuća naknada za rad koji su morali obavljati dok su bili lišeni slobode i da zatvorske vlasti za njih nisu plaćale nikakve doprinose u okviru sustava socijalne sigurnosti u odnosu na obavljani rad. Komisija je utvrdila da je njihov prigovor nedopušten kao očigledno neosnovan. Primijetila je da članak 4. ne sadrži nikakvu odredbu koja se odnosi na naknadu zatvorenima za njihov rad. Štoviše, uputila je na svoju dosljednu sudsku praksu, u kojoj su odbačeni kao nedopušteni svi zahtjevi zatvorenika koji su potraživali veću plaću za svoj rad ili tražili pravo da budu uključeni u sustave socijalne sigurnosti.

304. Sud je sličan prigovor morao ispitati iz nešto drukčijeg kuta u predmetu *Puzinas protiv Litve* (odl.), 2005. Podnositelj zahtjeva prigovorio je, na temelju članka 4. i 14. Konvencije i članka 1. Protokola br. 1, da je domaće zakonodavstvo o socijalnom osiguranju neodgovarajuće jer prema tom zakonodavstvu zatvorenima nije dopušteno tražiti mirovinu ili bilo koje druge socijalne naknade za rad u zatvoru. Sud je prigovor ispitao prije svega na temelju članka 1. Protokola br. 1 napominjući da je nesporno da podnositelj zahtjeva nema pravo ni na kakvu mirovinu ili socijalnu naknadu prema mjerodavnom domaćem zakonodavstvu. Utvrdivši da podnositelj stoga nema nikakvo vlasništvo u smislu članka 1. Protokola br. 1 u pogledu njegova budućeg prava na mirovinu ili iznosa mirovine, Sud je odbacio prigovor na temelju te odredbe, kao i na temelju drugih odredbi na koje se podnositelj pozvao, kao nespojiv *ratione materiae* s odredbama Konvencije (vidi i *Sili protiv Ukrajine*, 2021., stavci 58. – 64.).

305. U predmetu *Stummer protiv Austrije* [VV], 2011., stavci 124. – 134., u kojem je podnositelj zahtjeva tvrdio da su se europski standardi promijenili do te mjere da se rad u zatvoru bez uključivanja u sustav starosne mirovine više ne može smatrati radom koji se zahtijeva na redovitom izdržavanju kazne, Sud nije smatrao da takav rad predstavlja „prisilan ili obvezatan rad” na temelju članka 4. Sud je primijetio da se u domaćem pravu odražava razvoj europskog prava tako što je za sve zatvorenike predviđeno zdravstveno osiguranje i osiguranje od nezgode, a zatvorenici koji rade uključeni su u sustav osiguranja za slučaj nezaposlenosti, ali ne i u sustav starosne mirovine. Međutim, nije postojao dovoljan konsenzus o pitanju uključivanja zatvorenika koji rade u sustav starosne mirovine. Prema mišljenju Suda, iako je u Europskim zatvorskim pravilima iz 2006. bio vidljiv novi trend, to se nije moglo pretvoriti u obvezu na temelju Konvencije. Sud nije pronašao osnovu za tumačenje članka 4. koje je zagovarao podnositelj te je zaključio da se obvezatan rad koji obavlja zatvorenik bez uključivanja u sustav starosne mirovine treba smatrati „radom koji se zahtijeva na redovitom izdržavanju kazne” u smislu članka 4. stavka 3. točke (a) Konvencije.

306. Slično tome, u predmetu *Meier protiv Švicarske*, 2016., stavci 68. – 80., Sud nije smatrao da obveza zatvorenika da obavlja rad u zatvoru nakon dobi za umirovljenje predstavlja „prisilan ili obvezatan rad”, već „rad koji se zahtijeva na redovitom izdržavanju kazne”, u smislu članka 4. stavka 3. točke (a) Konvencije. Sud je naglasio da se može smatrati da je obveza zatvorenika da nastavi raditi čak i nakon dobi za umirovljenje u skladu s ciljem smanjenja štetnih učinaka kazne zatvora. Prikladan i razuman rad može pridonijeti strukturiranju svakodnevnog života i očuvanju korisnih aktivnosti, što su ciljevi koji su važni za dobrobit zatvorenika osuđenog na dugu kaznu zatvora. U predmetu o kojem je riječ, s obzirom na prirodu rada koji obavljaju zatvorenici koji su navršili dob za umirovljenje, domaćim pravom predviđena su izuzeća od rada za određene kategorije zatvorenika ovisno o njihovoj radnoj sposobnosti i zdravstvenom stanju. Činilo se da je rad dodijeljen podnositelju zahtjeva u skladu s tim smjernicama jer se od njega zahtijevalo samo da sudjeluje u nadziranom radu, koji je uključivao

bojenje mandala, čišćenje ćelije i rezbarenje skulptura od naplavljenog drveta. Prema mišljenju Suda, takve su aktivnosti bile u potpunosti primjerene njegovoj dobi i fizičkim sposobnostima. Nadalje, radio je samo oko tri sata dnevno, bio je uključen u „odjel za uzdržavane i umirovljene osobe” i bio je plaćen za svoj rad. Sud je naglasio i nepostojanje dovoljnog konsenzusa među državama članicama o zahtijevanju od zatvorenika da rade nakon što navršše dob za umirovljenje, što je značilo da nacionalne vlasti uživaju široku slobodu procjene u tom pogledu. Štoviše, prema mišljenju Suda, Europska zatvorska pravila nije trebalo nužno tumačiti na način da je državama članicama potpuno zabranjeno zahtijevati od zatvorenika koji su navršili dob za umirovljenje da rade.

307. Konačno, u predmetu *Savez sindikata Republike Jakutije protiv Rusije*, stavci 29. i 39. – 48., Sud je ispitao zakonsko ograničenje sindikalnog udruživanja zatvorenika sa stajališta članka 11. Konvencije. Sud je utvrdio da je člankom 11. stavkom 1. zaštićena sloboda sindikalnog udruživanja kao jedan oblik ili poseban aspekt slobode udruživanja i da stavkom 2. nijedna kategorija zanimanja nije isključena iz područja primjene tog članka. Stoga je članak 11. bio primjenjiv u okolnostima tog predmeta. Međutim, kad je riječ o osnovanosti, Sud je primijetio da se rad u zatvoru ne može izjednačiti s redovnim radnim odnosom i da može biti teško ostvariti slobodu sindikalnog udruživanja dok je osoba lišena slobode. Nadalje, na temelju usporednog pregleda, Sud je utvrdio da ne postoji dovoljan europski konsenzus koji bi ukazao na to da je člankom 11. zajamčeno pravo na sindikalno udruživanje zatvorenika. Sud je stoga utvrdio da nije došlo do povrede članka 11. Konvencije. Međutim, naglasio je i da je Konvencija „živi instrument” i da bi razvoj događaja u tom području mogao u nekom trenutku u budućnosti zahtijevati proširenje slobode sindikalnog udruživanja na zatvorenike koji rade, osobito ako rade za privatnog poslodavca.

XII. Vlasništvo zatvorenika

Članak 1. Protokola br. 1 uz Konvenciju

„Svaka fizička ili pravna osoba ima pravo na mirno uživanje svojega vlasništva. Nitko se ne smije lišiti svoga vlasništva, osim u javnom interesu, i to samo uz uvjete predviđene zakonom i općim načelima međunarodnoga prava.

Prethodne odredbe, međutim, ni na koji način ne umanjuju pravo države da primijeni zakone koje smatra potrebnima da bi uredila upotrebu vlasništva u skladu s općim interesom ili za osiguranje plaćanja poreza ili drugih doprinosa ili kazni.”

308. Članak 1. Protokola br. 1 u biti jamči pravo vlasništva. Svako miješanje u to pravo mora biti u skladu s načelom zakonitosti i težiti legitimnom cilju na način koji je razumno razmjernan cilju koji se želi ostvariti.⁴⁴

309. U kontekstu miješanja u pravo zatvorenika da slobodno raspoláže svojim vlasništvom, među ostalim svojom zaradom i ušteđevinom, Sud je naglasio da države imaju široku slobodu procjene na temelju članka 1. Protokola br. 1 kada je riječ o općim mjerama gospodarske ili društvene strategije (*Michał Korgul protiv Poljske*, 2017., stavak 54.). Tako je, primjerice, Sud priznao da obveza zatvorenika da polovicu svojeg novca iskoriste za vraćanje duga državi nije nerazmjerna cilju kojemu se teži (*Laduna protiv Slovačke*, 2011., stavci 82. – 86.).

310. Sud je smatrao i da se nacionalnim vlastima ne može zamjeriti što su osigurale da se ograničen iznos novca polaže u štedni fond koji će biti predan podnositelju zahtjeva po izlasku iz zatvora. Provodeći tu ocjenu, Sud je uzeo u obzir legitimno postupanje države da upotrijebi one mjere koje

44. Dodatno vidjeti *Vodič kroz članak 1. Protokola br. 1 uz Europsku konvenciju o ljudskim pravima*.

smatra najprikladnijima za reintegraciju zatvorenika u društvo nakon njihova puštanja na slobodu, uključujući osiguravanje određenog iznosa novca (*Michał Korgul protiv Poljske*, 2017., stavci 54. – 55.). Nasuprot tome, u predmetu *Siemaszko i Olszyński protiv Poljske*, 2016., stavci 85. – 92., u kojem su zatvorenici bili obvezni štedjeti sredstva na računu s nižom kamatnom stopom od one koja je inače dostupna na otvorenom tržištu, Sud je utvrdio povredu članka 1. Protokola br. 1.

311. Članak 1. Protokola br. 1 obvezuje vlasti i da s dužnom pažnjom čuvaju privremeno oduzete predmete osobe lišene slobode. U predmetu *Tendam protiv Španjolske*, 2010., stavci 50. – 57., podnositelj je nakon puštanja iz istražnog zatvora podnio tužbu protiv države zbog oštećenja ili nestanka predmeta koji su mu oduzeti tijekom kaznenog postupka. Međutim, nacionalne vlasti odbile su podnositeljev tužbeni zahtjev jer nije dokazao da su oduzeti predmeti nestali ili da su oštećeni. U tim okolnostima, Sud je smatrao da je teret dokazivanja u pogledu nestalih ili oštećenih predmeta bio na pravosudnim tijelima, koja su imala obvezu brinuti se o njima tijekom cijelog razdoblja u kojem su predmeti bili oduzeti, a ne na podnositelju zahtjeva, koji je oslobođen optužbi više od sedam godina nakon što su predmeti oduzeti. Budući da, nakon podnositeljeva oslobođenja, pravosudna tijela nisu pružila nikakvo opravdanje za nestanak i oštećenje oduzetih predmeta, bila su odgovorna za sve gubitke uzrokovane oduzimanjem. Domaći sudovi koji su ispitivali tužbeni zahtjev nisu uzeli u obzir odgovornost koju su snosila pravosudna tijela niti su podnositelju pružili mogućnost dobivanja naknade za pretrpljenu štetu. Odbijanjem njegova zahtjeva za naknadu štete, nametnuli su mu nerazmjerni i prekomjerni teret u suprotnosti s člankom 1. Protokola br. 1 Konvencije.

XIII. Obrazovanje

Članak 2. Protokola br. 1 uz Konvenciju

„Nikome neće biti uskraćeno pravo na obrazovanje. U obavljanju svojih funkcija povezanih s odgojem i poučavanjem država će poštovati pravo roditelja da osiguraju odgoj i poučavanje u skladu sa svojim vjerskim i filozofskim uvjerenjima.”

312. Sud je naveo da, iako je svjestan preporuka Odbora ministara u smislu da bi obrazovne ustanove trebale biti dostupne svim zatvorenicima⁴⁵, članak 2. Protokola br. 1 ne obvezuje države ugovornice da organiziraju obrazovne ustanove za zatvorenike ako takve ustanove već ne postoje. Međutim, kada vlasti zatvoreniku ne dozvole pristupiti već postojećoj obrazovnoj ustanovi, otvara se pitanje na temelju članka 2. Protokola br. 1. Svako takvo ograničenje mora biti predvidljivo, mora težiti legitimnom cilju i biti razmjerno tom cilju.⁴⁶ Iako člankom 2. Protokola br. 1 nije propisana pozitivna obveza pružanja obrazovanja u zatvoru u svim okolnostima, kada je takva mogućnost dostupna, ne bi smjela biti podvrgnuta proizvoljnim i nerazumnim ograničenjima (*Velyo Velev protiv Bugarske*, 2014., stavak 34.; *Uzun protiv Turske* (odl.), 2020., stavci 25. – 34.). S druge strane, ako zatvorenik odustane od školovanja ili ne podnese vjerodostojan zahtjev za pristup obrazovanju, ne može prigovarati ograničenju svojeg prava na obrazovanje (*Matiošaitis i drugi protiv Litve*, 2017., stavak 194.; *Koureas i drugi protiv Grčke*, 2018., stavci 96. – 99.).

313. U predmetu *Velyo Velev protiv Bugarske*, 2014., stavci 34. – 42., koji se odnosio na zahtjev osobe kojoj je određen istražni zatvor za pristup postojećoj obrazovnoj ustanovi u zatvoru, koji je odbijen uz obrazloženje da je ustanova dostupna samo osuđenim zatvorenicima, Vlada se pozvala na tri različita razloga kako bi opravdala isključenje podnositelja zahtjeva iz školovanja. Kad je riječ o njezinoj prvoj tvrdnji da je neprimjereno da podnositelj zahtjeva pohađa školu s osuđenim zatvorenicima, Sud je

45. *Preporuka br. (89) 12 o obrazovanju u zatvoru; Preporuka Rec(2006)2 o Europskim zatvorskim pravilima.*

46. Dodatno vidjeti *Vodič kroz članak 2. Protokola br. 1 uz Europsku konvenciju o ljudskim pravima.*

primijetio da podnositelj zahtjeva nije imao nikakvih primjedbi i da nema dokaza koji pokazuju da bi pohađanje škole s osuđenim zatvorenicima nanijelo štetu osobama kojima je određen istražni zatvor. Nadalje, Sud nije smatrao da je nesigurnost trajanja istražnog zatvora valjano opravdanje za isključenje iz obrazovnih ustanova. Konačno, kad je riječ o trećoj tvrdnji Vlade da je podnositelj zahtjeva mogao biti osuđen kao recidivist pa ne bi bilo u interesu zatvorenika koji nisu recidivisti da s njim pohađaju školu, Sud je podsjetio da je podnositelj imao pravo na presumpciju nevinosti i stoga se nije mogao klasificirati kao recidivist. U svjetlu tih razmatranja i prepoznajući nedvojbeni interes podnositelja zahtjeva u završetku srednjoškolskog obrazovanja, Sud je utvrdio da odbijanje upisivanja podnositelja u školu u zatvoru nije bilo dovoljno predvidljivo, da nije težilo legitimnom cilju i da nije bilo razmjerno tom cilju.

314. U predmetu *Mehmet Reşit Arslan i Orhan Bingöl protiv Turske*, 2019., stavci 51. – 53., Sud je ispitivao situaciju u kojoj su dvojica osuđenih zatvorenika zatvorskim vlastima podnijela zahtjev za korištenje audiovizualnih materijala, računala i elektroničkih uređaja u svrhu pripreme za upis na sveučilište ili nastavka visokog obrazovanja. U domaćem pravu osuđenim je zatvorenicima omogućeno da nastave školovanje u zatvoru u mjeri u kojoj je to moguće s obzirom na resurse zatvora. Također je odobreno korištenje audiovizualnih sredstava za obuku i računala s pristupom internetu, pod nadzorom, u prostorijama koje su za tu svrhu odredile zatvorske vlasti u kontekstu programa rehabilitacije ili tečajeva osposobljavanja. Ta je mogućnost predstavljala neophodno materijalno sredstvo za osiguranje stvarnog ostvarivanja prava na obrazovanje jer je zatvorenicima omogućavala pripremu za ispite za upis na visokoškolske ustanove i potencijalno za nastavak školovanja. U tim okolnostima Sud je utvrdio da podnositeljev zahtjev ulazi u područje primjene članka 2. Protokola br. 1.

315. Kad je riječ o osnovanosti predmeta, Sud je utvrdio da je način reguliranja pristupa audiovizualnim materijalima za obuku, računalima i internetu obuhvaćen slobodom procjene države ugovornice. Zatvori u tom predmetu imali su sredstva da svojim zatvorenicima pruže mogućnost koja im je dana zakonom. Štoviše, nikakvo konkretno opravdanje za nedostatak resursa zatvora o kojima je riječ nije izneseno u domaćim postupcima ili pred Sudom niti su domaće vlasti provele odgovarajuću ocjenu svih interesa koji su u pitanju ili pružile bilo kakvo opravdanje da se podnositeljima zahtjeva ograniči pristup elektroničkom materijalu (*Ibid.*, stavci 60. – 72).

XIV. Pravo glasovanja

Članak 3. Protokola br. 1 uz Konvenciju

„Visoke ugovorne stranke obvezuju se da će u razumnim razdobljima provoditi slobodne izbore tajnim glasovanjem, u uvjetima koji osiguravaju slobodno izražavanje mišljenja naroda pri izboru zakonodavnih tijela.”

316. Člankom 3. Protokola br. 1 zajamčena su subjektivna prava, među ostalim pravo glasovanja i pravo kandidiranja na izborima. Prava zajamčena tim člankom ključna su za uspostavu i održavanje temelja djelotvorne i smislene demokracije utemeljene na vladavini prava. Pravo glasovanja nije povlastica. Pretpostavka u demokratskoj državi mora biti u korist uključivanja što većeg broja stanovnika i prihvaćanja općeg prava glasa kao temeljnog načela (*Hirst protiv Ujedinjene Kraljevine (br. 2)* [VV], 2005., stavci 57. – 58.; *Scoppola protiv Italije (br. 3)* [VV], 2012., stavak 82.).

317. Ipak, prava sadržana u članku 3. Protokola br. 1 nisu apsolutna. Ima mjesta za implicitna ograničenja i državama ugovornicama mora se dati široka sloboda procjene u tom području. Međutim, na Sudu je da u krajnjem slučaju utvrdi jesu li ispunjene pretpostavke iz članka 3. Protokola br. 1; Sud

se mora uvjeriti da ti uvjeti ne ograničavaju dotična prava u tolikoj mjeri da je narušena sama njihova bit i da su lišena djelotvornosti; da su ti uvjeti nametnuti radi postizanja legitimnog cilja; i da upotrijebljena sredstva nisu nerazmjerna (*Anchugov i Gladkov protiv Rusije*, 2013., stavci 95. – 96.).⁴⁷

318. Sud je u brojnim predmetima već razmatrao pitanje oduzimanja prava glasovanja osuđenih zatvorenika. Konkretno, u predmetu *Hirst (br. 2)*, stavci 70. – 71., primijetio je da u sustavu Konvencije, u kojem su tolerancija i slobodoumlje priznata obilježja demokratskog društva, nema mjesta za bilo kakvo automatsko oduzimanje prava glasovanja isključivo na temelju onoga što bi moglo biti uvredljivo za javnost. Prema mišljenju Suda, taj standard tolerancije ne sprječava demokratsko društvo da poduzme korake kako bi se zaštitilo od aktivnosti čiji je cilj uništavanje prava ili sloboda utvrđenih Konvencijom. Članak 3. Protokola br. 1, kojim je zajamčena mogućnost pojedinca da utječe na sastav zakonodavne vlasti, stoga ne isključuje da se ograničenja biračkih prava mogu nametnuti pojedincu koji je, primjerice, ozbiljno zloupotrijebio javni položaj ili čije je ponašanje moglo narušiti vladavinu prava ili demokratske temelje. Međutim, toj ozbiljnoj mjeri oduzimanja prava glasovanja ne smije se olako pribjegavati, a načelo razmjernosti zahtijeva uočljivu i dostatnu vezu između sankcije te ponašanja i situacije dotične osobe.

319. Sud je smatrao i da se on, budući da su države ugovornice usvojile niz različitih načina rješavanja tog pitanja, mora ograničiti na utvrđivanje toga je li ograničenje koje utječe na sve osuđene zatvorenike lišene slobode prešlo svaku prihvatljivu slobodu procjene, a zakonodavnoj vlasti prepustiti da odlučuje o izboru sredstava za osiguranje prava zajamčenih člankom 3. Protokola br. 1 (*Ibid.*, stavak 84.; *Greens i M.T. protiv Ujedinjene Kraljevine*, 2010., stavci 113. – 114.).

320. Ispitujući konkretne okolnosti u predmetu *Hirst (br. 2)*, stavci 76. – 85., Sud je smatrao da je zakonodavstvo Ujedinjene Kraljevine kojim je svim osuđenim zatvorenicima na izdržavanju kazne oduzeto pravo glasovanja bilo manjkav instrument kojim je značajnoj kategoriji osoba oduzeto konvencijsko pravo glasovanja i to na neselektivan način. Ustanovio je da je tom odredbom nametnuto opće ograničenje za sve osuđene zatvorenike u zatvoru. Ona su se automatski primjenjivala na takve zatvorenike, bez obzira na duljinu njihove kazne i bez obzira na prirodu ili težinu njihova kaznenog djela i njihove osobne okolnosti. Sud je primijetio i da u Parlamentu nije bilo značajne rasprave o daljnjem opravdanju održavanja takvog općeg ograničenja prava zatvorenika na glasovanje u svjetlu suvremene kaznene politike i trenutačnih standarda ljudskih prava. Sud je zaključio da se mora smatrati da takvo opće, automatsko i neselektivno ograničenje konvencijskog prava od presudne važnosti nije obuhvaćeno nikakvom prihvatljivom slobodom procjene, koliko god široka bila ta procjena, i da nije u skladu s člankom 3. Protokola br. 1.

321. Načela izložena u predmetu *Hirst (br. 2)* kasnije su ponovno potvrđena u predmetu *Scoppola protiv Italije (br. 3)* [VV], 2012., stavci 81. – 87. Međutim, Sud je utvrdio da nije došlo do povrede Konvencije u konkretnim okolnostima tog predmeta. Primijetio je da se, prema domaćem pravu, oduzimanje prava glasovanja primjenjuje samo u odnosu na određena kaznena djela protiv države ili pravosudnog sustava ili kaznena djela za koja je propisana kazna zatvora u trajanju od tri godine ili više, odnosno kaznena djela za koja sudovi smatraju da zahtijevaju posebno oštru kaznu. Sud je stoga smatrao da zakonske odredbe u Italiji u kojima su definirane okolnosti u kojima pojedinci mogu biti lišeni prava glasovanja pokazuju brigu zakonodavne vlasti da primjenu mjere prilagodi posebnim okolnostima svakog predmeta, uzimajući u obzir čimbenike kao što su težina počinjenog kaznenog djela i ponašanje počinitelja. Stoga se nije moglo reći da talijanski sustav ima općenit automatski i neselektivni karakter pa stoga talijanske vlasti nisu prekoračile slobodu procjene koja im je dana u tom području (*Ibid.*, stavci 106. – 110.).

322. Načela iz predmeta *Hirst (br. 2)* ponovno su potvrđena u brojnim drugim predmetima protiv različitih država (primjerice, *Kulinski i Sabev protiv Bugarske*, 2016., stavci 36. – 42.). Konkretno, u predmetu *Frodl protiv Austrije*, 2010., stavci 27. – 36., Sud je utvrdio da je došlo do povrede članka 3.

47. Dodatno vidjeti *Vodič kroz članak 3. Protokola br. 1 uz Europsku konvenciju o ljudskim pravima*.

Protokola br. 1 u odnosu na oduzimanje prava glasovanja zatvorenika koji služe kaznu zatvora u trajanju duljem od jedne godine za kaznena djela počinjena s namjerom. U predmetu *Söyler protiv Turske*, 2013., stavci 32. – 47., Sud je utvrdio povredu te odredbe i u odnosu na dalekosežnu zabranu glasovanja koja se odnosila, ne samo na zatvorenike, već i na osobe kojima je odobren uvjetni otpust te na osobe kojima je izrečena uvjetna osuda pa stoga uopće nisu izdržavale kaznu zatvora (vidi i *Murat Vural protiv Turske*, 2014., stavci 76. – 80.).

323. U predmetu *Anchugov i Gladkov protiv Rusije*, 2013., stavci 101. – 112., Sud je utvrdio povredu članka 3. Protokola br. 1 jer je podnositeljima zahtjeva bilo uskraćeno pravo glasovanja na parlamentarnim izborima bez obzira na duljinu kazne, prirodu ili težinu njihova kaznenog djela ili njihove osobne okolnosti. Međutim, budući da je zabrana bila propisana Ustavom, Sud je naglasio, u pogledu provedbe presude, a s obzirom na složenost postupka za izmjene i dopune Ustava, da domaće vlasti mogu istražiti sve moguće načine kako osigurati poštovanje Konvencije, uključujući putem nekog oblika političkog procesa ili tumačenjem Ustava u skladu s Konvencijom.

324. Osim navedenih okolnosti, u predmetu *Mironescu protiv Rumunjske*, stavci 38. – 53., Sud je ispitivao situaciju u kojoj podnositelj zahtjeva nije mogao glasovati na parlamentarnim izborima zbog činjenice da je izdržavao kaznu u zatvoru koji se nalazio izvan izborne jedinice njegova mjesta boravišta. Na temelju usporednog pregleda, Sud je utvrdio postojanje snažnog europskog konsenzusa da bi zatvorenicima u situaciji podnositelja zahtjeva trebalo omogućiti ostvarivanje prava glasovanja. Sud je naglasio i da države moraju osigurati da se posebne okolnosti birača uzmu u obzir pri organiziranju izbornog sustava, što, međutim, nije učinjeno u tom predmetu. Iako je Sud priznao da njegova uloga nije ukazati tuženoj državi koje bi bilo najbolje rješenje da se zatvorenicima u podnositeljevoj situaciji omogući glasovanje, naglasio je da postoji nekoliko različitih mogućih rješenja koja su već uspostavljena u drugim državama članicama. Posljedično, zadaća države da osigura ostvarivanje prava glasovanja zatvorenicima u podnositeljevoj situaciji nije se činila nemogućom. U tim okolnostima Sud je utvrdio povredu članka 3. Protokola br. 1 uz Konvenciju.

XV. Zabrana diskriminacije

Članak 14. Konvencije

„Uživanje prava i sloboda koje su priznate u ovoj Konvenciji osigurat će se bez diskriminacije na bilo kojoj osnovi, kao što je spol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijed, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili društveno podrijetlo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovina, rođenje ili druga okolnost.“

325. Sud je u svojoj praksi ispitivao različite prigovore zatvorenika koji su se odnosili na navodnu diskriminaciju u vezi s primjenom određenog zatvorskog režima ili drugim aspektima njihova boravka u zatvoru, zbog kojih se s njima postupalo drukčije nego s nekim drugim kategorijama zatvorenika.

326. Primjerice, u predmetu *Kafkaris protiv Cipra* [VV], 2008., stavci 162. – 166.), u kojem je podnositelj zahtjeva, pozivajući se na članak 14. u vezi s člancima 3., 5. i 7. Konvencije, prigovorio diskriminirajućem postupanju u usporedbi s drugim zatvorenicima osuđenima na kaznu doživotnog zatvora koji su pušteni na slobodu na temelju predsjedničkog pomilovanja, Sud je utvrdio da nije došlo do povrede članka 14. Konkretno, naglasio je da se, imajući na umu razne čimbenike koji se uzimaju u obzir pri izvršavanju predsjedničkih diskrecijskih ovlasti, kao što su priroda kaznenog djela i povjerenje javnosti u kaznenopravni sustav, ne može reći da je izvršavanje te diskrecijske ovlasti otvorilo pitanje na temelju članka 14. Kad je riječ o navodnoj diskriminaciji podnositelja zahtjeva kao zatvorenika osuđenog na kaznu doživotnog zatvora u odnosu na druge zatvorenike, Sud je smatrao da, s obzirom

na prirodu kazne doživotnog zatvora, podnositelj zahtjeva ne može tvrditi da je u analognom ili relevantno sličnom položaju onom drugih zatvorenika koji ne izdržavaju kaznu doživotnog zatvora.

327. U predmetu *Clift protiv Ujedinjene Kraljevine*, 2010., stavci 73. – 79., Sud je razmatrao navodnu diskriminaciju povezanu s razlikama u procesnim pretpostavkama za prijevremeno puštanje na slobodu ovisno o duljini kazne. Konkretno, podnositelj zahtjeva, koji je izdržavao kaznu zatvora u trajanju duljem od petnaest godina, da bi mu bilo odobreno prijevremeno puštanje na slobodu, trebao je dobiti daljnje odobrenje nadležnog državnog tijela, koje nije bilo potrebno za osobe koje izdržavaju kaznu zatvora u trajanju kraćem od petnaest godina. Sud je utvrdio da, kada se sustav prijevremenog puštanja na slobodu različito primjenjuje na zatvorenike ovisno o duljini njihove kazne, postoji rizik da će, osim ako nije objektivno opravdan, biti u suprotnosti s potrebom da se osigura zaštita od proizvoljnog lišenja slobode na temelju članka 5. Prema tome, kod podnositelja zahtjeva postojala je „druga okolnost” u smislu članka 14. Sud je utvrdio i da je, u pogledu pitanja prijevremenog puštanja na slobodu, podnositelj mogao tvrditi da je u analognom položaju onom zatvorenika osuđenih na dugu kaznu zatvora koji izdržavaju kaznu u trajanju kraćem od petnaest godina i zatvorenika osuđenih na kaznu doživotnog zatvora. Konačno, Sud je smatrao da sporna razlika u postupanju nije objektivno opravdana jer tužena država nije pokazala kako dodatno odobrenje potrebno za određene skupine zatvorenika rješava zabrinutosti u pogledu pretpostavljenog većeg rizika koji predstavljaju određeni zatvorenici nakon puštanja na slobodu.

328. Pitanja razmatrana u predmetima *Kafkaris i Clift* zajedno su otvorena u predmetu *Khamtokhu i Aksenchik protiv Rusije* [VV], 2017., stavci 69. – 88., koji se odnosio na navodnu diskriminaciju u odredbama kojima se uređuje primjena kazne doživotnog zatvora. Konkretno, podnositelji zahtjeva, koji su obojica bili odrasli muškarci na izdržavanju kazne doživotnog zatvora, prigovorili su na temelju članka 14. u vezi s člankom 5. da su bili diskriminirani u odnosu na druge kategorije osuđenika koji su, u skladu sa zakonom, bili izuzeti od kazne doživotnog zatvora, odnosno žene, osobe mlađe od osamnaest godina kada je djelo počinjeno ili osobe starije od šezdeset pet godina na dan osude.

329. Pri provođenju ocjene Sud je, kao prvo, utvrdio da situacija u kojoj su u nacionalnom zakonodavstvu određene kategorije osuđenih zatvorenika izuzete od kazne doživotnog zatvora ulazi u područje primjene članka 5. stavka 1. u svrhu primjenjivosti članka 14. u vezi s tom odredbom. Sud je utvrdio i da je postojala razlika u postupanju s podnositeljima zahtjeva u usporedbi s ostalim kategorijama zatvorenika na temelju spola i dobi. Kad je riječ o opravdanosti te razlike u postupanju u odnosu na podnositelje zahtjeva i maloljetne počinitelje, Sud je utvrdio da je izuzimanje maloljetnih počinitelja od kazne doživotnog zatvora u skladu s pristupom koji se primjenjuje u pravnim sustavima svih država ugovornica te s međunarodnim standardima. Kad je riječ o počiniteljima u dobi od šezdeset i pet ili više godina, Sud je smatrao da postoji objektivno opravdanje za razliku u postupanju s obzirom na to da potrebno smanjenje kazne doživotnog zatvora ima još veći značaj za počinitelje starije dobi kako ne bi postalo samo iluzorna mogućnost. Kad je riječ o razlikama u postupanju s muškarcima u odnosu na žene, Sud je uzeo u obzir različite međunarodne standarde i statističke podatke u kojima su prepoznate posebne potrebe počiniteljica i koji pokazuju značajnu razliku između ukupnog broja zatvorenika i zatvorenica, posebice u kontekstu kazne doživotnog zatvora. Štoviše, Sud je smatrao da, budući da su osjetljiva pitanja otvorena u tom predmetu povezana s područjima u kojima postoji vrlo malo zajedničkih stajališta među državama članicama i, općenito govoreći, čini se da je zakon u prijelaznoj fazi, vlastima svake države treba dati široku slobodu procjene. Sud je primijetio i da tužena država, iako bi u ostvarivanju svojeg cilja promicanja načela pravde i čovječnosti očito mogla izuzimanje od kazne doživotnog zatvora primjenjivati na sve kategorije počinitelja, nije dužna to učiniti na temelju Konvencije kako ju Sud trenutačno tumači. Ukratko, Sud se uvjerio da je postojao razuman odnos razmjernosti između upotrijebljenih sredstava i legitimnog cilja kojemu se težilo te da sporno izuzimanje ne predstavlja zabranjenu razliku u postupanju u smislu članka 14. Konvencije.

330. S druge strane, u predmetu *Ēcis protiv Latvije*, 2019., stavci 77. – 95., koji se odnosio na opću zabranu privremenog izlaska iz zatvora (radi prisustvovanja pogrebu) za određenu kategoriju zatvorenika u odnosu na zatvorenice koje su mogle ostvariti pravo na takav izlazak, Sud je smatrao da

je došlo do povrede članka 14. u vezi s člankom 8. Konvencije. Konkretno, , u odnosu na način na koji primjenjivi zatvorski režim utječe na ograničenja obiteljskog života zatvorenika, posebice u pogledu njihova prava na privremeni izlazak iz zatvora iz razloga suosjećanja, Sud je utvrdio da je podnositelj zahtjeva mogao tvrditi da je u položaju koji je analogan položaju zatvorenica osuđenih za isto ili slično kazneno djelo.

331. Kad je riječ o opravdanju sporne razlike u postupanju, Sud je naglasio da se zadovoljenje posebnih potreba zatvorenica, posebice u vezi s majčinstvom, kako bi se postigla materijalnopravna jednakost spolova, ne bi trebalo smatrati diskriminirajućim. Prema tome, određene razlike u zatvorskim režimima koji su primjenjivi na muškarce i žene prihvatljive su i mogu čak biti nužne kako bi se osigurala materijalnopravna jednakost spolova. Ipak, u kontekstu zatvorskog sustava i zatvorskih režima, u slučaju razlike u postupanju koja se temelji na spolu, mora postojati razuman odnos razmjernosti između upotrijebljenih sredstava i cilja koji se nastoji postići. U predmetu o kojem je riječ Sud nije prihvatio da sigurnosni razlozi opravdavaju takvu razliku u postupanju. Štoviše, naglasio je da rehabilitacijski cilj zatvorske kazne vrijedi bez obzira na spol zatvorenika i da je održavanje obiteljskih veza ključno sredstvo koje pridonosi društvenoj reintegraciji i rehabilitaciji svih zatvorenika, bez obzira na njihov spol. Nadalje, privremeni izlazak iz zatvora jedan je od načina olakšavanja društvene reintegracije svih zatvorenika. Stoga opća zabrana muškarcima da izlaze iz zatvora, čak i radi prisustvovanja pogrebu člana obitelji, ne pogoduje cilju osiguravanja toga da se u obzir uzimaju posebne potrebe zatvorenica. Odbijanje da se uvaži podnositeljev zahtjev da prisustvuje očevu pogrebu na temelju zatvorskog režima koji se na njega primjenjuje zbog njegova spola nije bilo objektivno i razumno opravdano.

332. Nasuprot tome, u predmetu *Alexandru Enache protiv Rumunjske*, 2017., stavci 70. – 79., koji se odnosio na razliku u postupanju na temelju zakonodavstva kojim je dopuštena odgoda izdržavanja kazne zatvora za majke, ali ne i za očeve male djece, Sud je utvrdio da nije došlo do povrede članka 14. u vezi s člankom 8. Konvencije. Sud je prihvatio da je podnositelj zahtjeva, kao otac malog djeteta, u situaciji usporedivoj sa situacijom bilo koje zatvorenice koja je majka malog djeteta. Međutim, primijetio je da je cilj sporne razlike u postupanju uzeti u obzir specifične osobne situacije, uključujući trudnoću zatvorenica i razdoblje prije prvog rođendana novorođenčeta, imajući u vidu, osobito, posebne veze između majke i djeteta tijekom tog razdoblja. U konkretnom području relevantnom za taj predmet, Sud je smatrao da ta razmatranja mogu predstavljati dostatnu osnovu za opravdanje različitog postupanja s podnositeljem zahtjeva. Štoviše, Sud je naglasio da majčinstvo ima specifične značajke koje je potrebno uzeti u obzir, često primjenom zaštitnih mjera. U međunarodnom pravu predviđeno je da se usvajanje posebnih mjera za zaštitu majki i majčinstva od strane država stranaka ne bi trebalo smatrati diskriminirajućim. Isto vrijedi i ako je dotična žena osuđena na kaznu zatvora. Dakle sporna razlika u postupanju nije dovela do zabranjene diskriminacije u smislu članka 14. Konvencije.

333. Nadalje, u predmetu *Chaldayev protiv Rusije*, 2019., stavci 76. – 83., Sud je ispitao je li razlika u strogosti propisa o posjetima osobama lišenima slobode između zatvora i istražnog zatvora (u koji je podnositelj zahtjeva bio smješten) opravdana u smislu članka 14. u vezi s člankom 8. Konvencije. Sud je utvrdio da je status osobe lišene slobode u istražnom zatvoru obuhvaćen pojmom „druge okolnosti” na temelju članka 14. Konvencije te da su, sa stajališta prava na poštovanje privatnog i obiteljskog života, takve osobe u položaju analognom onome osoba lišenih slobode u zatvorima. Sud je utvrdio i da automatska ograničenja posjeta takvim osobama koja proizlaze iz mjerodavnog zakonodavstva nisu opravdana, posebice s obzirom na njihov status osoba koje još nisu pravomoćno osuđene za kazneno djelo. Sud je stoga utvrdio povredu članka 14. u vezi s člankom 8. (vidi i *Laduna protiv Slovačke*, 2011., i *Vool i Toomik protiv Estonije*, 2022.).

334. Slično tome, u predmetu *Varnas protiv Litve*, 2013., stavci 116. – 122., Sud je utvrdio da razlika u postupanju prema osobama kojima je određen istražni zatvor u usporedbi s osuđenim zatvorenicima u pogledu bračnih posjeta nije opravdana u smislu članka 14. Sud je konkretno primijetio da, u pogledu posjeta supruge podnositelja zahtjeva, u dotičnom predmetu nisu postojali sigurnosni razlozi koji se

odnose na bilo kakve zločinačke obiteljske veze. Sud nije prihvatio ni tvrdnju da je nepostojanje odgovarajućih objekata opravdavalo nedostatak pristupa bračnim posjetima. Ukratko, Sud je utvrdio da vlasti nisu pružile razumno i objektivno opravdanje za razliku u postupanju s osobama kojima je određen istražni zatvor u odnosu na osuđene zatvorenike i da su stoga postupale na diskriminirajući način (vidi i *Costel Gaciu protiv Rumunjske*, 2015., stavci 56. – 62.).

335. Sud je utvrdio i da, u smislu članka 14. u vezi s člankom 3. Konvencije, ne postoji opravdanje za razliku u postupanju s osobama kojima je određen istražni zatvor u usporedbi s osuđenim zatvorenicima u pogledu mogućnosti puštanja na slobodu kada boluju od smrtonosne bolesti (*Gülay Çetin protiv Turske*, 2013., stavci 128. – 133.).

336. Nadalje, u predmetu *Shelley protiv Ujedinjene Kraljevine*, 2008., u pogledu prigovora podnositelja zahtjeva da se s osobama u zatvorima postupa nepovoljnije nego s osobama u komunama u pogledu programa zamjene igala za korisnike droga, Sud je njegov prigovor proglasio nedopuštenim kao očigledno neosnovan. Sud je bio spreman pretpostaviti da zatvorenici mogu tvrditi da su izjednačeni s osobama koje borave u komunama u pogledu pružanja zdravstvene skrbi. Međutim, razlika u preventivnoj politici koja se primjenjuje u zatvorima i u komuni obuhvaćena je slobodom procjene države i može se, s obzirom na stanje stvari, smatrati razmjernom i potkrijepljenom objektivnim i razumnim opravdanjem, posebno uzimajući u obzir sljedeće: nepostojanje bilo kakvih posebnih smjernica CPT-a o pitanju programa zamjene igala; činjenicu da rizik od zaraze proizlazi ponajprije iz ponašanja samih zatvorenika; i različita razmatranja politika koja su navela vlasti da rizik od zaraze rješavaju nabavom dezinficijensa i da oprezno pristupaju pitanju programa zamjene igala dok prate napredak tih programa drugdje.

337. S druge strane, u predmetu *Martzaklis i drugi protiv Grčke*, 2015., stavci 67. – 75., koji se odnosio na odvajanje i smještaj HIV-pozitivnih zatvorenika na psihijatrijski odjel zatvora, Sud je utvrdio povredu članka 3. zasebno i u vezi s člankom 14. Konvencije. Sud nije mogao kritizirati prvotnu namjeru zatvorskih vlasti da HIV-pozitivne zatvorenike, uključujući podnositelje zahtjeva, premjeste u zatvorsku bolnicu kako bi im se osigurali veća udobnost i redovit nadzor nad njihovim liječenjem. Njihov smještaj na psihijatrijski odjel bio je opravdan potrebom da se poboljša njihov nadzor i liječenje, da ih se zaštiti od zaraznih bolesti, da se osiguraju bolji obroci i omogućiti dulje vrijeme vježbanja te pristup vlastitoj kuhinji i kupaonicama. Stoga, iako je u odnosu na njih postojala razlika u postupanju, ona je težila „legitimnom cilju“, odnosno osiguravanju povoljnijih uvjeta smještaja u odnosu na obične zatvorenike. Međutim, podnositelji zahtjeva bili su samo HIV-pozitivni, a nisu u potpunosti razvili AIDS i, kao takvi, nisu morali biti smješteni u izolaciju kako bi se spriječilo širenje bolesti ili zaraza drugih zatvorenika. Nadalje, različita utvrđenja i primjedbe na domaćoj i međunarodnoj razini potvrdili su tvrdnje podnositelja zahtjeva u vezi s njihovim boravkom u zatvoru.

338. Slično tome, kad je riječ o odvajanju različitih kategorija zatvorenika, predmet *X protiv Turske*, 2012., stavci 51. – 58. odnosio se na boravak homoseksualnog zatvorenika u potpunoj izolaciji dulje od osam mjeseci kako bi ga se zaštitilo od drugih zatvorenika. Sud je utvrdio povredu članka 14. u vezi s člankom 3. Konvencije. Sud je smatrao da, iako zabrinutost zatvorske uprave da je podnositelj zahtjeva izložen riziku od trpljenja štete ako ostane u standardnoj ćeliji s drugim zatvorenicima nije bila potpuno neutemeljena, ona nije bila dovoljna da opravda mjeru potpune izolacije od ostalih zatvorenika. To je osobito točno jer zatvorske vlasti nisu provele dostatnu procjenu rizika za sigurnost podnositelja zahtjeva. Zbog njegove seksualne orijentacije jednostavno su smatrale da je izložen riziku od teške tjelesne ozljede. Potpuno isključenje podnositelja zahtjeva iz zatvorskog života stoga se nije moglo smatrati opravdanim.

339. Konačno, treba napomenuti da je u predmetu *Stummer protiv Austrije* [VV], 2011., stavci 90. – 111., Sud ispitao pitanje navodne diskriminacije u vezi s odbijanjem da se rad obavljen u zatvoru uračuna pri izračunu mirovinskih prava sa stajališta članka 14. Konvencije u vezi s člankom 1. Protokola

br. 1. Sud je utvrdio da je, bez obzira na posebnu prirodu rada u zatvoru⁴⁸, u pogledu potrebe za osiguravanjem sredstava za život u starijoj dobi, podnositelj zahtjeva u bitno sličnoj situaciji kao i redovni zaposlenici. Međutim, Sud je prihvatio da se, budući da zatvorenici koji rade često nemaju sredstava za plaćanje doprinosa za socijalno osiguranje, ukupna usklađenost sustava starosne mirovine mora očuvati i da se razdoblja rada u zatvoru ne mogu računati kao razdoblja osiguranja ili zamjenska razdoblja kojima se nadoknađuju razdoblja tijekom kojih nisu uplaćivani doprinosi. Kad je riječ o razmjernosti razlike u postupanju, Sud je primijetio da u području gospodarske i socijalne politike države uživaju široku slobodu procjene i da ne postoji europski konsenzus o pitanju socijalne sigurnosti za zatvorenike. Sud je smatrao značajnim i to što podnositelj zahtjeva, iako nije imao pravo na starosnu mirovinu, nije bio isključen iz sustava socijalnog osiguranja. Ukratko, u kontekstu promjenjivih standarda, državi ugovornici nije se moglo zamjeriti što je dala prednost sustavu osiguranja koji je smatrala najrelevantnijim za reintegraciju zatvorenika nakon njihova puštanja na slobodu. Dok su domaće vlasti bile dužne preispitivati pitanje otvoreno u predmetu, Sud je utvrdio da neuključivanjem zatvorenika koji rade u sustav starosne mirovine nije prekoračena široka sloboda procjene dana državi u tom pitanju.

XVI. Pravo na djelotvoran pravni lijek

Članak 13. Konvencije

„Svatko čija su prava i slobode koje su priznate u ovoj Konvenciji povrijeđene, ima pravo na djelotvorna pravna sredstva pred domaćim državnim tijelom čak i u slučaju kad su povredu počinile osobe koje su djelovale u službenom svojstvu.”

340. Kad je riječ o prigovorima na temelju članka 3. zbog nečovječnih ili ponižavajućih uvjeta boravka u zatoru, članak 13. Konvencije zahtijeva dvije vrste pravne zaštite: poboljšanje tih uvjeta (preventivno pravno sredstvo) i naknadu za štetu nastalu kao posljedica tih uvjeta (kompenzacijsko pravno sredstvo).⁴⁹ Prvo pravno sredstvo obično je relevantno samo tijekom razdoblja u kojem je podnositelj lišen slobode, dok je drugo relevantno nakon puštanja na slobodu. Međutim, ako je podnositelj zahtjeva prigovorio neodgovarajućim uvjetima zatvora dok je još bio lišen slobode, ali je zatim pušten na slobodu iz razloga koji nisu povezani s pitanjima kojima prigovara, to ne oslobađa nadležno domaće tijelo obveze ispitivanja prigovora o neodgovarajućim zatvorskim uvjetima i pružanja obrazloženja u tom pogledu (*Kargakis protiv Grčke*, 2021., stavci 81. – 84.).

341. Kad je riječ o međuodnosu između preventivnog i kompenzacijskog pravnog sredstva, Sud je objasnio da podnošenje tužbe za naknadu štete ne smatra alternativom pravilnoj upotrebi preventivnog pravnog sredstva. U tom kontekstu, naveo je da učinkovito preventivno pravno sredstvo može imati neposredan utjecaj na neodgovarajuće uvjete u kojima podnositelj boravi, dok bi kompenzacijsko pravno sredstvo moglo pružiti samo zadovoljštinu za posljedice navodno neodgovarajućih zatvorskih uvjeta. Nadalje, Sud je naglasio da, sa stajališta obveze države na temelju članka 13., izgledi za buduću zadovoljštinu ne mogu ozakoniti osobito teške patnje kojima se krši članak 3. i neprihvatljivo oslabiti pravnu obvezu države da svoje standarde za zatvor uskladi sa zahtjevima Konvencije. Stoga se obično prije podnošenja prigovora Sudu zbog uvjeta boravka u zatvoru od podnositelja najprije zahtijeva da pravilno iskoriste dostupno i učinkovito preventivno pravno sredstvo, a zatim, prema potrebi, odgovarajuće kompenzacijsko pravno sredstvo. Međutim, Sud je prihvatio da mogu postojati slučajevi u kojima bi upotreba inače učinkovitog preventivnog

48. Vidjeti odjeljak „Rad u zatvoru” u ovom vodiču.

49. Dodatno vidjeti [Vodič kroz članak 13. Europske konvencije o ljudskim pravima](#).

pravnog sredstva bila uzaludna s obzirom na kratkoću boravka podnositelja zahtjeva u neodgovarajućim uvjetima, pa bi tako jedina održiva opcija bilo kompenzacijsko pravno sredstvo koje pruža mogućnost ostvarivanja zadovoljštine za boravak u takvim uvjetima u prošlosti. To razdoblje može ovisiti o brojnim čimbenicima koji se odnose na način funkcioniranja domaćeg sustava pravnih sredstava (*Ulemek protiv Hrvatske*, 2019., stavci 84. – 88.; vidi i *Sukachov protiv Ukrajine*, 2020., stavak 113.; *J.M.B. i drugi protiv Francuske*, 2020., stavak 167.).

342. Sud je do sada ispitao strukturne reforme u sustavima pravnih sredstava u različitim zemljama koje su uvedene kao odgovor na njegove pilot-presude i vodeće presude u vezi s neodgovarajućim uvjetima boravka u zatvoru.

343. Primjerice, kad je riječ o preventivnom pravnom sredstvu, u predmetu *Stella i drugi protiv Italije*, 2014., stavci 46. – 55., u odgovoru na pilot-presudu *Torreggiani i protiv Italije*, 2013., Sud je prihvatio da je prigovor sucu zaduženom za izvršenje kazni, koji je bio nadležan za donošenje obvezujućih odluka u vezi s uvjetima boravka u zatvoru, ispunio zahtjeve njegove sudske prakse. Slično tome, u predmetu *Domján protiv Mađarske*, 2017., stavci 21. – 23., u odgovoru na pilot-presudu *Varga i drugi protiv Mađarske*, 2015., (gore navedena), utvrđeno je da je prigovor podnesen upravitelju kaznene ustanove, koji je imao pravo naložiti preseljenje unutar ustanove ili premještaj u drugu ustanovu, koji je podvrgnut daljnjem sudskom preispitivanju bio u skladu sa zahtjevima sudske prakse Suda (vidi i predmet *Draniceru protiv Republike Moldavije* (odl.), 2019., stavci 32. – 34., koji se odnosio na prigovor istražnom sucu, koji može naložiti poboljšanje neodgovarajućih uvjeta boravka u zatvoru).

344. Kad je riječ o drugim kompenzacijskim pravnim sredstvima, u predmetu *Stella i drugi protiv Italije*, 2014., stavci 56. – 63., Sud je prihvatio da novo kompenzacijsko pravno sredstvo uvedeno u talijanski sustav ispunjava zahtjeve njegove sudske prakse. To pravno sredstvo dostupno je svima koji tvrde da su boravili u fizičkim uvjetima koji su u suprotnosti s Konvencijom. To se odnosi na one koji su trenutačno lišeni slobode, kao i na one koji su pušteni na slobodu. Tim kompenzacijskim pravnim sredstvom predviđene su dvije vrste naknade. Pojedinci koji su lišeni slobode i koji još trebaju izdržati kaznu do kraja mogu ostvariti smanjenje kazne za jedan dan za svako razdoblje od deset dana boravka u zatvorskim uvjetima koji su bili nespojivi s Konvencijom. Pojedinci koji su izdržali kaznu ili u odnosu na koje dio kazne koji im je preostao nije omogućavao potpunu primjenu smanjenja mogu ostvariti novčanu naknadu za svaki dan proveden u uvjetima za koje se smatra da su u suprotnosti s Konvencijom. Sud je prihvatio da smanjenje kazne predstavlja odgovarajuće pravno sredstvo u slučaju loših materijalnih uvjeta boravka u zatvoru ako je, s jedne strane, konkretno odobreno radi ispravljanja povrede članka 3. Konvencije i ako je, s druge strane, njegov utjecaj na duljinu kazne dotične osobe mjerljiv. Kad je riječ o financijskoj naknadi, Sud je smatrao da se iznos naknade predviđen domaćim pravom ne može smatrati nerazumnim ili takvim da bi pravno sredstvo koje je tužena država uvela lišio djelotvornosti.

345. U predmetu *Atanasov i Apostolov protiv Bugarske*, 2017., stavci 58. – 66., u vezi s pilot-predmetom *Neshkov i drugi protiv Bugarske*, 2015., Sud je prihvatio da je kompenzacijsko pravno sredstvo kojim zatvorenici mogu tražiti naknadu štete pred upravnim sudom djelotvorno. Konkretno, Sud je primijetio da je pravno sredstvo jednostavno upotrijebiti i da zatvoreniku ne nameće neopravdan teret dokaza; ništa nije upućivalo na to da zahtjevi neće biti ispitani u razumnom roku; činilo se da su kriteriji za ispitivanje zahtjeva zatvorenika u potpunosti u skladu s načelima koja proizlaze iz sudske prakse Suda na temelju članka 3. Konvencije; i za loše uvjete smještaja mora se pretpostavljati da uzrokuju nematerijalnu štetu. Kad je riječ o iznosu naknade, za novo pravno sredstvo nije utvrđena tarifa prema kojoj se dosuđuje naknada na ime nematerijalne štete te se stoga mora odrediti prema općem pravilu pravičnosti, što je Sud smatrao prihvatljivim ako se primjenjuje u skladu s Konvencijom i konvencijskom sudskom praksom. U predmetu *Dimitar Angelov protiv Bugarske*, 2020., stavak 68., Sud je utvrdio da su pravna sredstva uvedena kao odgovor na pilot-presudu u predmetu *Neshkov i drugi protiv Bugarske* također djelotvorna u pogledu posebnih okolnosti povezanih sa zatvorenicima osuđenima na kaznu doživotnog zatvora.

346. U predmetu *Domján protiv Mađarske*, 2017., stavci 24. – 29., Sud je napomenuo da su u mjerodavnom zakonu postavljena dva preduvjeta za upotrebu kompenzacijskog pravnog sredstva: prvo, prethodna upotreba preventivnog pravnog sredstva, i drugo, poštovanje šestomjesečnog roka koji teče od dana kada su prestali postojati neodgovarajući zatvorski uvjeti ili, za osobe koje su već puštene na slobodu na dan stupanja novog zakona na snagu, od konkretnog datuma određenog zakonom. Sa svoje strane, Sud nijedan od tih uvjeta nije smatrao nerazumnoj preprekom dostupnosti predmetnog tog sredstva. Sud je smatrao i da iznos naknade koja bi se mogla ostvariti upotrebom kompenzacijskog pravnog sredstva nije nerazuman s obzirom na gospodarsku stvarnost.

347. Kao odgovor na vodeću presudu u predmetu *Shishanov protiv Republike Moldavije*, 2015., u predmetu *Draniceru protiv Republike Moldavije* (odl.), 2019., stavci 35. – 40., Sud je smatrao da novi zakon u kojem je predviđeno kompenzacijsko pravno sredstvo koje može dovesti do smanjenja kazne ili dosuđivanja naknade štete ispunjava pretpostavku osiguranja djelotvornog pravnog sredstva u pogledu tvrdnji o neodgovarajućim uvjetima boravka u zatvoru. Slično tome, u predmetu *Dîrjan i Ștefan protiv Rumunjske* (odl.), 2020., Sud je smatrao da mogućnost smanjenja kazne za šest dana za svakih trideset dana provedenih u neodgovarajućim uvjetima, uvedena u rumunjski sustav kao odgovor na pilot-presudu u predmetu *Rezmiveș i drugi protiv Rumunjske*, ispunjava pretpostavke djelotvornog kompenzacijskog pravnog sredstva (vidi i predmet *Polgar protiv Rumunjske*, 2021., stavci 77. – 97., koji se odnosio na pravno sredstvo koje omogućuje dosuđivanje naknade nematerijalne štete).

348. U predmetu *Shmelev i drugi protiv Rusije* (odl.), 2020., stavci 107. – 131. i 153. – 156., Sud je utvrdio da je kompenzacijsko pravno sredstvo, uvedeno u domaći pravni sustav kao odgovor na pilot-presudu u predmetu *Ananyev i drugi protiv Rusije*, djelotvorno. Sud se uvjerio da su procesne pretpostavke za pristup kompenzacijskom sredstvu jednostavne i pristupačne i da ne predstavljaju prekomjeran teret za podnositelje tog sredstva ni u procesnom smislu ni u smislu troškova. Sud se uvjerio i da je postupak popraćen potrebnim postupovnim jamstvima povezanim s kontradiktornim sudskim postupkom, kao što su neovisnost i nepristranost te pravo na pravnu pomoć. Predviđene su sigurnosne mjere kako bi se u obzir uzela posebna situacija osoba lišenih slobode. Sudovi imaju mogućnost primijeniti privremene mjere, kao što je određivanje premještaja osobe lišene slobode u druge prostorije ili liječničkog pregleda. Nadalje, sudove se podsjeća na potrebu da s oprezom postupaju sa svakim zahtjevom osobe lišene slobode za povlačenje tužbe. Rješavanje upravnih tužbi temelji se na prebacivanju tereta dokazivanja na upravu. Sudovi su upućeni da imaju na umu poteškoće s kojima se osobe lišene slobode suočavaju pri prikupljanju dokaza te su potaknuti da aktivno sudjeluju u otkrivanju i pribavljanju dokaza. Tužba se mora razmotriti u roku od mjesec dana ili odmah obraditi ako postoje posebne okolnosti koje zahtijevaju hitnost. Sud se uvjerio i da su domaće vlasti i nadležni sudovi bili dovoljno upoznati s praksom Suda i kriterijima koje je potrebno uzeti u obzir pri dosuđivanju naknade, što im je omogućilo da izbjegnu dosuđivanje naknade koja bi bila „neizmjereno mala” ili koja ne bi bila „čak ni približna naknadama koje obično dosuđuje Sud u usporedivim okolnostima”.

349. U predmetu *Barbotin protiv Francuske*, 2020., stavci 50. – 59., Sud je utvrdio da je inače dostupno i djelotvorno pravno sredstvo pred upravnim sudovima bilo nedjelotvorno zbog činjenice da je naknada dosuđena podnositelju zahtjeva predstavljala mali postotak iznosa koji bi Sud dosudio za iste neodgovarajuće uvjete boravka u zatvoru i, osim toga, iako je njegova tužba bila osnovana, podnositelj je bio dužan snositi troškove vještačenja u vezi s uvjetima u kojima je boravio u zatvoru.

XVII. Prava zatvorenika u izvanteritorijalnom kontekstu

Članak 3. Konvencije

„Nitko se ne smije podvrgnuti mučenju ni nečovječnom ili ponižavajućem postupanju ili kazni.”

A. Opća načela

350. U skladu s dobro utvrđenom sudskom praksom Suda, zaštita od postupanja zabranjenog člankom 3. je apsolutna. Stoga izručenje osobe od strane države ugovornice može stvoriti probleme na temelju te odredbe i tako dovesti do odgovornosti te države prema Konvenciji kada je na temelju ozbiljnih razloga opravdano vjerovati da će osoba, ako bude izručena državi koja podnosi zahtjev, biti izložena stvarnom riziku od podvrgavanja postupanju protivnom članku 3. (*Soering protiv Ujedinjene Kraljevine*, 1989., stavak 88.).

351. Osim toga, članak 3. podrazumijeva obvezu da se dotičnu osobu ne udalji u navedenu zemlju, čak i ako je riječ o državi koja nije članica Konvencije. Sud ne pravi razliku u pogledu pravne osnove za udaljenje; usvaja isti pristup i u predmetu o protjerivanju i u predmetu o izručenju (*Harkins i Edwards protiv Ujedinjene Kraljevine*, 2012., stavak 120.; *Trabelsi protiv Belgije*, 2014., stavak 116.).

352. S tim u vezi, treba napomenuti i da Sud ne pravi razliku između različitih oblika zlostavljanja zabranjenog člankom 3. kada procjenjuje relevantni rizik u kontekstu udaljenja osobe u drugu zemlju (*Harkins i Edwards protiv Ujedinjene Kraljevine*, 2012., stavak 123).

353. Nadalje, kad je riječ o pitanju može li se razlikovati ocjenu minimalnog stupnja težine koja se zahtijeva u domaćem kontekstu i istu ocjenu u izvanteritorijalnom kontekstu, Sud je smatrao da u kontekstu udaljenja nema mjesta za odvagivanje rizika od zlostavljanja i razloga za protjerivanje kad se utvrđuje je li došlo do odgovornosti države na temelju članka 3. Međutim, apsolutna priroda članka 3. ne znači da će bilo koji oblik zlostavljanja biti prepreka udaljenju iz države ugovornice. Doista, namjena Konvencije nije da bude sredstvo kojim se od država ugovornica zahtijeva da drugim državama nametnu konvencijske standarde. U tim okolnostima, postupanje koje bi moglo dovesti do povrede članka 3. zbog radnje ili propusta države ugovornice možda neće doseći minimalni stupanj težine potreban da bi došlo do povrede članka 3. u predmetu o protjerivanju ili izručenju (*Ibid.*, stavci 124. – 130., s daljnjim upućivanjima).

354. Stoga je Sud vrlo oprezan kada utvrđuje da bi udaljenje s državnog područja države ugovornice bilo protivno članku 3. Konvencije. Osim u predmetima u kojima je riječ o smrtnoj kazni, rijetko je utvrđivao da će doći do povrede članka 3. ako podnositelj zahtjeva bude udaljen u državu koja ima dugu povijest poštovanja demokracije, ljudskih prava i vladavine prava (*Ibid.*, stavak 131.).

B. Posebni rizici u izvanteritorijalnom kontekstu

355. Velika većina predmeta Suda koji se odnose na relevantan rizik u kontekstu udaljenja ili izručenja zatvorenika u drugu državu odnosi se na pitanje kazni doživotnog zatvora koje bi dotičnim osobama mogle biti izrečene ili koje bi te osobe mogle izdržavati u slučaju izručenja ili udaljenja.

356. Već u svojoj ranijoj sudskoj praksi, Sud je naglasio da se ne može isključiti da bi izricanje neublažive kazne doživotnog zatvora moglo otvoriti pitanje na temelju članka 3. Konvencije. Isto tako, nije se moglo isključiti da izručenje pojedinca državi u kojoj je izložen riziku od osude na kaznu doživotnog zatvora bez ikakve mogućnosti prijevremenog puštanja na slobodu može otvoriti pitanje na temelju te odredbe (*Einhorn protiv Francuske* (odl.), 2001., stavak 27.).

357. Međutim, u predmetu *Einhorn*, stavci 27. – 28., Sud je primijetio da prema mjerodavnom pravu u Sjedinjenim Američkim Državama (Pennsylvania) postoji mogućnost preinačenja kazne doživotnog zatvora u kaznu u trajanju koje omogućuje uvjetni otpust. Prema tome, iako je mogućnost uvjetnog otpusta za zatvorenike koji izdržavaju kaznu doživotnog zatvora u Pennsylvaniji bila ograničena, iz toga se nije moglo zaključiti da podnositelj zahtjeva, ako bude osuđen na kaznu doživotnog zatvora nakon novog suđenja u Pennsylvaniji, neće moći biti uvjetno otpušten (vidi i, primjerice, *Schuchter protiv Italije* (odl.), 2011.; *Segura Naranjo protiv Poljske* (odl.), 2011., stavci 34. – 40.).

358. U predmetu *Harkins i Edwards protiv Ujedinjene Kraljevine*, 2012., stavci 139. – 149., primjenjujući kriterije za ocjenu kazni doživotnog zatvora utvrđene prije predmeta *Vinter i drugi*⁵⁰, Sud je utvrdio da, s obzirom na kaznena djela za koja su podnositelji zahtjeva traženi i dostupno sudsko preispitivanje u Sjedinjenim Američkim Državama svih relevantnih interesa koji su u pitanju, čak i obvezna kazna doživotnog zatvora (koja se u načelu naknadno može preispitati i smanjiti) i diskrecijska kazna doživotnog zatvora bez mogućnosti uvjetnog otpusta neće biti neprihvatljiva sa stajališta članka 3. Konvencije (vidi i *Babar Ahmad i drugi protiv Ujedinjene Kraljevine*, 2012., stavci 243. – 244.).

359. Međutim, nakon donošenja presude u predmetu *Vinter i drugi*, Sud je u predmetu *Trabelsi protiv Belgije*, 2014., stavci 127. – 139., utvrdio da je kazna doživotnog zatvora koja je mogla biti izrečena podnositelju u Sjedinjenim Američkim Državama bila neublaživa jer u mjerodavnom pravu nije predviđen odgovarajući mehanizam za preispitivanje te vrste kazne, što je značilo da je podnositeljevo izručenje Sjedinjenim Američkim Državama predstavljalo povredu članka 3. Konvencije.

360. Konkretno, Sud je ponovio svoju sudsku praksu o kazni doživotnog zatvora i naglasio da članak 3. podrazumijeva obvezu država ugovornica da ne udalje osobu u državu u kojoj će biti izložena stvarnom riziku od podvrgavanja zabranjenom zlostavljanju. U predmetu o kojem je riječ Sud je smatrao da, s obzirom na težinu kaznenih djela terorizma za koja se podnositelja teretilo i činjenicu da se kazna mogla izreći tek nakon što je raspravni sud uzeo u obzir sve relevantne okolnosti i otegotne čimbenike, diskrecijska kazna doživotnog zatvora ne bi bila krajnje nerazmjerna. Međutim, presudio je da američke vlasti nisu ni u jednom trenutku pružile konkretno jamstvo da će podnositelj zahtjeva biti pošteđen neublažive kazne doživotnog zatvora. Sud je primijetio i da, izvan pruženih jamstava, iako su u američkom zakonodavstvu predviđene različite mogućnosti za smanjenje kazni doživotnog zatvora (uključujući sustav predsjedničkog pomilovanja), koje su podnositelju zahtjeva pružale određene izgleda za puštanje na slobodu, u tom zakonodavstvu nije predviđen nikakav postupak koji predstavlja mehanizam za preispitivanje takvih kazni u smislu članka 3. Konvencije (nasuprot tome, predmeti *Čalovskis protiv Latvije*, 2014., stavci 143. – 148.; i *Findikoglu protiv Njemačke* (odl.), 2016., u kojima se nije moglo pretpostaviti da postoji rizik od kazne zatvora koja predstavlja kaznu doživotnog zatvora).

361. Nadalje, uvjeti boravka u zatvoru osobe lišene slobode u zemlji primateljici također su relevantni za ocjenu usklađenosti sa zahtjevima iz članka 3. u kontekstu izručenja.

362. U predmetu *Romeo Castaño protiv Belgije*, 2019., stavak 85., Sud je priznao da stvaran rizik za osobu čija se predaja traži na temelju europskog uhiđenog naloga (EUN) da će biti podvrgnuta nečovječnom i ponižavajućem postupanju zbog zatvorskih uvjeta u državi izdavateljici predstavlja legitimnu osnovu za odbijanje izvršenja EUN-a i suradnje s tom državom. Na temelju tog načela, u predmetu *Bivolaru i Moldovan protiv Francuske*, 2021., Sud je ispitao prigovore dvojice podnositelja zahtjeva čiju su predaju od Francuske zatražile rumunjske vlasti.

363. Kad je riječ o podnositelju Moldovanu, Sud je primijetio da je on dostavio značajne i detaljne dokaze koji ukazuju na sistemske ili opće nedostatke u zatvorima u Rumunjskoj, koje su, na temelju informacija koje su dostavile rumunjske vlasti, francuske vlasti odbacile. Međutim, Sud je utvrdio sljedeće: francuske vlasti nisu u dostatnoj mjeri te informacije stavile u kontekst sudske prakse Suda o trajnoj prenapučenosti zatvora u kojem je podnositelj zahtjeva trebao boraviti; različiti aspekti, kao

50. Vidjeti odjeljak „Zatvorenici osuđeni na kaznu doživotnog zatvora” u ovom vodiču.

što su sloboda kretanja i aktivnosti izvan ćelije, opisani su stereotipno i nisu uzeti u obzir pri procjeni rizika; i preporuka francuskog tijela da bi podnositelja zahtjeva trebalo smjestiti u ustanovu u kojoj su osigurani istovjetni, ako ne i bolji uvjeti sama po sebi nije bila dovoljna da spriječi stvaran rizik od nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja jer nije omogućila procjenu tog rizika u odnosu na konkretnu ustanovu. Prema tome, Sud je utvrdio povredu članka 3. zbog propusta francuskih vlasti da utvrde postojanje stvarnog rizika za podnositelja zahtjeva da će biti izložen nečovječnom ili ponižavajućem postupanju zbog uvjeta njegova boravka u zatvoru u Rumunjskoj (*Ibid.*, stavci 117. – 126.).

364. Nasuprot tome, kad je riječ o podnositelju Bivolaruu, Sud je utvrdio da podnositeljev opis zatvorskih uvjeta podnesen francuskom tijelu nije bio dovoljno detaljan ili potkrijepljen da bi predstavljao *prima facie* dokaz stvarnog rizika od postupanja protivnog članku 3. u slučaju njegove predaje rumunjskim vlastima. Prema tome, to tijelo nije imalo obvezu tražiti dodatne informacije od rumunjskih vlasti o mjestu na koje će podnositelj biti smješten, zatvorskim uvjetima ili zatvorskom režimu. Nije postojala čvrsta činjenična osnova na temelju koje bi francusko pravosuđe utvrdilo postojanje stvarnog rizika od povrede članka 3. i odbilo izvršiti europski uhidbeni nalog. Stoga je Sud utvrdio da nije došlo do povrede članka 3. u odnosu na tog podnositelja (*Ibid.*, stavci 142. – 145.).

365. U predmetu *Babar Ahmad i drugi protiv Ujedinjene Kraljevine*, 2012., stavci 216. – 224., Sud je ispitao bi li izručenje podnositelja zahtjeva u Sjedinjene Američke Države i njihov boravak u režimu visoke sigurnosti u zatvoru ADX Florence bili protivni članku 3. Konvencije. S obzirom na činjenično stanje predmeta, Sud je utvrdio da to ne bi bio slučaj.

366. Sud je utvrdio da fizički uvjeti ondje, kao što su veličina ćelija, dostupnost rasvjete i odgovarajućih sanitarnih čvorova, ispunjavaju pretpostavke iz članka 3. Nadalje, Sud nije prihvatio da će podnositelji zahtjeva biti smješteni u ADX Florence samo zbog osude za kaznena djela terorizma. Umjesto toga, Sudu je bilo jasno da će nadležna američka tijela primijeniti pristupačne i racionalne kriterije, a u smještanju će u značajnoj mjeri u sudjelovati viši službenici koji nisu zaposleni u ustanovi u kojoj se zatvorenik nalazi. I ta činjenica i zahtjev da se održi ročište prije premještaja pružali su odgovarajuću mjeru postupovne zaštite. Čak i da je proces premještaja bio nezadovoljavajući, postojala je mogućnost upotrebe programa upravnih pravnih sredstava i obraćanja saveznim sudovima za ispravljanje svih nedostataka u procesu.

367. Štoviše, Sud je utvrdio da, iako je režim u Jedinici za redovne zatvorenike i Jedinici posebne sigurnosti u zatvoru ADX Florence bio vrlo restriktivan i namijenjen sprječavanju bilo kakvog fizičkog kontakta između zatvorenika i ostalih osoba, to ne znači da su zatvorenici smješteni u potpunu osjetilnu izolaciju ili potpunu društvenu izolaciju. Iako su zatvorenici veći dio vremena zatvoreni u svojim ćelijama, znatnu stimulaciju u ćeliji predstavljali su televizija i radio, novine, knjige, zanatni i obrazovni programi. Zatvorenicima su dopušteni i redoviti telefonski pozivi i društveni posjeti, a čak i onima kojima su određene posebne upravne mjere dopušteno je dopisivanje s obiteljima. Nadalje, Sud je utvrdio da su podnositelji zahtjeva mogli razgovarati jedni s drugima putem ventilacijskog sustava i da su tijekom razdoblja rekreacije mogli nesmetano komunicirati. U svakom slučaju, Sud je primijetio da podaci pokazuju da bi postojala stvarna mogućnost da se podnositelji zahtjeva uključe u program ublažavanja režima ili program jedinice posebne sigurnosti. Slijedom toga, Sud je zaključio da je izolacija kojoj su podvrgnuti zatvorenici u ADX-u djelomična i relativna.

368. Sud je razmatrao i položaj osoba s duševnim problemima. Primijetio je da su prigovori podnositelja zahtjeva u dijelu u kojem su se odnosili na uvjete istražnog zatvora bili očigledno neosnovani jer nije navedeno da prije izručenja britanske vlasti neće obavijestiti svoje američke kolege o duševnom stanju podnositelja zahtjeva ili da im, nakon izručenja, američke vlasti neće pružiti odgovarajuću psihijatrijsku skrb. Sud je primijetio i da podnositelji nisu tvrdili da je psihijatrijska skrb u američkim saveznim zatvorima bitno drukčija od psihijatrijske skrbi koja im je trenutačno dostupna. Nadalje, nije bilo razloga smatrati da će američke vlasti zanemariti bilo kakve promjene stanja podnositelja zahtjeva ili odbiti izmijeniti uvjete njihova boravka u zatvoru kako bi umanjile bilo kakav

rizik kojemu bi mogli biti izloženi. Sud je nadalje utvrdio da nije otvoreno odvojeno pitanje u vezi s lišenjem slobode nakon suđenja.

369. Međutim, u predmetu *Aswat protiv Ujedinjene Kraljevine*, 2013., stavci 50. – 57., koji se odnosio na nesigurnost u pogledu uvjeta smještaja u slučaju izručenja Sjedinjenim Američkim Državama osobe osumnjičene za terorizam koja boluje od teške duševne bolesti (paranoidna shizofrenija), Sud je utvrdio da bi njezino izručenje predstavljalo povredu članka 3. Konvencije (vidi i predmet *Schuchter protiv Italije* (odl.), 2011, koji se odnosio na zdravstvenu skrb).

370. Konkretno, u predmetu *Aswat* Sud je naglasio da pitanje predstavlja li podnositeljevo izručenje Sjedinjenim Američkim Državama povredu članka 3. Konvencije uvelike ovisi o uvjetima u kojima bi bio smješten i medicinskim uslugama koje bi mu ondje bile dostupne. Međutim, nisu dostavljene relevantne informacije o tom pitanju. Sud je prihvatio i da će, ako bude osuđen, podnositelj zahtjeva imati pristup medicinskim ustanovama i, što je još važnije, uslugama zaštite duševnog zdravlja, bez obzira na to u kojoj je ustanovi smješten. Međutim, duševna bolest od koje je podnositelj bolovao bila je dovoljno teška da zahtijeva njegov premještaj iz običnog zatvora u psihijatrijsku bolnicu visoke sigurnosti, a medicinski dokazi jasno su ukazivali na to da je i dalje prikladno da ondje ostane „zbog vlastitog zdravlja i sigurnosti”. Nadalje, nije bilo nikakvih jamstava da, ako mu bude suđeno i ako bude osuđen, neće biti smješten u ADX Florence gdje bi bio izložen „vrlo restriktivnom” režimu s dugim razdobljima društvene izolacije. Nije bilo dokaza koji ukazuju na to koliko će vremena provesti u zatvoru ADX Florence. Dok Sud u predmetu *Babar Ahmad* nije prihvatio da uvjeti u zatvoru ADX Florence dosežu prag iz članka 3. za osobe dobrog zdravlja ili osobe s manjim problemima s duševnim zdravljem, predmet podnositelja zahtjeva mogao se razlikovati na temelju težine njegova duševnog stanja.

371. Na kraju, treba napomenuti da se u kontekstu izručenja ili udaljenja zatvorenika u drugu zemlju pitanje na temelju članaka 2. i 3. Konvencije otvara u slučaju stvarnog rizika od izricanja smrtne kazne u zemlji primateljici (*Al-Saadoon i Mufdhi protiv Ujedinjene Kraljevine*, 2010., stavci 115. – 145.; *A.L. (X.W.) protiv Rusije*, 2015., stavci 63. – 66.).⁵¹

51. Dodatno vidjeti [Vodič kroz članak 2. Europske konvencije o ljudskim pravima](#).

Popis navedenih predmeta

Sudska praksa navedena u ovom Vodiču odnosi se na presude ili odluke koje je donio Sud te na odluke i izvješća Europske komisije za ljudska prava („Komisija”).

Ako nije drukčije naznačeno, sva upućivanja odnose se na presude o osnovanosti koje je donijelo vijeće Suda. Kratica „(odl.)” znači da se upućivanje odnosi na odluku Suda, a „[VV]” da je predmet bio pred velikim vijećem.

Presude Vijeća koje nisu postale konačne u smislu članka 44. Konvencije označene su zvjezdicom (*) na popisu u nastavku. Člankom 44. stavkom 2. Konvencije propisano je: „Presuda vijeća je konačna: a) kad stranke izjave da neće uložiti zahtjev za podnošenje predmeta velikom vijeću; ili b) tri mjeseca nakon dana donošenja presude, ako nije uložena zahtjev za podnošenje predmeta velikom vijeću; ili c) kad odbor velikoga vijeća odbaci zahtjev o podnošenju na temelju članka 43.” U slučajevima kada veliko vijeće prihvati zahtjev za podnošenje, presuda vijeća ne postaje konačnom te nema pravni učinak; konačnom postaje naknadna presuda velikog vijeća.

Poveznice na predmete navedene u elektroničkoj inačici Vodiča upućuju na bazu HUDOC (<http://hudoc.echr.coe.int>) koja omogućuje uvid u sudsku praksu Suda (u presude i odluke velikog vijeća, vijeća i odbora, predmete o kojima je dostavljena obavijest, savjetodavna mišljenja i pravne sažetke iz Informativne bilješke o sudskoj praksi) te Komisije (odluke i izvješća) te na rezolucije Odbora ministara.

Sud svoje presude i odluke donosi na engleskom i/ili francuskom, svoja dva službena jezika. HUDOC sadrži i prijevode mnogih važnih predmeta na više od trideset neslužbenih jezika te poveznice na oko stotinu *online* zbirki prakse Suda koje su izradile treće strane. Sve raspoložive jezične verzije za navedene predmete dostupne su putem kartice „Language versions” u bazi podataka *HUDOC*, a tu karticu možete pronaći nakon što kliknete na poveznicu predmeta.

—A—

- [A.B. i drugi protiv Francuske](#), br. 11593/12, 12. srpnja 2016.
- [A.B. protiv Nizozemske](#), br. 37328/97, 29. siječnja 2002.
- [A.H. i J.K. protiv Cipra](#), br. 41903/10 i 41911/10, 21. srpnja 2015.
- [A.L. \(X.W.\) protiv Rusije](#), br. 44095/14, 29. listopada 2015.
- [Al. K. protiv Grčke](#), br. 63542/11, 11. prosinca 2014.
- [A.M. i drugi protiv Francuske](#), br. 24587/12, 12. srpnja 2016.
- [A.T. protiv Estonije](#), br. 23183/15, 13. studenoga 2018.
- [A.T. protiv Estonije \(br. 2\)](#), br. 70465/14, 13. studenoga 2018.
- [Abdullahi Elmi i Aweys Abubakar protiv Malte](#), br. 25794/13 i 28151/13, 22. studenoga 2016.
- [Aerts protiv Belgije](#), 30. srpnja 1998., *Izvješća o presudama i odlukama 1998-V*
- [Aggerholm protiv Danske](#), br. 45439/18, 15. rujna 2020.
- [Aleksandr Makarov protiv Rusije](#), br. 15217/07, 12. ožujka 2009.
- [Aleksanyan protiv Rusije](#), br. 46468/06, 22. prosinca 2008.
- [Alexandru Enache protiv Rumunjske](#), br. 16986/12, 3. listopada 2017.
- [Ali i Ayşe Duran protiv Turske](#), br. 42942/02, 8. travnja 2008.
- [Aliiev protiv Ukrajine](#), br. 41220/98, 29. travnja 2003.
- [Al-Saadoon i Mufdhi protiv Ujedinjene Kraljevine](#), br. 61498/08, 2. ožujka 2010.
- [Altay protiv Turske \(br. 2\)](#), br. 11236/09, 9. travnja 2019.
- [Amirov protiv Rusije](#), br. 51857/13, 27. studenoga 2014.
- [Ananyev i drugi protiv Rusije](#), br. 42525/07 i 60800/08, 10. siječnja 2012.
- [Anchugov i Gladkov protiv Rusije](#), br. 11157/04 i 15162/05, 4. srpnja 2013.
- [Aparicio Benito protiv Španjolske \(odl.\)](#), br. 36150/03, 13. studenoga 2006.

Artyomov protiv Rusije, br. 14146/02, 27. svibnja 2010.
Arutyunyan protiv Rusije, br. 48977/09, 10. siječnja 2012.
Ashot Harutyunyan protiv Armenije, br. 34334/04, 15. lipnja 2010.
Aswat protiv Ujedinjene Kraljevine, br. 17299/12, 16. travnja 2013.
Atanasov i Apostolov protiv Bugarske (odl.), br. 65540/16 i 22368/17, 27. lipnja 2017.

—B—

Babar Ahmad i drugi protiv Ujedinjene Kraljevine, br. 24027/07 i četiri druga zahtjeva, 10. travnja 2012.
Bădulescu protiv Portugala, br. 33729/18, 20. listopada 2020.
Balajevs protiv Latvije, br. 8347/07, 28. travnja 2016.
Bamouhammad protiv Belgije, br. 47687/13, 17. studenoga 2015.
Bancsók i László Magyar (br. 2) protiv Mađarske, br. 52374/15 i 53364/15, 28. listopada 2021.
Barbotin protiv Francuske, br. 25338/16, 19. studenoga 2020.
Bergmann protiv Njemačke, br. 23279/14, 7. siječnja 2016.
Bidart protiv Francuske, br. 52363/11, 12. studenoga 2015.
Bivolaru i Moldovan protiv Francuske, br. 40324/16 i 12623/17, 25. ožujka 2021.
Biržietis protiv Litve, br. 49304/09, 14. lipnja 2016.
Blokhin protiv Rusije [VV], br. 47152/06, 23. ožujka 2016.
Bodein protiv Francuske, br. 40014/10, 13. studenoga 2014.
Bollan protiv Ujedinjene Kraljevine (odl.), br. 42117/98, 4. svibnja 2000.
Boltan protiv Turske, br. 33056/16, 12. veljače 2019.
Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi protiv Irske [VV], br. 45036/98, 30. lipnja 2005.
Boulois protiv Luksemburga [VV], br. 37575/04, 3. travnja 2012.
Bouyid protiv Belgije [VV], br. 23380/09, 28. rujna 2015.

—C—

C.D. i drugi protiv Grčke, br. 33441/10 i dva druga zahtjeva, 19. prosinca 2013.
Čačko protiv Slovačke, br. 49905/08, 22. srpnja 2014.
Čalovskis protiv Latvije, br. 22205/13, 24. srpnja 2014.
Campbell i Fell protiv Ujedinjene Kraljevine, 28. lipnja 1984., Serija A br. 80
Campbell protiv Ujedinjene Kraljevine, br. 13590/88, 25. ožujka 1992.
Cano Moya protiv Španjolske, br. 3142/11, 11. listopada 2016.
Cara-Damiani protiv Italije, br. 2447/05, 7. veljače 2012.
Cătălin Eugen Micu protiv Rumunjske, br. 55104/13, 5. siječnja 2016.
Centar za pravna istraživanja u ime Valentina Câmpeanua protiv Rumunjske [VV], br. 47848/08, 17. srpnja 2014.
Chaldayev protiv Rusije, br. 33172/16, 28. svibnja 2019.
Chaykovskiy protiv Ukrajine, br. 2295/06, 15. listopada 2009.
Chernetskiy protiv Ukrajine, br. 44316/07, 8. prosinca 2016.
Ciorap protiv Moldavije, br. 12066/02, 19. lipnja 2007.
Ciupercescu protiv Rumunjske (br. 3), br. 41995/14 i 50276/15, 7. siječnja 2020.
Claes protiv Belgije, br. 43418/09, 10. siječnja 2013.
Clift protiv Ujedinjene Kraljevine, br. 7205/07, 13. srpnja 2010.
Contrada protiv Italije (br. 2), br. 7509/08, 11. veljače 2014.
Cosovan protiv Republike Moldavije, br. 13472/18, 22. ožujka 2022.
Costel Gaciu protiv Rumunjske, br. 39633/10, 23. lipnja 2015.

Cotleț protiv Rumunjske, br. 38565/97, 3. lipnja 2003.

Csüllög protiv Mađarske, br. 30042/08, 7. lipnja 2011.

—D—

D i E.S. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 13669/88, odluka Komisije, 7. ožujka 1990.

D.F. protiv Latvije, br. 11160/07, 29. listopada 2013.

D.G. protiv Irske, br. 39474/98, 16. svibnja 2002.

D.G. protiv Poljske, br. 45705/07, 12. veljače 2013.

Danilevich protiv Rusije, br. 31469/08, 19. listopada 2021.

Davison protiv Ujedinjene Kraljevine (odl.), br. 52990/08, 2. ožujka 2010.

Davydov i drugi protiv Ukrajine, br. 17674/02 i 39081/02, 1. srpnja 2010.

Dedovskiy i drugi protiv Rusije, br. 7178/03, 15. svibnja 2008.

Dejneć protiv Poljske, br. 9635/13, 1. lipnja 2017.

Dickson protiv Ujedinjene Kraljevine [VV], br. 44362/04, 4. prosinca 2007.

Dikaiou i drugi protiv Grčke, br. 77457/13, 16. srpnja 2020.

Dimitar Angelov protiv Bugarske, br. 58400/16, 21. srpnja 2020.

Dîrjan i Ștefan protiv Rumunjske (odl.), br. 14224/15 50977/15, 15. travnja 2020.

Doerga protiv Nizozemske, br. 50210/99, 27. travnja 2004.

Domján protiv Mađarske (odl.), br. 5433/17, 14. studenoga 2017.

Donaldson protiv Ujedinjene Kraljevine (odl.), br. 56975/09, 25. siječnja 2011.

Dorneanu protiv Rumunjske, br. 55089/13, 28. studenoga 2017.

Draniceru protiv Republike Moldavije (odl.), br. 31975/15, 12. veljače 2019.

Dudchenko protiv Rusije, br. 37717/05, 7. studenoga 2017.

Duval protiv Francuske, br. 19868/08, 26. svibnja 2011.

Dybeku protiv Albanije, br. 41153/06, 18. prosinca 2007.

—E—

Ebedin Abi protiv Turske, br. 10839/09, 13. ožujka 2018.

Ēcis protiv Latvije, br. 12879/09, 10. siječnja 2019.

Einhorn protiv Francuske (odl.), br. 71555/01, 16. listopada 2001.

El-Masri protiv Bivše Jugoslavenske Republike Makedonije [VV], br. 39630/09, 13. prosinca 2012.

Elefteriadis protiv Rumunjske, br. 38427/05, 25. siječnja 2011.

Enea protiv Italije [VV], br. 74912/01, 17. rujna 2009.

Engel protiv Mađarske, br. 46857/06, 20. svibnja 2010.

Epners-Gefners protiv Latvije, br. 37862/02, 29. svibnja 2012.

Epure protiv Rumunjske, br. 73731/17, 11. svibnja 2021.

Erlich i Kastro protiv Rumunjske, br. 23735/16 i 23740/16, 9. lipnja 2020.

Ezeh i Connors protiv Ujedinjene Kraljevine [VV], br. 39665/98 i 40086/98, 9. listopada 2003.

—F—

Farbtuhs protiv Latvije, br. 4672/02, 2. prosinca 2004.

Fedosejevs protiv Latvije (odl.), br. 37546/06, 19. studenoga 2013.

Fedotov protiv Rusije, br. 5140/02, 25. listopada 2005.

Feilazoo protiv Malte, br. 6865/19, 11. ožujka 2021.

Fenech protiv Malte (odl.), br. 19090/20, 23. ožujka 2021.

Fenech protiv Malte, br. 19090/20, 1. ožujka 2022.

Filiz Uyan protiv Turske, br. 7496/03, 8. siječnja 2009.
Findikoglu protiv Njemačke (odl.), br. 20672/15, 7. lipnja 2016.
Florea protiv Rumunjske, br. 37186/03, 14. rujna 2010.
Fraile Iturralde protiv Španjolske (odl.), br. 66498/17, 7. svibnja 2019.
Frank protiv Njemačke (odl.), br. 32705/06, 28. rujna 2010.
Frâncu protiv Rumunjske, br. 69356/13, 13. listopada 2020.
Frasik protiv Poljske, br. 22933/02, 5. siječnja 2010.
Frodl protiv Austrije, br. 20201/04, 8. travnja 2010.
Fűlöp protiv Rumunjske, br. 18999/04, 24. srpnja 2012.

—G—

G.B. i drugi protiv Turske, br. 4633/15, 17. listopada 2019.
Gardel protiv Francuske, br. 16428/05, 17. prosinca 2009.
Gruzija protiv Rusije (I) [VV], br. 13255/07, ECHR 2014 (izvadci)
Gruzija protiv Rusije (II) [VV] (osnovanost), br. 38263/08, 21. siječnja 2021.
Ghavitadze protiv Gruzije, br. 23204/07, 3. ožujka 2009.
Giszczak protiv Poljske, br. 40195/08, 29. studenoga 2011.
Gjini protiv Srbije, br. 1128/16, 15. siječnja 2019.
Gladkiy protiv Rusije, br. 3242/03, 21. prosinca 2010.
Gladović protiv Hrvatske, br. 28847/08, 10. svibnja 2011.
Goginashvili protiv Gruzije, br. 47729/08, 4. listopada 2011.
Gömi i drugi protiv Turske, br. 35962/97, 21. prosinca 2006.
Gorgiev protiv Bivše Jugoslavenske Republike Makedonije, br. 26984/05, 19. travnja 2012.
Gorlov i drugi protiv Rusije, br. 27057/06 i dva druga zahtjeva, 2. srpnja 2019.
Gorodnichev protiv Rusije, br. 52058/99, 25. svibnja 2007.
Greens i M.T. protiv Ujedinjene Kraljevine, br. 60041/08 i 60054/08, 23. studenoga 2010.
Grimailovs protiv Latvije, br. 6087/03, 25. lipnja 2013.
Guimon protiv Francuske, br. 48798/14, 11. travnja 2019.
Gűlay Çetin protiv Turske, br. 44084/10, 5. ožujka 2013.
Guliyev protiv Rusije, br. 24650/02, 19. lipnja 2008.
Gűlmez protiv Turske, br. 16330/02, 20. svibnja 2008.
Gűveç protiv Turske, br. 70337/01, 20. siječnja 2009.

—H—

Hadzhieva protiv Bugarske, br. 45285/12, 1. veljače 2018.
Hadžić i Suljić protiv Bosne i Hercegovine, br. 39446/06 i 33849/08, 7. lipnja 2011.
Hagyó protiv Mađarske, br. 52624/10, 23. travnja 2013.
Halil Adem Hasan protiv Bugarske, br. 4374/05, 10. ožujka 2015.
Harakchiev i Tolumov protiv Bugarske, br. 15018/11 i 61199/12, 8. srpnja 2014.
Harkins i Edwards protiv Ujedinjene Kraljevine, br. 9146/07 i 32650/07, 17. siječnja 2012.
Helhal protiv Francuske, br. 10401/12, 19. veljače 2015.
Henaf protiv Francuske, br. 65436/01, 27. studenoga 2003.
Herczegfalvy protiv Austrije, 24. rujna 1992., Serija A br. 244
Hilmioğlu protiv Turske (odl.), br. 60625/12, 15. rujna 2020.
Hirst protiv Ujedinjene Kraljevine (br. 2) [VV], br. 74025/01, 6. listopada 2005.
Holomiov protiv Moldavije, br. 30649/05, 7. studenoga 2006.
Horoz protiv Turske, br. 1639/03, 31. ožujka 2009.
Horych protiv Poljske, br. 13621/08, 17. travnja 2012.

Hummatov protiv Azerbajdžana, br. 9852/03 i 13413/04, 29. studenoga 2007.
Hüseyin Yıldırım protiv Turske, br. 2778/02, 3. svibnja 2007.
Hutchinson protiv Ujedinjene Kraljevine [VV], br. 57592/08, 17. siječnja 2017.

— I —

I.E. protiv Republike Moldavije, br. 45422/13, 26. svibnja 2020.
Iacov Stanciu protiv Rumunjske, br. 35972/05, 24. srpnja 2012.
Iamandi protiv Rumunjske, br. 25867/03, 1. lipnja 2010.
Ibrahim i drugi protiv Ujedinjene Kraljevine [VV], br. 50541/08 i tri druga zahtjeva, 13. rujna 2016.
Idalov protiv Rusije [VV], br. 5826/03, 22. svibnja 2012.
Ilaşcu i drugi protiv Moldavije i Rusije [VV], br. 48787/99, 8. srpnja 2004.
Ilseher protiv Njemačke [VV], br. 10211/12 i 27505/14, 4. prosinca 2018.
Irska protiv Ujedinjene Kraljevine, br. 5310/71, 18. siječnja 1978.
Ismatullayev protiv Rusije (odl.), br. 29687/09, 6. ožujka 2012.
Istratii i drugi protiv Moldavije, br. 8721/05, 27. ožujka 2007.
Ivan Karpenko protiv Ukrajine, br. 45397/13, 16. prosinca 2021.
Iwańczuk protiv Poljske, br. 25196/94, 15. studenoga 2001.

— J —

J.M.B. i drugi protiv Francuske, br. 9671/15 i 31 drugi zahtjev, 30. siječnja 2020.
J.L. protiv Finske (odl.), br. 32526/96, 16. studenoga 2000.
Jakóbski protiv Poljske, br. 18429/06, 7. prosinca 2010.
Jankovskis protiv Litve, br. 21575/08, 17. siječnja 2017.
Jasinskis protiv Latvije, br. 45744/08, 21. prosinca 2010.
Jatsõšõn protiv Estonije, br. 27603/15, 30. listopada 2018.
Jeanty protiv Belgije, br. 82284/17, 31. ožujka 2020.
Jeladze protiv Gruzije, br. 1871/08, 18. prosinca 2012.
Jeronovičs protiv Latvije [VV], br. 44898/10, 5. srpnja 2016.

— K —

Kadiķis protiv Latvije (br. 2), br. 62393/00, 4. svibnja 2006.
Kadusic protiv Švicarske, br. 43977/13, 9. siječnja 2018.
Kafkaris protiv Cipra [VV], br. 21906/04, 12. veljače 2008.
Kalda protiv Estonije, br. 17429/10, 19. siječnja 2016.
Kanagaratnam protiv Belgije, br. 15297/09, 13. prosinca 2011.
Kaprykowski protiv Poljske, br. 23052/05, 3. veljače 2009.
Karabet i drugi protiv Ukrajine, br. 38906/07 i 52025/07, 17. siječnja 2013.
Kargakis protiv Grčke, br. 27025/13, 14. siječnja 2021.
Karsakova protiv Rusije, br. 1157/10, 27. studenoga 2014.
Karwowski protiv Poljske, br. 29869/13, 19. travnja 2016.
Keenan protiv Ujedinjene Kraljevine, br. 27229/95, 3. travnja 2001.
Kekelashvili protiv Gruzije (odl.), br. 35861/11, 17. studenoga 2020.
Khamtokhu i Aksenčik protiv Rusije [VV], br. 60367/08 i 961/11, 24. siječnja 2017.
Khlaifia i drugi protiv Italije [VV], br. 16483/12, 15. prosinca 2016.
Khodorkovskiy i Lebedev protiv Rusije, br. 11082/06 i 13772/05, 25. srpnja 2013.
Khoroshenko protiv Rusije [VV], br. 41418/04, 30. lipnja 2015.

Khudobin protiv Rusije, br. 59696/00, 26. listopada 2006.
Klibisz protiv Poljske, br. 2235/02, 4. listopada 2016.
Klyakhin protiv Rusije, br. 46082/99, 30. studenoga 2004.
Kolesnikovich protiv Rusije, br. 44694/13, 22. ožujka 2016.
Kondrulin protiv Rusije, br. 12987/15, 20. rujna 2016.
Konstantin Markin protiv Rusije [VV], br. 30078/06, 22. ožujka 2012.
Korban protiv Ukrajine, br. 26744/16, 4. srpnja 2019.
Kornakovs protiv Latvije, br. 61005/00, 15. lipnja 2006.
Korneykova i Korneykov protiv Ukrajine, br. 56660/12, 24. ožujka 2016.
Korobov i drugi protiv Rusije (odl.), br. 67086/01, 2. ožujka 2006.
Korostelev protiv Rusije, br. 29290/10, 12. svibnja 2020.
Košti i drugi protiv Turske, br. 74321/01, 3. svibnja 2007.
Kotsaftis protiv Grčke, br. 39780/06, 12. lipnja 2008.
Koureas i drugi protiv Grčke, br. 30030/15, 18. siječnja 2018.
Kovaļkovs protiv Latvije (odl.), br. 35021/05, 31. siječnja 2012.
Krivolapov protiv Ukrajine, br. 5406/07, 2. listopada 2018.
Kučera protiv Slovačke, br. 48666/99, 17. srpnja 2007.
Kucheruk protiv Ukrajine, br. 2570/04, 6. rujna 2007.
Kudła protiv Poljske [VV], br. 30210/96, 26. listopada 2000.
Kukhalashvili i drugi protiv Gruzije, br. 8938/07 i 41891/07, 2. travnja 2020.
Kulinski i Sabev protiv Bugarske, br. 63849/09, 21. srpnja 2016.
Kungurov protiv Rusije, br. 70468/17, 18. veljače 2020.
Kuparadze protiv Gruzije, br. 30743/09, 21. rujna 2017.
Kyriacou Tsiakkourmas i drugi protiv Turske, br. 13320/02, 2. lipnja 2015.

—L—

Labaca Larrea i drugi protiv Francuske (odl.), br. 56710/13 i dva druga zahtjeva, 7. veljače 2017.
Ladent protiv Poljske, br. 11036/03, 18. ožujka 2008.
Laduna protiv Slovačke, br. 31827/02, 13. prosinca 2011.
Laniauskas protiv Litve, br. 48309/19, 29. ožujka 2022.
Lapshin protiv Azerbajdžana, br. 13527/18, 20. svibnja 2021.
László Magyar protiv Mađarske, br. 73593/10, 20. svibnja 2014.
Lautaru i Seed protiv Grčke, br. 29760/15, 23. srpnja 2020.
Lebois protiv Bugarske, br. 67482/14, 19. listopada 2017.
Lesław Wójcik protiv Poljske, br. 66424/09, 1. srpnja 2021.
Leyla Alp i drugi protiv Turske, br. 29675/02, 10. prosinca 2013.
Lind protiv Rusije, br. 25664/05, 6. prosinca 2007.
Longin protiv Hrvatske, br. 49268/10, 6. studenoga 2012.
Lonić protiv Hrvatske, br. 8067/12, 4. prosinca 2014.
Lorsé i drugi protiv Nizozemske, br. 52750/99, 4. veljače 2003.

—M—

Mandić i Jović protiv Slovenije, br. 5774/10 i 5985/10, 20. listopada 2011.
Manolov protiv Bugarske, br. 23810/05, 4. studenoga 2014.
Marcello Viola protiv Italije (br. 2), br. 77633/16, 13. lipnja 2019.
Margaretić protiv Hrvatske, br. 16115/13, 5. lipnja 2014.
Mariş protiv Rumunjske (odl.), br. 58208/14, 29. rujna 2020.
Marro i drugi protiv Italije (odl.), br. 29100/07, 8. travnja 2014.

Martzaklis i drugi protiv Grčke, br. 20378/13, 9. srpnja 2015.
Maslák protiv Slovačke (br. 2), br. 38321/17, 31. ožujka 2022.
Mastromatteo protiv Italije [VV], br. 37703/97, 24. listopada 2002.
Matiošaitis i drugi protiv Litve, br. 22662/13 i sedam drugih zahtjeva, 23. svibnja 2017.
McFeeley i drugi protiv Ujedinjene Kraljevine, odluka Komisije, 15. svibnja 1980.
McGlinchey i drugi protiv Ujedinjene Kraljevine, br. 50390/99, 29. travnja 2003.
Mehmet Reşit Arslan i Orhan Bingöl protiv Turske, br. 47121/06 i dva druga zahtjeva, 18. lipnja 2019.
Mehmet Çiftçi protiv Turske, br. 53208/19, 16. studenoga 2021.
Mehmet Çiftçi i Suat Incedere protiv Turske, br. 21266/19 i 21774/19, 18. siječnja 2022.
Meier protiv Švicarske, br. 10109/14, 9. veljače 2016.
Melnik protiv Ukrajine, br. 72286/01, 28. ožujka 2006.
Mesut Yurtsever i drugi protiv Turske, br. 14946/08 i 11 drugih zahtjeva, 20. siječnja 2015.
Michał Korgul protiv Poljske, br. 36140/11, 21. ožujka 2017.
Milić i Nikezić protiv Crne Gore, br. 54999/10 i 10609/11, 28. travnja 2015.
Mirgadirov protiv Azerbajdžana i Turske, br. 62775/14, 17. rujna 2020.
Mironescu protiv Rumunjske, br. 17504/18, 30. studenoga 2021.
Mockutė protiv Litve, br. 66490/09, 27. veljače 2018.
Moiseyev protiv Rusije, br. 62936/00, 9. listopada 2008.
Mooren protiv Njemačke [VV], br. 11364/03, 9. srpnja 2009.
Moroz protiv Ukrajine, br. 5187/07, 2. ožujka 2017.
Mouisel protiv Francuske, br. 67263/01, 14. studenoga 2002.
Mozer protiv Republike Moldavije i Rusije [VV], br. 11138/10, 23. veljače 2016.
Murat Vural protiv Turske, br. 9540/07, 21. listopada 2014.
Murray protiv Nizozemske [VV], br. 10511/10, 26. travnja 2016.
Muršić protiv Hrvatske [VV], br. 7334/13, 20. listopada 2016.
Mushegh Saghatelyan protiv Armenije, br. 23086/08, 20. rujna 2018.
Muskhadzhiyeva i drugi protiv Belgije, br. 41442/07, 19. siječnja 2010.
Mustafayev protiv Azerbajdžana, br. 47095/09, 4. svibnja 2017.

—N—

N.T. protiv Rusije, br. 14727/11, 2. lipnja 2020.
Nart protiv Turske, br. 20817/04, 6. svibnja 2008.
Naydyon protiv Ukrajine, br. 16474/03, 14. listopada 2010.
Nazarenko protiv Ukrajine, br. 39483/98, 29. travnja 2003.
Neagu protiv Rumunjske, br. 21969/15, 10. studenoga 2020.
Neshkov i drugi protiv Bugarske, br. 36925/10 i pet drugih zahtjeva, 27. siječnja 2015.
Nevmerzhitsky protiv Ukrajine, br. 54825/00, 5. travnja 2005.
Nilsen protiv Ujedinjene Kraljevine (odl.), br. 36882/05, 27. studenoga 2008.
Nogin protiv Rusije, br. 58530/08, 15. siječnja 2015.
Norbert Sikorski protiv Poljske, br. 17599/05, 22. listopada 2009.
Norman protiv Ujedinjene Kraljevine, br. 41387/17, 6. srpnja 2021.
Normantowicz protiv Poljske, br. 65196/16, 17. ožujka 2022.
Novak protiv Hrvatske, br. 8883/04, 14. lipnja 2007.
Nuh Uzun i drugi protiv Turske, br. 49341/18 i 13 drugih zahtjeva, 29. ožujka 2022.
Nusret Kaya i drugi protiv Turske, br. 43750/06 i četiri druga zahtjeva, 22. travnja 2014.

—O—

Öcalan protiv Turske [VV], br. 46221/99, 12. svibnja 2005.

Öcalan protiv Turske (br. 2), br. 24069/03 i tri druga zahtjeva, 18. ožujka 2014.
Okhrimenko protiv Ukrajine, br. 53896/07, 15. listopada 2009.
Onoufriou protiv Cipra, br. 24407/04, 7. siječnja 2010.
Orchowski protiv Poljske, br. 17885/04, 22. listopada 2009.
Ostrovenec protiv Latvije, br. 36043/13, 5. listopada 2017.
Özgül protiv Turske (odl.), br. 7715/02, 6. ožujka 2007.

—P—

Paladi protiv Moldavije [VV], br. 39806/05, 10. ožujka 2009.
Palfreeman protiv Bugarske (odl.), br. 59779/14, 16. svibnja 2017.
Paluch protiv Poljske, br. 57292/12, 16. veljače 2016.
Pankiewicz protiv Poljske, br. 34151/04, 12. veljače 2008.
Pantea protiv Rumunjske, br. 33343/96, 3. lipnja 2003.
Papon protiv Francuske (br. 1) (odl.), br. 64666/01, 7. lipnja 2001.
Patranin protiv Rusije, br. 12983/14, 23. srpnja 2015.
Patsaki i drugi protiv Grčke, br. 20444/14, 7. veljače 2019.
Peers protiv Grčke, br. 28524/95, 19. travnja 2001.
Peñaranda Soto protiv Malte, br. 16680/14, 19. prosinca 2017.
Petrescu protiv Portugala, br. 23190/17, 3. prosinca 2019.
Petrov protiv Bugarske, br. 15197/02, 22. svibnja 2008.
Petukhov protiv Ukrajine (br. 2), br. 41216/13, 12. ožujka 2019.
Piechowicz protiv Poljske, br. 20071/07, 17. travnja 2012.
Płoski protiv Poljske, br. 26761/95, 12. studenoga 2002.
Poghossian protiv Gruzije, br. 9870/07, 24. veljače 2009.
Polgar protiv Rumunjske, br. 39412/19, 20. srpnja 2021.
Poltoratskiy protiv Ukrajine, br. 38812/97, 29. travnja 2003.
Polyakova i drugi protiv Rusije, br. 35090/09 i tri druga zahtjeva, 7. ožujka 2017.
Popov protiv Francuske, br. 39472/07 i 39474/07, 19. siječnja 2012.
Potoroc protiv Rumunjske, br. 37772/17, 2. lipnja 2020.
Premininy protiv Rusije, br. 44973/04, 10. veljače 2011.
Price protiv Ujedinjene Kraljevine, br. 33394/96, 10. srpnja 2001.
Provenzano protiv Italije, br. 55080/13, 25. listopada 2018.
Puzinas protiv Litve (odl.), br. 63767/00, 13. prosinca 2005.

—R—

R.C. i V.C. protiv Francuske, br. 76491/14, 12. srpnja 2016.
R.K. i drugi protiv Francuske, br. 68264/14, 12. srpnja 2016.
R.M. i drugi protiv Francuske, br. 33201/11, 12. srpnja 2016.
Radzhab Magomedov protiv Rusije, br. 20933/08, 20. prosinca 2016.
Raffray Taddei protiv Francuske, br. 36435/07, 21. prosinca 2010.
Ramazan Demir protiv Turske, br. 68550/17, 9. veljače 2021.
Ramirez Sanchez protiv Francuske [VV], br. 59450/00, 4. srpnja 2006.
Ramishvili i Kokhreidze protiv Gruzije, br. 1704/06, 27. siječnja 2009.
Raninen protiv Finske, 16. prosinca 1997., *Izvešća o presudama i odlukama 1997-VIII*
Rappaz protiv Švicarske (odl.), br. 73175/10, 26. ožujka 2013.
Razvozhayev protiv Rusije i Ukrajine i Udaltsov protiv Rusije, br. 75734/12 i dva druga zahtjeva, 19. studenoga 2019.
Renolde protiv Francuske, br. 5608/05, 16. listopada 2008.

Retunscăia protiv Rumunjske, br. 25251/04, 8. siječnja 2013.
Rezmiveş i drugi protiv Rumunjske, br. 61467/12 i tri druga zahtjeva, 25. travnja 2017.
Rivière protiv Francuske, br. 33834/03, 11. srpnja 2006.
Rodić i drugi protiv Bosne i Hercegovine, br. 22893/05, 27. svibnja 2008.
Rodzevillo protiv Ukrajine, br. 38771/05, 14. siječnja 2016.
Rohde protiv Danske, br. 69332/01, 21. srpnja 2005.
Romeo Castaño protiv Belgije, br. 8351/17, 9. srpnja 2019.
Rook protiv Njemačke, br. 1586/15, 25. srpnja 2019.
Rooman protiv Belgije [VV], br. 18052/11, 31. siječnja 2019.
Roth protiv Njemačke, br. 6780/18 i 30776/18, 22. listopada 2020.
Rzakhanov protiv Azerbajdžana, br. 4242/07, 4. srpnja 2013.

—S—

S. i Marper protiv Ujedinjene Kraljevine [VV], br. 30562/04 i 30566/04, ECHR 2008 ECHR 2008
S.F. i drugi protiv Bugarske, br. 8138/16, 7. prosinca 2017.
S.J. protiv Luksemburga (br. 2), br. 47229/12, stavci 55. – 62., 31. listopada 2013.
Saadi protiv Ujedinjene Kraljevine [VV], br. 13229/03, 29. siječnja 2008.
Sakir protiv Grčke, br. 48475/09, 24. ožujka 2016.
Salakhov i Islyamova protiv Ukrajine, br. 28005/08, 14. ožujka 2013.
Salduz protiv Turske [VV], br. 36391/02, 27. studenoga 2008.
Samaras i drugi protiv Grčke, br. 11463/09, 28. veljače 2012.
Sándor Varga i drugi protiv Mađarske, br. 39734/15 i dva druga zahtjeva, 15. lipnja 2021.
Sannino protiv Italije (odl.), br. 72639/01, 3. svibnja 2005.
Saran protiv Rumunjske, br. 65993/16, 10. studenoga 2020.
Schemkamper protiv Francuske, br. 75833/01, 18. listopada 2005.
Schuchter protiv Italije (odl.), br. 68476/10, 11. listopada 2011.
Scoppola protiv Italije (br. 3) [VV], br. 126/05, 22. svibnja 2012.
Segura Naranjo protiv Poljske (odl.), br. 67611/10, 6. prosinca 2011.
Selçuk protiv Turske, br. 21768/02, 10. siječnja 2006.
Seleznev protiv Rusije, br. 15591/03, 26. lipnja 2008.
Serce protiv Rumunjske, br. 35049/08, 30. lipnja 2015.
Serifis protiv Grčke, br. 27695/03, 2. studenoga 2006.
Shamayev i drugi protiv Gruzije i Rusije, br. 36378/02, 12. travnja 2005.
Shchebetov protiv Rusije, br. 21731/02, 10. travnja 2012.
Shelley protiv Ujedinjene Kraljevine (odl.), br. 23800/06, 4. siječnja 2008.
Shirkhanyan protiv Armenije, br. 54547/16, 22. veljače 2022.
Shishanov protiv Republike Moldavije, br. 11353/06, 15. rujna 2015.
Shlykov i drugi protiv Rusije, br. 78638/11 i tri druga zahtjeva, 19. siječnja 2021.
Shmelev i drugi protiv Rusije (odl.), br. 1249/18 *et al.*, 4. travnja 2020.
Shuriyya Zeynalov protiv Azerbajdžana, br. 69460/12, 10. rujna 2020.
Siemaszko i Olszyński protiv Poljske, br. 60975/08 i 35410/09, 13. rujna 2016.
Sili protiv Ukrajine, br. 42903/14, 8. srpnja 2021.
Sinan Eren protiv Turske, br. 8062/04, 10. studenoga 2005.
Skafka protiv Poljske, br. 43425/98, 27. svibnja 2003.
Ślawomir Musiał protiv Poljske, br. 28300/06, 20. siječnja 2009.
Slyusarev protiv Rusije, br. 60333/00, 20. travnja 2010.
Soering protiv Ujedinjene Kraljevine, 7. srpnja 1989., Serija A br. 161
Solcan protiv Rumunjske, br. 32074/14, 8. listopada 2019.
Söyler protiv Turske, br. 29411/07, 17. rujna 2013.
Starokadomskiy protiv Rusije, br. 42239/02, 31. srpnja 2008.

Stasi protiv Francuske, br. 25001/07, 20. listopada 2011.
Stegarescu i Bahrin protiv Portugala, br. 46194/06, 6. travnja 2010.
Stella i drugi protiv Italije (odl.), br. 49169/09 i deset drugih zahtjeva, 16. rujna 2014.
Stepuleac protiv Moldavije, br. 8207/06, 6. studenoga 2007.
Stoyan Krastev protiv Bugarske, br. 1009/12, 6. listopada 2020.
Strazimiri protiv Albanije, br. 34602/16, 21. siječnja 2020.
Štitić protiv Hrvatske, br. 29660/03, 8. studenoga 2007.
Stoichkov protiv Bugarske, br. 9808/02, 24. ožujka 2005.
Stoine Hristov protiv Bugarske (br. 2), br. 36244/02, 16. listopada 2008.
Štrucl i drugi protiv Slovenije, br. 5903/10, 6003/10 i 6544/10, 20. listopada 2011.
Stummer protiv Austrije [VV], br. 37452/02, 7. srpnja 2011.
Sudarkov protiv Rusije, br. 3130/03, 10. srpnja 2008.
Sukachov protiv Ukrajine, br. 14057/17, 30. siječnja 2020.
Suso Musa protiv Malte, br. 42337/12, 23. srpnja 2013.
Süveges protiv Mađarske, br. 50255/12, 5. siječnja 2016.
Svershov protiv Ukrajine, br. 35231/02, 27. studenoga 2008.
Svinarenko i Slyadnev protiv Rusije [VV], br. 32541/08 i 43441/08, 17. srpnja 2014.
Sy protiv Italije, br. 11791/20, 24. siječnja 2022.
Sylla i Nollomont protiv Belgije, br. 37768/13 i 36467/14, 16. svibnja 2017.
Syrianos protiv Grčke, br. 49529/12, 7. listopada 2021.
Szafrański protiv Poljske, br. 17249/12, 15. prosinca 2015.
Szuluk protiv Ujedinjene Kraljevine, br. 36936/05, 2. lipnja 2009.

—T—

T.P. i A.T. protiv Mađarske, br. 37871/14 i 73986/14, 4. listopada 2016.
Tali protiv Estonije, br. 66393/10, 13. veljače 2014.
Tarariyeva protiv Rusije, br. 4353/03, 14. prosinca 2006.
Tekin Yıldız protiv Turske, br. 22913/04, 10. studenoga 2005.
Tendam protiv Španjolske, br. 25720/05, 13. srpnja 2010.
Testa protiv Hrvatske, br. 20877/04, 12. srpnja 2007.
Tomov i drugi protiv Rusije, br. 18255/10 i pet drugih zahtjeva, 9. travnja 2019
Topekhin protiv Rusije, br. 78774/13, 10. svibnja 2016.
Torreggiani i drugi protiv Italije, br. 43517/09 i šest drugih zahtjeva, 8. siječnja 2013.
Trabelsi protiv Belgije, br. 140/10, 4. rujna 2014.
Trosin protiv Ukrajine, br. 39758/05, 23. veljače 2012.
Tunis protiv Estonije, br. 429/12, 19. prosinca 2013.
Dvadeset i jedna osoba lišena slobode protiv Njemačke, br. 3134/67, 3172/67 i 3188-3206/67, odluka Komisije, 6. travnja 1968.
Tzamalīs i drugi protiv Grčke, br. 15894/09, 4. prosinca 2012.

—U—

Ulemek protiv Hrvatske, br. 21613/16, 31. listopada 2019.
Ünsal i Timtik protiv Turske (odl.), br. 36331/20, 8. lipnja 2021.
Uzun protiv Turske (odl.), br. 37866/18, 10. studenoga 2020.

—V—

V.D. protiv Rumunjske, br. 7078/02, 16. veljače 2010.
Valašinas protiv Litve, br. 44558/98, 24. srpnja 2001.
Van der Ven protiv Nizozemske, br. 50901/99, 4. veljače 2003.
Van der Graaf protiv Nizozemske (odl.), br. 8704/03, 1. lipnja 2004.
Van Droogenbroeck protiv Belgije, br. 7906/77, 24. lipnja 1982.
Varga i drugi protiv Mađarske, br. 14097/12 i pet drugih zahtjeva, 10. ožujka 2015.
Varnas protiv Litve, br. 42615/06, 9. srpnja 2013.
Vartic protiv Rumunjske (br. 2), br. 14150/08, 17. prosinca 2013.
Vasilescu protiv Belgije, br. 64682/12, 25. studenoga 2014.
Vasilicã Mocanu protiv Rumunjske, br. 43545/13, 6. prosinca 2016.
Velyo Velev protiv Bugarske, br. 16032/07, 27. svibnja 2014.
Venken i drugi protiv Belgije, br. 46130/14 i četiri druga zahtjeva, 6. travnja 2021.
Vetsev protiv Bugarske, br. 54558/15, 2. svibnja 2019.
Vincent protiv Francuske, br. 6253/03, 24. listopada 2006.
Vinter i drugi protiv Ujedinjene Kraljevine [VV], br. 66069/09 i dva druga zahtjeva, 9. srpnja 2013.
Vintman protiv Ukrajine, br. 28403/05, 23. listopada 2014.
Vladimir Vasilyev protiv Rusije, br. 28370/05, 10. siječnja 2012.
Vlasov protiv Rusije, br. 78146/01, 12. lipnja 2008.
Voicu protiv Rumunjske, br. 22015/10, 10. lipnja 2014.
Vool i Toomik protiv Estonije, br. 7613/18 i 12222/18, 29. ožujka 2022.

—W—

W.A. protiv Švicarske, br. 38958/16, 2. studenoga 2021.
W.D. protiv Belgije, br. 73548/13, 6. rujna 2016.
Wainwright protiv Ujedinjene Kraljevine, br. 12350/04, 26. rujna 2006.
Wenerski protiv Poljske, br. 44369/02, 20. siječnja 2009.
Wenner protiv Njemačke, br. 62303/13, 1. rujna 2016.
Wisse protiv Francuske, br. 71611/01, 20. prosinca 2005.

—X—

X protiv Latvije [VV], br. 27853/09, 26. studenoga 2013.
X protiv Turske, br. 24626/09, 9. listopada 2012.
Xiros protiv Grčke, br. 1033/07, 9. rujna 2010.

—Y—

Yakovenko protiv Ukrajine, br. 15825/06, 25. listopada 2007.
Savez sindikata Republike Jakutije protiv Rusije, br. 29582/09, 7. prosinca 2021.
Yankov protiv Bugarske, br. 39084/97, 11. prosinca 2003.
Yaroslav Belousov protiv Rusije, br. 2653/13 i 60980/14, 4. listopada 2016.
Yefimenko protiv Rusije, br. 152/04, 12. veljače 2013.
Yunusova i Yunusov protiv Azerbajdžana, br. 59620/14, 2. lipnja 2016.
Yuri Illarionovitch Shchokin protiv Ukrajine, br. 4299/03, 3. listopada 2013.

—Z—

Zayidov protiv Azerbajdžana (br. 2), br. 5386/10, 24. ožujka 2022.

Z.H. protiv Mađarske, br. 28973/11, 8. studenoga 2012.

Zarzycki protiv Poljske, br. 15351/03, 12. ožujka 2013.

Zherdev protiv Ukrajine, br. 34015/07, 27. travnja 2017.

Prevela prevoditeljska agencija Alkemist

ALKEMIST
European Translation Agency
ALKEMIST STUDIO d.o.o.
Miramarska 24/6, 10 000 Zagreb
OIB: 72466496524